

รายงานวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๑ เรื่อง
การศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน
Study of the history of the Nan Chronicle literature

ภายใต้แผนงานวิจัย
พงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ชุมชนน่าน
Nan Chronicle : History of Development and Development towards
Learning of Nan Community

โดย

ผศ.ดร.ฐิติพร สะสม

ดร.สุวารี รวบทองศรี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766062

รายงานวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๑ เรื่อง
การศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน
Study of the history of the Nan Chronicle literature

ภายใต้แผนงานวิจัย
พงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ชุมชนน่าน
Nan Chronicle : History of Development and Development towards
Learning of Nan Community

โดย

ผศ.ดร.จิตติพร สะสม

ดร.สุวารี รวบทองศรี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน

เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766062

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Sub - Research Report 1

Study of the history of the Nan Chronicle literature

Under Research Program

Nan Chronicle : History of Development and Development towards
Learning of Nan Community

By

Assistant Professor.Dr.Thitiporn Sasom

Dr. Suwaree Robtongsee

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nan Buddhist College

B.E.2023

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 800766062

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ชื่อรายงานการวิจัย : การศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน
 ผู้วิจัย : ผศ.ดร.ฐิติพร สะสม, ดร.สุวารี รวบทองศรี
 ส่วนงาน : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน
 เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
 ปีงบประมาณ : ๒๕๖๖
 ทุนอุดหนุนการวิจัย : กองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน เพื่อวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน เพื่อนำเสนอองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในเชิงคุณภาพ (Key Informant) ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยการคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) ที่มีความเชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นน่าน ภาษาล้านนาและวรรณกรรมล้านนา ได้แก่พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา นักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์โบราณ จำนวน ๗ รูป/คน เครื่องมือสำหรับเก็บข้อมูล ได้แก่แบบสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดประชุมกลุ่มย่อย วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

๑) ประวัติความเป็นมาของการบันทึกคัมภีร์พงศาวดารน่านเกิดจากความประสงค์ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช พระเจ้าน่านองค์ที่ ๖๓ พระองค์ทรงได้มอบหมายให้ให้แสนหลวงราชสมภาร แต่งขึ้นและเป็นผู้รวบรวมและเรียบเรียงจากเอกสารโบราณต่างๆ เพื่อให้ได้เนื้อหาที่สมบูรณ์มากที่สุดแล้วจดบันทึกเขียนด้วยอักษรธรรมล้านนา (ตัวเมือง) เป็นการบันทึกกล่าวถึงราชวงศ์ภูคาสร้างที่อำเภอปัว กล่าวถึงลำดับเจ้าผู้ปกครองของนครน่านจากเริ่มต้นจนถึงเจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๖๓

๒) การสร้างนครน่าน มีการพัฒนานครรัฐขึ้นตามลำดับนั้น สามารถแบ่งเป็นยุคต่าง ๆ ตามช่วงเวลาออกเป็น ๕ ยุค และเป็นไปตามการโยกย้ายถิ่นฐานบ้านเมือง และศูนย์กลางของการปกครองตามลำดับ ทั้ง ๕ ยุคนั้น ประกอบด้วย ยุคสร้างวรรณคร (เมืองปัว) ยุคที่สอง คือ ยุคเวียงภูเพียงแช่แห้ง ยุคที่สาม คือ ยุคเวียงใต้ ยุคที่สี่ ยุคเวียงเหนือ ยุคที่ห้า ยุคเมืองน่าน จนถึงปัจจุบันสภาพทั่วไปของนครน่านในด้านการเมืองการปกครอง มีลักษณะเช่นเดียวกันกับหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนาไทย คือ เป็นการปกครองแบบรัฐประเทศราชโดยแต่ละเมืองจะมีเจ้าผู้ครองนครที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองพลเมือง

๓) สาระสำคัญของพงศาวดารน่าน กล่าวถึงการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย โดยแบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้

ระยะที่ ๑ การสร้างเมืองปัวและเมืองน่าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - พ.ศ. ๑๙๙๒) มีเรื่องในลักษณะตำนาน กล่าวถึงชนกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพระญาณาคา ได้ครอบครองพื้นที่ราบตอนบนของจังหวัดน่าน และตั้งศูนย์กลางปกครองอยู่ที่ เมืองย่าง

ระยะที่ ๒ เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. ๑๙๙๓-๒๑๐๑) พระเจ้าติโลกราช กษัตริย์ แห่งนครเชียงใหม่มีความประสงค์จะครอบครองนครน่าน และแหล่งเกลือบ่อมาง ซึ่งอยู่ใกล้ ลำน้ำมางที่หาได้ยากทางภาคเหนือ จึงจัดทัพยกมาตีนครน่านเมื่อตีได้สำเร็จจึงได้ผนวกเข้าไว้ใน อาณาจักรล้านนา

ระยะที่ ๓ เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๓๒๘) นครน่านต้องขึ้นตรง ต่อการปกครองของพม่าที่เมืองเชียงใหม่ด้วย

ระยะที่ ๔ เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๓๑) เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาขอเป็นข้า ขอบขันขลามากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมี อำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง

คำสำคัญ : พงศาวดารน่าน,ประวัติศาสตร์น่าน,วรรณกรรม

Research Title : Study of the history of the Nan Chronicle literature
Researchers : Assistant Professor.Dr.Thitiporn Sasom,
 Dr. Suwaree Robtongsee
Department : Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nan Buddhist College
Fiscal Year : 2023
Research Scholarship Sponsor : Research Project Funded BY Thailand Science
 Research and Innovation Fund

Abstract

This research aims to study the history and foundation of the Nan Literary Chronicle to transliterate and analyze it to develop the study of the Nan Chronicle's local curriculum by using mixed-method research that consists of qualitative, documentary, and action research. Moreover, the key informant of this study, the researcher, has selected with purposive sampling according to the importance of the issue studied, including the experts, who are experts in Lanna language translation, Nan Provincial Cultural Council Committee, experts in developing the curriculum of the Nan Primary Education Area, experts in Nan local history, seven people, and experts in curriculum development, six people, also five experts in examining the local curriculum. Data collection tools include in-depth interviews, small group meetings, and the model of operating in developing the local curriculum; data has been analyzed by using descriptive means.

The research results found that

1) The history and foundation of recording the Nan Chronicles was created by the will of King Suriyapongpharitet. The 63rd King of Nan assigned Saen Luang Ratchasomphan to compose and compile from various documents in order to get the full complete content, then took notes written in Dhamma Lanna script (Tua Mueang). It is a record referring to the Phukha Dynasty built in the Pua District, mentioning the sequence of rulers of Nan from the beginning until the 63rd ruler of Nan.

2) The creation of Nan City-states has developed respectively can be divided into five eras according to the time period and according to the migration of the city and the center of government. Those five eras consist of the era of building Wora Nakhon (Muang Pua), the second era, the Wiang Phu Phiang Chae Haeng era, the third era, the Wiang Tai era, the fourth era, the Wiang Nuea era, the fifth era, the Nan era until current. The general conditions of Nan City in terms of politics and government have the same characteristics as other cities in Lanna Thai; that is a

tributary state, with each town having a ruler who has absolute authority over the citizens.

3) The crucial content of the Nan chronicles talks about the construction of the city of Nan and the sequences of the rulers of Nan from the beginning of the city's construction until the last ruler of Nan. Which divided into the stages of the creation and governance of the city of Nan that are important in terms of history as follows:

Phase 1: Building the cities of Pua and Nan. (Late 18th century - 1992) has a story in the form of a myth. It mentions a group of people under the leadership of Phraya Phuka, who occupied the upper plains of Nan Province and established the administrative center at Mueang Yang.

Phase 2: Nan became dependent on the Lanna Kingdom (1450 - 1558). King Tilokaraj of Chiang Mai intended to occupy Nan and the Bo Mang salt source, which is near the Nam Mang River and is hard to find in the northern region. Therefore, he organized an army to attack the city of Nan. When the attack was successful, Nan was incorporated into the Lanna Kingdom.

Phase 3: Nan became a colony of the Burmese (1560 - 1785). Nan was also directly under Burmese rule, the same as Chiang Mai.

Phase 4: Nan became dependent on Rattanakosin (1788). Prince Aththawarapanyo asked to become a vassal of Rattanakosin. Nakhon Nan is a tributary state of the Rattanakosin kingdom. So, the ruler of Nan had absolute authority over the citizens.

Keywords: Nan Chronicle, Nan history, Literatures.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง การศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน สำเร็จได้ด้วยดี เนื่องจากผู้วิจัยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ที่ให้ความกรุณาในการสนับสนุนงานวิจัยครั้งนี้เป็นอย่างดี จึงขอกราบขอบพระคุณทุกท่านที่มีส่วนให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ทุกประการไว้ ณ โอกาสนี้

กราบขอบพระคุณ พระครูสุธีกิตติบัณฑิต,รศ.ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ พระมหาสุติภัก อภินนโท ผู้อำนวยการส่วนงานวางแผน และส่งเสริมการวิจัย ที่กรุณาตรวจรูปแบบรายงานวิจัย รวมถึงเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ทุกรูป/คน ที่ให้โอกาสกับผู้วิจัยสามารถทำวิจัยได้สำเร็จ

กราบขอบพระคุณ พระชยนันท์หมณี,รศ.ดร. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ ที่ให้โอกาสกับผู้วิจัยในการให้การสนับสนุนการวิจัย

ขอขอบคุณผู้เชี่ยวชาญภาษาล้านนา ผู้ทรงคุณวุฒิของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ที่ได้ให้ข้อมูลคำชี้แนะการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น อันเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยจนทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ด้วยดี

ในการนี้ ความสำเร็จและคุณค่าของงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบแด่บิดา มารดา ผู้มีพระคุณ และ คณาจารย์ทุกท่านที่ประสาทวิชา อบรมสั่งสอน หล่อหลอมขัดเกลา จนผู้วิจัยมีพัฒนาการ มีความก้าวหน้ามาจนถึงทุกวันนี้ ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย จงดลบันดาลให้ทุกท่านที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ประสบแต่ความสุข ความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรมยิ่งขึ้นไป

ฐิติพร สะสม และคณะ

๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๗

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญแผนภาพ.....	ซ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์โครงการวิจัย.....	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ.....	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๕
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๕
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.....	๗
๒.๒ แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชน.....	๑๐
๒.๓ แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	๑๕
๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม.....	๒๐
๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๓๔
๒.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๓๗
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๓๘
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๓๘
๓.๒ พื้นที่และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๓๙
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย.....	๔๐
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๔๐
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๔๑
๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย.....	๔๒
บทที่ ๔ ผลการวิจัย.....	๔๓
๔.๑ ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน.....	๔๓
๔.๒ วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน.....	๕๐
๔.๓ องค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน.....	๕๙
บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ.....	๗๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๗๒
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย.....	๗๔

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่	หน้า
๒.๑ แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย.....	๓๗
๔.๑ แสดงการสรุปสาระสำคัญของเนื้อหาในพงศาวดารน่าน.....	๕๘
๔.๒ แสดงองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน.....	๕๙

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นเครื่องมือที่ทำให้เห็นรากเหง้าของตนเอง ทำให้เกิดจิตสำนึกเห็นคุณค่า ความภาคภูมิใจ ศักดิ์ศรีของตนเองและมีความภาคภูมิใจในท้องถิ่นหรือชุมชนที่ตนอยู่ ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ ในยุคปัจจุบันเป็นโลกแห่งกระแสโลกาภิวัตน์ของข้อมูลข่าวสารมากมาย ทุกคนมีโอกาสได้อ่าน ได้ฟังเรื่องราวประสบการณ์แปลกๆ ใหม่ๆ ของคนอื่นมากมายซึ่งทำให้มีโอกาสที่จะไปหยิบยืมว่าความคิดริเริ่มของคนต่างที่ต่างถิ่นมาใช้ในบ้านเรายังมีมากขึ้น โดยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต่างจากประวัติศาสตร์ชาติตรงที่เรื่องราวที่ศึกษาเป็นเรื่องในท้องถิ่น เป็นเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นจริงมีพยานหลักฐานให้เป็นหรือพุดคุยกันได้ กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบนี้จะทำให้เห็นตัวละคร และทำให้เด็กและคนในชุมชนเห็นว่าตนเองหรือบรรพบุรุษตน มีอยู่ในประวัติศาสตร์ของตนเอง ด้วยบรรพบุรุษเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างบ้านเมืองและเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้นๆ จึงมีผลในการเปลี่ยนแปลงทั้งการเรียนรู้ จิตสำนึก ความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่นหรือชุมชน และนี่เองคือพลังที่จะทำให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถเลือกทิศทางเดินไปสู่อนาคตของตนเองได้

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ใช้ชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้ ที่กล่าวมานับเป็นสิ่งที่ต้องค้นหาเพราะไม่ใช่เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดไว้ โดยประวัติศาสตร์ชาติแต่เป็นประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตและใกล้ชิดกับผู้คนจำนวนมาก จึงเป็นประวัติศาสตร์ที่เต็มไปด้วยการเรียนรู้ จากอดีตสู่ปัจจุบันและอนาคต เพื่อหล่อเลี้ยงจิตวิญญาณให้ผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ อยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี มั่นคงเพียงพอที่จะเผชิญหน้ากับกรเปลี่ยนแปลงที่กำลังมาถึง จึงจำเป็นต้องได้รับการส่งเสริม ทั้งในส่วนของรัฐบาลและเอกชน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือ เครื่องมือหนึ่งที่ทำให้คนเห็นรากเหง้าของตนเอง เกิดสำนึกความเห็นคุณค่า ความภาคภูมิใจและศักดิ์ศรีของสิ่งที่ตนเองมีอยู่ที่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษในท้องถิ่น ความภาคภูมิใจนี้ทำให้คนเรามีความเชื่อมั่นในตัวเองว่ามีของติดอยู่ ยิ่งในยุคปัจจุบันที่เป็นสังคมโลกาภิวัตน์ ข้อมูลข่าวสารท่วมท้น เราจะมีโอกาสได้อ่านได้ฟังเรื่องราวประสบการณ์ใหม่ๆ ซึ่งทำให้โอกาสที่จะไปหยิบไปคว้าความคิดริเริ่มของคนต่างชาติ เอามาใช้ในบ้านเราก็ก็น่ามีมากขึ้น และยังไปกว่านั้นการสืบค้นรากเหง้าของตนเองยังนำมาซึ่งความรู้ว่าเรามีของติดอะไรที่นำมาสร้างคุณค่า และมูลค่าได้

จังหวัดน่าน เมืองน่าน มีที่มาของชื่อปรากฏในตำนานพระอัมภาคว่า "นันทสุวรรณนคร" ในตำนานเก่าๆ เรียกเมืองน่านอีกคำหนึ่งว่า "กาวน่าน" ต่อมามีการเรียกชื่อเมืองน่านว่า "นันทบุรี" หรือ "นันทบุรีศรีนครน่าน" ที่มาของชื่อเมืองน่าน มาจากชื่อแม่น้ำน่าน อันเป็นที่ตั้งของเมืองที่อยู่บนสองฟากฝั่งแม่น้ำน่าน ชื่อของเมืองน่าน ได้ปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ตั้งแต่แรกตั้งเมืองใหม่ ณ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ซึ่งเรียกเมืองแห่งนี้ว่า "เมืองน่าน" เมืองน่าน แม้จะมีการเรียกว่า "นันทบุรี" หรือ "นันทบุรีศรีนครน่าน" ซึ่งใช้กันในทางราชการในสมัยโบราณ และศุภอักษรนาม นันทบุรี เป็นนามที่ไพเราะ และมีความหมายมงคลนาม แต่ก็มีหลายพยางค์และเรียกยาก จึงกลับมานิยม

เรียก นามเมืองตามเดิมว่า "เมืองน่าน" ตลอดจนถึงปัจจุบัน เมืองน่าน ในอดีตเป็นนครรัฐเล็ก ๆ ก่อตัวขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน และแม่น้ำสาขา ในหุบเขา ทางตะวันออกของภาคเหนือ

ประวัติศาสตร์เมืองน่าน เริ่มปรากฏขึ้นราว พ.ศ. ๑๘๒๕ ภายใต้การนำของพญาภูคาศูนย์การปกครองอยู่ที่เมืองย่าง (เชื่อกันว่าเป็นบริเวณริมฝั่งด้านใต้ ของแม่น้ำย่าง ใกล้เทือกเขาตอยภูคาในเขตบ้านเสี้ยว ตำบลยม อำเภอท่าวังผา) เพราะปรากฏร่องรอย ชุมชนในสภาพที่เป็นคูน้ำ คันดิน กำแพงเมืองซ้อนกันอยู่ ต่อมาพระยาภูคา ได้ขยายอาณาเขตปกครองของตนออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยส่งราชบุตรบุญธรรม ๒ คน ไปสร้างเมืองใหม่ โดย ชุนนุ่น ผู้พี่ไปสร้างเมืองจันทบุรี (เมืองพระบาง) และขุนฟองผู้น้องสร้างเมือง วรรณคร หรือเมืองบัว ในสมัยของพญาการเมือง (กรานเมือง) โอรสของพญาผานอง เมืองบัว ได้มีการขยายตัวมากขึ้น ตลอดจนมีความสัมพันธ์ กับเมืองสุโขทัยอย่างใกล้ชิดพงศาวดารเมืองน่านกล่าวถึงพญาการเมืองว่า ได้รับเชิญจากเจ้าเมืองสุโขทัย (พระมหาธรรมราชาลิไท) ไปร่วมสร้าง วัดหลวงอภัย (วัดอัมพวันาราม) ขากลับเจ้าเมืองสุโขทัย ได้พระราชทานพระธาตุ ๗ องค์ พระพิมพ์ทองคำ ๒๐ องค์ พระพิมพ์เงิน ๒๐ องค์ ให้กับพญาการเมือง มาบูชา ณ เมืองบัว ด้วย พญาการเมือง ได้ปรึกษาพระมหาเถรธรรมบาล จึงได้ก่อสร้างพระธาตุแช่แห้งขึ้นที่บนภูเพียงแช่แห้ง พร้อมทั้งได้อพยพผู้คนจากเมืองบัว ลงมาสร้างเมืองใหม่ที่บริเวณพระธาตุแช่แห้ง เรียกว่า ภูเพียงแช่แห้ง ในปี พ.ศ. ๑๙๐๒ โดยมีพระธาตุแช่แห้งเป็นศูนย์กลางเมือง หลังจากพญาการเมืองถึงแก่พิราลัย โอรส คือ พญาผากองขึ้นครองเมืองแทน ต่อมาเกิดปัญหาความแห้งแล้ง จึงย้ายเมืองมาสร้างใหม่ที่ริมแม่น้ำน่านด้านตะวันตกบริเวณบ้านห้วยใต้ คือบริเวณที่ตั้งของจังหวัดน่านในปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๑๑ ในสมัยเจ้าปู่แข่งครองเมืองระหว่างปี พ.ศ. ๑๙๕๐ - ๑๙๖๐ ได้สร้างวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร วัดพระธาตุเขาน้อย วัดพญาภู แต่สร้างไม่ทันเสร็จก็ถึงแก่พิราลัยเสียก่อน พญาจ้าวหารผาสุม ผู้เป็นหลานได้สร้างต่อจนแล้วเสร็จและได้สร้าง พระพุทธรูปทองคำปางลีลาปัจจุบันคือ พระพุทธรูปนันทบุรีศรีศากยมุนี ประดิษฐานอยู่ในวิหารวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ในปี พ.ศ. ๑๙๙๓ พระเจ้าติโลกราชกษัตริย์นครเชียงใหม่ มีความประสงค์จะครอบครองเมืองน่านและแหล่งเกลือ บ่อมาง (ต.บ่อเกลือใต้ อ.บ่อเกลือ) ที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์และหาได้ยากทางภาคเหนือ^๑ จึงได้จัดกองทัพเข้ายึด

เมืองน่าน เมืองน่านจึงถูกผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนาตั้งแต่นั้นมา ตลอดระยะเวลาเกือบ ๑๐๐ ปี ที่เมืองน่านอยู่ในครอบครองของ อาณาจักรล้านนา ได้ค่อยๆ ซึมซับเอาศิลปวัฒนธรรมของล้านนา มาไว้ในวิถีชีวิต โดยเฉพาะการรับเอาศิลปกรรมทางด้านศาสนา ปรากฏศิลปกรรมแบบล้านนาเข้ามาแทนที่ศิลปกรรมแบบสุโขทัย อย่างชัดเจน ดังเช่น เจดีย์วัดพระธาตุแช่แห้ง เจดีย์วัดสวนตาล เจดีย์วัดพระธาตุช้างค้ำ แม้จะเหลือส่วนฐานที่มีช้างล้อมรอบ ซึ่งเป็นลักษณะศิลปะแบบสุโขทัยอยู่ แต่ส่วนองค์เจดีย์ขึ้นไปถึงส่วนยอดเปลี่ยนเป็นศิลปกรรมแบบล้านนาไปจนหมดสิ้น

^๑ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดน่าน, เอกลักษณ์น่าน, (เชียงใหม่ : ดาวคอมพวกราฟิ.๒๕๔๙),หน้า ๘

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เลื่อนยศฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น "พระเจ้านครน่าน" มีพระนามปรากฏตาม สุพรรณปีฎว่า "พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดี สุริตจารีราชนุภาวรัักษ์ วิบูลยศักดิ์กิติไพศาลภูบาลบพิตรสถิตย์ ณ นันทราชวงษ์"^๒ เป็นพระเจ้านครน่านองค์แรกและองค์เดียวในประวัติศาสตร์น่าน ภายหลังได้รับการสถาปนาเป็นพระเจ้าน่านพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ จึงได้สร้างหอคำ (คุ้มหลวง ขึ้นแทนหลังเดิมซึ่งสร้างในสมัยของ เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ และด้านหน้าหอคำ มีช่องไว้ทำหน้าที่คล้ายสนามหลวง สำหรับจัดงานพิธีต่างๆ ตลอดจนเป็นที่จัดขบวนทัพออกสู้ศึก จัดขบวนนำเสด็จหรือขบวนรับแขกเมืองสำคัญ และในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ เจ้ามหาพรหมสุรธาดา เจ้าผู้ครองนครน่าน ถึงแก่พิราลัย ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครก็ถูกยุบเลิกตั้งแต่นั้นมา ส่วนหอคำได้ใช้เป็นศาลากลางจังหวัดน่าน จนปี พ.ศ. ๒๕๑๑ จังหวัดน่าน ได้มอบหอคำให้กรมศิลปากร ใช้เป็นสถานที่จัดตั้ง พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติน่าน จนกระทั่งปัจจุบัน จึงได้มีการประกาศเขตพื้นที่เมืองเก่าน่าน ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๔๘ เห็นชอบมติที่ประชุมของคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และเมืองเก่า เรื่อง การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าน่าน ครั้งที่ ๓/๒๕๑๘ วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๘ ดังนี้ประกาศเขตพื้นที่เมืองเก่าน่าน และเวียงพระธาตุแช่แห้ง เป็นพื้นที่อนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า (ข้อ ๙ (๑) ตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และเมืองเก่า พ.ศ.๒๕๔๖ มีผลเมื่อได้รับการประกาศโดยคณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และเมืองเก่าแล้ว และได้มีการประกาศเมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๔๙ ได้ประกาศให้พื้นที่ใจเมืองน่าน ในเขตตำบลในเวียง เป็นพื้นที่เมืองเก่าน่าน

ด้วยสภาพภูมิประเทศของจังหวัดน่านถึงจะเป็นเมืองเล็กๆ แต่มากด้วยอารยธรรมที่เก่าแก่ที่มีเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง ในอดีตจังหวัดน่านถือได้ว่าเป็นนครรัฐที่มีการปกครองโดยเจ้าผู้ครองนครน่าน สืบเชื้อสายมาแต่ต้นตระกูลมีรูปแบบการปกครองและกฎหมายปกครองเป็นของตัวเอง ที่เรียกกันว่ากฎหมายอาณาจักรหลักคำ จังหวัดน่านนั้นมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนานมีลำดับขั้นการปกครองทั้งที่เคยตกอยู่ใต้ของอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ในยุคก่อน ตัวอย่างเช่น เป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรสุโขทัย ล้านนา อีกทั้งยังเป็นเมืองที่เป็นที่หมายปองของประเทศพม่าที่เข้ามารุกรานอยู่ตลอด จนมีประวัติศาสตร์เล่าสืบต่อกันมาถึงการสู้รบด้วยยุทธวิธีชาญฉลาด คือการสร้างพระธาตุแข่งกันกันเป็นต้น รวมถึงการตั้งรกรากของนครรัฐน่านในอดีตมีการย้ายเมืองหลวงของน่านจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งทั้งหมดนี้ ได้ถูกบันทึกลงในพงศาวดารน่าน เป็นการบันทึกถึงเรื่องราวประวัติศาสตร์การสืบเชื้อสายของเจ้าผู้ครองนครน่าน การย้ายเมืองและสร้างเมืองน่านรวมถึงความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาที่เป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างบ้านแปงเมืองให้เจริญรุ่งเรืองจึงถือได้ว่า

^๒ กรมศิลปากร, เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๕

พงศาวดารน่าน เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของล้านนาในอดีต ปรากฏสืบมาถึงปัจจุบัน ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่นับวันคนรุ่นหลังยังไม่สามารถทำความเข้าใจได้ เนื่องจากตลอดศตวรรษที่ผ่านมา ระบบการศึกษาสมัยใหม่ ได้ละเลยการศึกษาวรรณกรรมของท้องถิ่นเกือบสิ้นเชิง โดยเฉพาะหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งบันทึกด้วยอักษรพื้นเมืองมีจำนวนหลายแสนผูก การเก็บรักษาและถูกทำลายไปทางตรงและทางอ้อมตลอดมา ผู้ที่มีความสามารถอ่าน และปริวรรตได้ก็มีจำนวนน้อยลง องค์ความรู้ที่มีอยู่ในคัมภีร์ใบลานจำนวนมากเหล่านั้นก็ขาดหายไปอย่างน่าเสียดาย เหมือนกระแสน้ำปิง วัง ยม น่าน น้ำเก่าไหลไปน้ำใหม่ไหลตาม เหมือนวัฒนธรรมเก่าและวัฒนธรรมใหม่ที่ไหลตามกันไป

จากเหตุผลดังกล่าวผู้วิจัยได้เล็งเห็นความสำคัญของประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ที่ได้บันทึกประวัติศาสตร์ของความเป็นนครรัฐน่านในอดีต ในรูปของการบันทึกเป็นอักษรภาษาล้านนาหรืออักษรตัวเมือง ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาและเข้าถึงของผู้ที่สนใจเรื่องราวความเป็นมาของนครรัฐแห่งนี้รวมถึงองค์ความรู้ของความเป็นนครน่านที่ถูกบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร จึงมีความต้องการที่ศึกษาถึงความเป็นมาของการบันทึกประวัติศาสตร์น่านผ่านพงศาวดารฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ให้ผู้สนใจและนิสิตนักศึกษา รวมถึงนักเรียนในระบบการศึกษาปฐมศึกษา และมัธยมศึกษาสามารถเข้าถึงองค์ความรู้ในพงศาวดารน่าน และมีความภาคภูมิใจในความเป็นอัตลักษณ์และเอกลักษณ์น่าน

๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน
๒. เพื่อวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน
๓. เพื่อนำเสนอองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑. วรรณกรรมพงศาวดารน่านมีประวัติความเป็นมาอย่างไร
๒. เนื้อหาในคัมภีร์วรรณกรรมพงศาวดารน่าน กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์น่านอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัยในครั้งนี้ได้แก่

๑. ขอบเขตเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบเนื้อหาในการศึกษาให้สอดคล้องกับพงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ชุมชนน่าน โดยมีเนื้อที่ที่ศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ ๑. วรรณกรรมพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ๒. ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของจังหวัดน่าน ๓. วรรณกรรมภาษาล้านนา ๔. กระบวนการวิเคราะห์สังเคราะห์องค์ความรู้ ๕. ภาษาล้านนาเทียบเคียงภาษาไทยกลาง

๒. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยการเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของประเด็นที่ศึกษา ดังนี้

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้วิธีคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) ที่มีความเชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา และวรรณกรรมล้านนา การปริวรรตและการแปล ได้แก่ พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา นักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์โบราณ จำนวน ๗ รูป/คน ประกอบด้วย

๓. ขอบเขตพื้นที่

เนื่องจากการศึกษาวิจัยในพงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ชุมชนน่าน ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงกำหนดพื้นที่ของการของการศึกษาวิจัย ดังนี้

๑. วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร

๒. วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะ

พงศาวดารน่าน หมายถึง บันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับจังหวัดน่านหรือเจ้าผู้ครองนครน่านที่กล่าวถึงการก่อตั้งเมืองน่านขึ้นมาในอดีต การสืบเชื้อสายของเจ้าผู้ครองนครรัฐน่าน การศึกสงคราม การย้ายเมืองจากเมืองวรนคร มาเมืองภูเพียงแช่แห้งตลอดจนถึงเมืองนันทบุรีศรีนครน่าน บันทึกเหตุการณ์ความสัมพันธ์กับอาณาจักรภายนอกระหว่างนครรัฐน่านกับอาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรล้านนา เป็นต้น

ประวัติศาสตร์น่าน หมายถึง เหตุการณ์หรือเรื่องราวในอดีตของจังหวัดน่าน ที่กล่าวถึงเรื่องราวความเป็นมาของการก่อตั้งเมืองน่าน การสืบเชื้อสายของเจ้าผู้ครองนครรัฐน่าน การศึกสงครามการย้ายเมือง เหตุการณ์ความสัมพันธ์กับอาณาจักรภายนอกระหว่างนครรัฐน่านกับอาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรล้านนา รวมถึงเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตของคนน่าน และเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครองที่มีระบบกฎหมายเป็นของตนเองในอดีตของจังหวัดน่าน

การปริวรรตคัมภีร์ใบลาน หมายถึง การเลือกเอาบันทึกพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีการบันทึกวัน เดือน ปี ที่ชัดเจนและมีเนื้อหาครบถ้วนไม่ขาดหาย ด้วยการถ่ายทอดคัมภีร์ใบลานอักษรต้นฉบับที่มีการบันทึกด้วยอักษรล้านนา เป็นอักษรไทยล้านนาแล้วถ่ายทอดเป็นอักษรไทยกลาง

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้ทราบถึงความเป็นมาของประวัติวรรณกรรมพงศาวดารน่าน
๒. ได้รู้ประวัติความเป็นมาของอดีตเจ้าผู้ครองเมืองน่าน และรูปแบบการปกครองความสัมพันธ์กับอาณาจักรต่างๆ ในคัมภีร์พงศาวดารน่าน
๓. ได้องค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มานำเสนอตามลำดับดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
- ๒.๒ แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชน
- ๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
- ๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย

๒.๑ แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

๒.๑.๑ ความหมายประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ผู้วิจัยได้ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และได้ค้นพบว่า มีผู้ที่ให้คำจำกัดความ หรือความหมาย ได้แก่

สุเทพ สุนทรเภสัช^๓ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นเรื่องศึกษาเกี่ยวกับหมู่บ้านเพียงแห่งเดียว เมืองขนาดเล็กหรือขนาดกลาง หรือไม่ก็เป็นอาณาเขตทางภูมิศาสตร์ที่ไม่ใหญ่เกินกว่าจังหวัดหรือ มณฑล หน่วยของการศึกษาท้องถิ่นอาจจะเป็นหมู่บ้านหนึ่งหรือหลายๆ หมู่บ้าน ที่มีความสัมพันธ์เป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน หรือเมืองขนาดเล็กหรือไม่ก็อาจเป็นแคว้น ภาค หรือมณฑล ที่สมาชิกของชุมชน ท้องถิ่นนั้นต่างก็มีความนึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมสังคมและการเมือง

ธิดา สาระยา^๔ กล่าวว่า การลงไปศึกษาประ วัติศาสตร์ของสังคมท้องถิ่นที่มีมวลชนเป็นตัว เคลื่อนไหว คือ ประ วัติศาสตร์ท้องถิ่น หรืออีกนัยหนึ่ง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือกระบวนการศึกษา ประวัติศาสตร์สังคมที่เน้นมวลชน เป็นประวัติศาสตร์ที่คนภายในท้องถิ่นเชื่อว่าเป็นจริง ซึ่งในที่นี้จะใช้ คำว่าประวัติศาสตร์จากภายใน (History from the inside) ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นประวัติศาสตร์ ที่มีชีวิตและมี dynamic เสมอ ประวัติศาสตร์จากภายในไม่ได้คาดหมายหาข้อเท็จจริงจากข้อมูล แต่ เป็นประวัติศาสตร์ที่ถูกเชื่อว่าเป็นเช่นนั้น ประวัติศาสตร์แบบนี้จึงเกิดจากแรงสะท้อนทางความคิดของ คนในสังคม ซึ่งปรากฏในรูปของตำนาน นิทานพื้นบ้าน เรื่องปรัมปรามาแล้วแต่อดีตและโดยการ สัมภาษณ์ สืบสวนในปัจจุบัน

^๓ สุเทพ สุนทรเภสัช. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : การศึกษาประวัติศาสตร์ระดับจุลภาค,วารสาร ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.๒๕๔๒,หน้า ๒-๕

^๔ ธิดา สาระยา. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ,(กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ.๒๕๓๙),หน้า ๑๕

ศรีศักร วัลลิโภดม^๕ กล่าวว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นอันเป็นบริเวณที่มีชุมชนอยู่ร่วมกันและมีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจ สังคมระบบความเชื่อพิธีกรรม และการเมือง การปกครอง จนกล่าวได้ว่าทำให้ผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ มีอะไรหลายๆ อย่างร่วมกันและคล้ายคลึงกันจนมีจิตสำนึกว่าเป็นคนถิ่นเดียวกัน การศึกษาเช่นนี้เน้นอดีตมาจนถึงปัจจุบันโดยแสดงให้เห็นว่ามีการพัฒนาทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นในท้องถิ่นหนึ่งๆ ได้อย่างไร เช่น ท้องถิ่นนั้นมีสภาพแวดล้อมอย่างไร ตั้งอยู่ตำแหน่งไหนภายในเขตอำเภอใด จังหวัดไหน และภูมิภาคใดมีหลักฐานทางคำานประวัติศาสตร์และโบราณคดี ที่แสดงความเป็นมาทางวัฒนธรรมอย่างไรบ้างบรรดากลุ่มชนที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนที่สืบมาจนปัจจุบันเป็นพวกไหน อยู่ในท้องถิ่นมาแต่ดั้งเดิมหรือเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นเมื่อเข้ามาอยู่ในท้องถิ่นเดียวกันแล้ว มีความขัดแย้งหรือมีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์อย่างไรเกิดขึ้น

อานันท์ กาญจนพันธุ์^๖ กล่าวว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือ การหาพื้นที่ถิ่นของชุมชนที่อยู่ในอกรัฐชาติ เพราะรัฐชาติพยายามทำให้เราอยู่ภายใต้กรอบที่เขากำหนดให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือการศึกษาที่อยากรู้ว่าผู้คนในชาติยืนอยู่ในพื้นที่รัฐชาติทั้งหมดหรือพื้นที่อื่นที่เขาสร้างได้เองบ้าง โดยการแสวงหาผ่านการศึกษากายประวัติศาสตร์ ว่าในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาผู้คนที่หลากหลายในสังคมไทยเขาอยู่ในพื้นที่ที่ไม่ใช่ของรัฐชาติตรงไหนบ้าง มีบางพื้นที่ที่อยู่ในอกรัฐชาติพื้นที่เหล่านี้คือพื้นที่ของความเป็นคน เพราะพื้นที่ของรัฐชาติคือ พื้นที่ของการเป็นประชากรทุกคนไม่อาจเป็นราษฎรธรรมดา อยากรู้ว่ามีอะไรที่มีความเป็นมนุษย์เล็ดรอดออกมาได้บ้างเป็นคำถามหนึ่งที่เรอยากรู้ประวัติศาสตร์จะช่วยให้เรารู้ความเคลื่อนไหวเหล่านี้ ประวัติศาสตร์ของการอยู่เป็นผู้คนเป็นอย่างไร

สรุปความหมายของประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นคือ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นการศึกษาพัฒนาการของประชาชนในระดับท้องถิ่น ซึ่งอาจเป็นประวัติศาสตร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่ครอบคลุมด้านต่างๆ ทั้งด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่น และแสดงให้เห็นว่ามีการพัฒนาเกิดขึ้นในท้องถิ่น

๒.๑.๒ ความสำคัญ และแนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local history มีความสำคัญต่อเรื่องราวของท้องถิ่นมากกว่าจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชาติ ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ มากกว่าจะเป็นการศึกษาสงครามและเรื่องราววีรกรรมของชาวบ้าน โดยมีหลักฐานจากผู้สูงอายุ และผู้ทรงความรู้จากชุมชนตำนานประเพณีของท้องถิ่น ซึ่งมีแนวคิดของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดังกล่าว ผู้ศึกษาได้รวบรวมไว้ ๓ แนวคิดหลัก ดังนี้

^๕ ศรีศักร วัลลิโภดม. พระนครศรีอยุธยาในฐานะราชธานีในศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา. (พระนครศรีอยุธยา : ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา.๒๕๕๓), หน้า ๒๓

^๖ อานันท์ กาญจนพันธุ์. วิถีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน.(กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.๒๕๕๕), หน้า ๔๕

แนวคิดที่ ๑ ของ ธิดา สาระยา^๗ ซึ่งได้แบ่งประวัติศาสตร์ออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนแรกเป็น เรื่องประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่ต้องอาศัยหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์จากส่วนกลาง ส่วนที่ ๒ เป็นประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคม ที่มุ่งเน้นศึกษาความเป็นมาของคนที่อยู่ ภายในท้องถิ่นในปัจจุบัน

แนวคิดที่ ๒ ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดของ สุเทพ สุนทรเณส^๘ ที่กล่าวถึงขอบเขตและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไว้ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ จุลภาค คือ ศึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นและมีขอบเขตที่จำกัด ชุมชนท้องถิ่นเป็น ตัวตนทางสังคม (Social entities) การเจริญเติบโต การเสื่อม และการสิ้นสุดในตัวของมันเอง

แนวคิดที่ ๓ เป็นแนวคิดของ จามะรี เชียงทอง^๙ ได้กล่าวถึงกระบวนการของการศึกษา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่า ควรจะทำการศึกษาในรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเน้นใน แนว Action research นี้ ผู้วิจัยไม่ได้ทำหน้าที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเดียว หากแต่รับรู้ถึง ปัญหาของคนในชุมชนที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และแปลงข้อมูลเหล่านั้นให้เป็นรูปธรรม มากขึ้น และช่วยให้ทุกคนที่เกี่ยวข้องเข้ามารับรู้ปัญหาของคนในชุมชนท้องถิ่นมากขึ้น

กล่าวโดยสรุป ความสำคัญของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบันมีอยู่อย่างน้อย ๓ ประการที่ สัมพันธ์กัน ดังนี้

๑) เป็นการสร้างสำนึกประวัติศาสตร์ของประชาชนในท้องถิ่นให้ตระหนักถึง สถานภาพของตัวเองในประ วัติศาสตร์ และเป็นความรู้ที่จะสั่งสมเรียนรู้ถ่ายทอดกันในชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งเป็นแกนสำหรับร้อยเรียง “หลักสูตรท้องถิ่น” สำหรับการเรียนการสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เหล่านี้จะเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

๒) ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะสามารถเป็นประโยชน์สำหรับการ กำหนดนโยบายการพัฒนาได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับศักยภาพและข้อจำกัดของ “ท้องถิ่น” ต่างๆ

๓) จะเกิดเป็นองค์ความรู้ที่ช่วยให้เกิดความสมดุลแก่การศึกษาประวัติศาสตร์และ สังคมศาสตร์ ที่ให้ความสำคัญแก่ศูนย์กลางมากเกินไป รากฐานทางวิชาการที่มีอคตินั้นศูนย์กลางย่อม ครอบงำการวางนโยบายสาธารณะต่างๆ ดังที่ได้เห็นอยู่ตลอดมา ด้วยเหตุดังนั้น การศึกษา ประวัติศาสตร์ที่เปิด “พื้นที่” ให้ประชาชนมากขึ้นจึงย่อมช่วยเพิ่มพลังและอำนาจแก่พวกเขาในการมี ส่วนร่วมการใช้อำนาจอธิปไตย

จากความรู้ และแนวคิด ข้างต้นผู้วิจัยขอสรุป คือ การสร้างสำนึกประวัติศาสตร์ของ ประชาชนในท้องถิ่น ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะสามารถเป็นประโยชน์สำหรับการ

^๗ ธิดา สาระยา. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ประวัติศาสตร์ที่สำคัญกับสังคมมนุษย์ (พิมพ์ครั้งที่ ๒). (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.๒๕๓๙), หน้า ๔๑ - ๔๗

^๘ สุเทพ สุนทรเณส. ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย พื้นฐานแนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาและ วัฒนธรรม, (เชียงใหม่ : โกลบอลวิชั่น.๒๕๔๐), หน้า ๑๐๘ - ๑๒๗

^๙ จามะรี เชียงทอง. การศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมและไทยศึกษา. สถานภาพไทยศึกษา : การ สืบสวนเชิงวิพากษ์. (เชียงใหม่ : ไซต์วอม บัค.๒๕๔๓), หน้า ๕๔

กำหนดนโยบายการพัฒนาได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมชุมชน และองค์ความรู้ที่ช่วยให้เกิดความสำเร็จทางการศึกษาประวัติศาสตร์

๒.๑.๓ ประโยชน์ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ประโยชน์ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสามารถกล่าวได้ ดังนี้

๑) ก่อให้เกิดความรักความภาคภูมิใจในชาติบ้านเมืองของตน คือทำให้เรารู้ถึงความเสียสละของบรรพบุรุษที่ได้สร้างบ้านเมืองมา รักษาบ้านเมืองด้วยชีวิต สร้างสมวัฒนธรรมอันดีงามมาสู่รุ่นลูกหลาน จึงก่อให้เกิดความภูมิใจ รักหวงแหนมรดกที่บรรพบุรุษทิ้งไว้ ต้องการที่จะอนุรักษ์และสืบสานสิ่งที่ดีงามไปยังคนรุ่นลูกหลานของเราต่อไป

๒) ทำให้เข้าใจทัศนคติของผู้อื่น การศึกษาประวัติศาสตร์ช่วยให้เราเข้าใจความคิดความรู้สึกของคนใน

สังคมต่างๆ และในเวลาต่างๆ กัน

๓) ทำให้ได้บทเรียนจากประวัติศาสตร์ เหตุการณ์หรือพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีตย่อมมีทั้งด้านดีและด้านร้าย พฤติกรรมใดที่นำความเสียหายมาสู่สังคมส่วนรวมในอดีต ซึ่งอาจส่งผลร้ายมาสู่ปัจจุบันและเชื่อมโยงไปถึงอนาคตด้วย เราก็จำไว้เป็นบทเรียน ไม่สร้างความเสื่อมเสียเช่นนั้นอีก เหตุการณ์หรือพฤติกรรมในทางดี เราก็นำมาเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติ

๔) ทำให้เราเข้าใจในปัจจุบันชัดเจนขึ้น การเรียนรู้ว่าชาติหรือประเทศของเรานั้นมีที่มาจากไหน มีพัฒนาการมาอย่างไร มีวัฒนธรรมดั้งเดิมเป็นอย่างไร และเปลี่ยนแปลงไปเพราะอะไร ซึ่งจะทำให้เรารู้จักตัวเองและเข้าใจสังคมปัจจุบันได้ดียิ่งขึ้น

๕) ทำให้ได้ฝึกทักษะที่เป็นประโยชน์ ซึ่งนำมาใช้ในการเรียนวิชาอื่นและนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ เช่น ทักษะการค้นคว้าข้อมูล ทักษะการแสดงความคิดเห็น ทักษะการเขียนรายงาน การค้นคว้าด้วยตนเอง เป็นต้น

ผู้วิจัยได้ข้อสรุปดังนี้ ความรักความภูมิใจในชาติบ้านเมืองของตน เข้าใจทัศนคติของผู้อื่นได้ บทเรียนจากประวัติศาสตร์ เหตุการณ์หรือพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีตย่อมมีทั้งด้านดีและด้านร้าย เข้าใจในปัจจุบันชัดเจนขึ้น และได้ฝึกทักษะที่เป็นประโยชน์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์มากในการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

๒.๒ แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชน

“ทรัพยากรวัฒนธรรม” (Cultural Resource) มีความหมายที่ครอบคลุมถึงทรัพยากรประเภทต่างๆ ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) ในรูปของวัตถุ สิ่งก่อสร้าง (Object) สถานที่/แหล่ง (Sites) และภูมิทัศน์ (Landscape) และวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ (Living Culture) หรือวัฒนธรรมที่แสดงออก (Expressive Culture) เช่น ดนตรี งานฝีมือ ศิลปะ วรรณคดี ประเพณี บอกล่า และภาษา เป็นต้น ซึ่งเป็นความต่อเนื่องจากอดีตผ่านปัจจุบันไปสู่อนาคต โดยยอมรับว่าวัฒนธรรมมีคุณลักษณะ เป็นอินทรีย์ (Organic) และสามารถวิวัฒน์ (Evolving) ไปได้อย่างต่อเนื่อง^{๑๐}

^{๑๐} สายันต์ ไพเราะจิตร์, การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: โครงการหนังสือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า.๒๘-๓๒.

ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นจัดเป็นทรัพยากรประเภทหนึ่งที่ต้องจับต้องได้ (Tangible Cultural Resource) ในกลุ่มที่เรียกว่า มรดก (Heritages) ในที่นี้หมายถึง สถานที่ สิ่งก่อสร้าง และวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมาตั้งแต่ในอดีต เป็นสิ่งที่สามารถนำมาจัดการให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของผู้คนสมัยปัจจุบัน

ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น มีปรากฏในสถานที่ต่างๆ โดยเฉพาะชุมชนในพื้นที่โบราณหรือแหล่งอารยธรรมในอดีต ซึ่งสามารถพบเห็นและศึกษาได้ใน ๓ กลุ่ม คือ

๑. ทรัพยากรทางโบราณคดี (Archaeological Resources)

๒. วัตถุทางชาติพันธุ์ (Ethnographic Material)

๓. ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ที่มีความสัมพันธ์กับทั้งทรัพยากรโบราณคดีและ

ทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุทางชาติพันธุ์ ซึ่งรวมไปถึงวรรณกรรม ดนตรี การละเล่น การแสดง นิทานชนบทธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ ศาสนพิธี พิธีกรรมตามความเชื่อ ภาษา ศิลปะ เป็นต้นซึ่งในปัจจุบันสามารถจัดแบ่งทรัพยากรวัฒนธรรมออกเป็นประเภทต่างๆ ตามแนวทางการศึกษาด้านโบราณคดีและวัฒนธรรมชุมชน ได้แก่แนวคิดการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมนั้น เป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้ (Knowledge Management) ที่มุ่งเน้นการนำความรู้ทางวัฒนธรรมอันเป็นมรดกทางปัญญาของชุมชนและสังคมออกมาเผยแพร่เพื่อให้ผู้คนได้รับรู้และนำไปสร้างสรรค์สิ่งที่เหมาะสม รวมทั้งนำมาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยปัจจุบัน

โดยแนวคิดการจัดการความรู้นั้นมาจากการมองถึงโลกในยุคปัจจุบันว่า ได้เข้าสู่ยุคเศรษฐกิจฐานความรู้ (Knowledge-based Economy - KBE) งานต่างๆ จำเป็นต้องใช้ความรู้มาสร้างผลผลิตให้เกิดมูลค่าเพิ่มมากยิ่งขึ้น การจัดการความรู้เป็นคำกว้างๆ ที่มีความหมายครอบคลุมเทคนิค กลไกต่างๆ มากมาย เพื่อสนับสนุนให้การทำงานของแรงงานความรู้ (Knowledge Worker) มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นกลไกดังกล่าวได้แก่ การรวบรวมความรู้ที่กระจัดกระจายอยู่ต่างๆ มารวมไว้ที่เดียวกัน การสร้างบรรยากาศให้คนคิดค้น เรียนรู้ สร้างความรู้ใหม่ๆ ขึ้น การจัดระเบียบความรู้ในเอกสาร และทำสมุดหน้าเหลืองรวบรวมรายชื่อผู้มีความรู้ในด้านต่างๆ และที่สำคัญที่สุด คือการสร้างช่องทาง และเงื่อนไขให้คนเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน เพื่อนำไปใช้พัฒนางานของตนให้สัมฤทธิ์ผล

๒.๒.๑ ความหมายการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ (Knowledge Management - KM) คือ การรวบรวม สร้าง จัดระเบียบ แลกเปลี่ยน และประยุกต์ใช้ความรู้ในองค์กร โดยพัฒนาระบบจาก ข้อมูล ไปสู่ สารสนเทศ เพื่อให้เกิดความรู้ และ ปัญญา ในที่สุด การจัดการความรู้ประกอบไปด้วยชุดของการปฏิบัติงานที่ถูกใช้โดยองค์กรต่างๆ เพื่อที่จะระบุ สร้าง แสดงและกระจายความรู้ เพื่อประโยชน์ในการนำไปใช้และการเรียนรู้ภายในองค์กร อันนำไปสู่การจัดการสารสนเทศที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการดำเนินการธุรกิจที่ดี องค์กรขนาดใหญ่โดยส่วนมากจะมีการจัดสรรทรัพยากรสำหรับการจัดการองค์ความรู้ โดยมักจะเป็นส่วนหนึ่งของแผนกเทคโนโลยีสารสนเทศหรือแผนกการจัดการทรัพยากรมนุษย์^{๑๑} การจัดการความรู้ (Knowledge Management) เป็นกระบวนการที่สำคัญที่จะทำให้คนรู้จักหาความรู้และนำความรู้มาใช้ในการทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นระบบ การ

^{๑๑} วิจารณ์ พานิช, การจัดการความรู้ (กรุงเทพมหานคร: สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม, ๒๕๔๘),

จัดการความรู้จำเป็นต้องมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง (Continuous Learning อยู่ตลอดเวลา เพราะการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องจะทำให้ผู้เรียนรู้เป็นคนที่มีโลกทัศน์และวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล รู้ว่าควรทำอะไรไม่ควรทำอะไรในช่วงเวลาไหนรวมถึงการรับรู้ถึงข้อดีข้อเสียจากการเลือกปฏิบัติในแนวทางใดแนวทางหนึ่ง ซึ่งความสามารถต่าง ๆ เหล่านี้ที่จะสะท้อนถึงคุณค่า (Value) ของผู้เรียนรู้ในฐานะผู้นำของผู้นำความรู้สู่สังคม

การจัดการความรู้มีความหมายกว้างกว่าการจัดการสารสนเทศ กว้างกว่าการจัดการข้อมูล และกว้างกว่าการจัดการเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร โดยในการจัดการความรู้ จะต้องมีการจัดการครบทั้ง ๓ องค์ประกอบของความรู้คือ ความรู้ฝังลึกในคน ความรู้แฝงในองค์กร และความรู้เปิดเผยรวมทั้งจะต้องมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนากิจกรรมหลัก (core activities) ขององค์กร กลุ่มบุคคล หรือเครือข่าย

รูปแบบการจัดการองค์ความรู้โดยปกติจะถูกจัดให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ขององค์กรและประสงค์ที่จะได้ผลลัพธ์เฉพาะด้าน เช่น เพื่อแบ่งปันภูมิปัญญา เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการทำงาน เพื่อความได้เปรียบทางการแข่งขัน หรือเพื่อเพิ่มระดับนวัตกรรมให้สูงขึ้นการจัดการความรู้เป็นกิจกรรมที่ซับซ้อนและกว้างขวาง ไม่สามารถให้นิยามด้วยถ้อยคำสั้นๆ ได้ ต้องให้นิยามหลายข้อ จึงจะครอบคลุมความหมาย ซึ่งได้แก่

๑. การจัดการความรู้มีความหมายรวมถึง การรวบรวม การจัดระบบ การจัดเก็บ และการเข้าถึงข้อมูลเพื่อสร้างเป็นความรู้

๒. การจัดการความรู้เกี่ยวข้องกับการแบ่งปันความรู้ (knowledge sharing ถ้าไม่มีการแบ่งปันความรู้ความพยายามในการจัดการความรู้จะไม่ประสบผลสำเร็จ พฤติกรรมภายในองค์กรเกี่ยวกับวัฒนธรรม พลวัต และวิถีปฏิบัติ มีผลต่อการแบ่งปันความรู้ ประเด็นด้านวัฒนธรรมและสังคม มีความสำคัญยิ่งต่อการจัดการความรู้

๓. การจัดการความรู้ต้องการผู้ทรงความรู้ความสามารถในการตีความและประยุกต์ใช้ความรู้ในการสร้างนวัตกรรมและเป็นผู้นำทางในองค์กร รวมทั้งต้องการผู้เชี่ยวชาญในสาขาใดสาขาหนึ่งสำหรับช่วยแนะนำวิธีประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ ดังนั้น กิจกรรมเกี่ยวกับคน ได้แก่ การดึงดูดคนเก่งและดีมาพัฒนา การติดตามความก้าวหน้าของคน และการดึงคนมีความรู้ความสามารถไว้ในองค์กรถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้

๔. การจัดการความรู้เป็นเรื่องของการเพิ่มประสิทธิผลขององค์กร การจัดการความรู้เกิดขึ้นเพราะมีความเชื่อว่าจะช่วยสร้างความมีชีวิตชีวาและความสำเร็จให้แก่องค์กร การประเมิน "ต้นทุนทางปัญญา" (intellectual capital และผลสำเร็จของการประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ เป็นดัชนีบอกว่าการจัดการความรู้ได้อย่างได้ผลหรือไม่ กิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น การพัฒนาฐานข้อมูล การนำความรู้ออกมาจากผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นต้น ถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้มีความเกี่ยวข้องกับต้นทุนทางปัญญา คำว่า "ต้นทุนทางปัญญา" (Intellectual Capital มีความหมายรวมถึง ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร ทรัพย์สินทางปัญญา และประสบการณ์ ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการสร้างความมั่งคั่งได้สิ่งที่รวมอยู่ใน "ต้นทุนทางปัญญา" ซึ่งอาจมีรายการที่แตกต่างกัน แล้วแต่วิถีคิด และความเห็นของแต่ละคน

๒.๒.๒ ประเภทของความรู้

ความรู้สามารถแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้สองประเภท คือ ความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) และความรู้แฝงเร้น (Tacit Knowledge) ความรู้ชัดแจ้งคือความรู้ที่เขียนอธิบายออกมาเป็นตัวอักษร เช่น คู่มือปฏิบัติงาน หนังสือ ตำรา ส่วนความรู้แฝงเร้นคือความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน ไม่ได้ถอดออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร หรือบางครั้งก็ไม่สามารถถอดเป็นลายลักษณ์อักษรได้ ความรู้ที่สำคัญส่วนใหญ่ มีลักษณะเป็นความรู้แฝงเร้น อยู่ในคนทำงาน และผู้เชี่ยวชาญในแต่ละเรื่อง จึงต้องอาศัยกลไกแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้คนได้พบกัน สร้างความไว้วางใจกัน และถ่ายทอดความรู้ระหว่างกัน และกันตามตัวของเซกิ (SECI Model) ความรู้ทั้งแบบแฝงเร้นและแบบชัดแจ้งจะมีการแปรเปลี่ยนถ่ายทอดไปตามกลไกต่างๆ เช่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถอดความรู้ การผสานความรู้ และการซึมซับความรู้^{๑๒} การจัดการความรู้นั้นมีหลายรูปแบบแต่ที่น่าสนใจ คือ การจัดการความรู้ ที่ทำให้คนเคารพศักดิ์ศรีของคนอื่น เป็นรูปแบบการจัดการความรู้ที่เชื่อว่า ทุกคนมีความรู้ปฏิบัติในระดับความชำนาญที่ต่างกัน เคารพความรู้ที่อยู่ในคน เพราะหากถ้าเคารพความรู้ในตำราวิชาการอย่างเดียว นั้น ก็เท่ากับว่าเป็นการมองว่า คนที่ไม่ได้เรียนหนังสือ เป็นคนที่ไม่มีความรู้

๒.๒.๓ ขั้นตอนการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ไม่มีหลักการหรือวิธีปฏิบัติตายตัว แต่โดยส่วนใหญ่ประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญ ๙ ประการ คือ

๑. การขุดค้น การค้นหา และการรวบรวมความรู้ เป็นการค้นหาและคัดเลือกเอาไว้เฉพาะความรู้ที่จำเป็นสำหรับการใช้ประโยชน์ ทั้งจากภายในองค์กรและจากภายนอกองค์กร แล้วนำมาตรวจสอบความน่าเชื่อถือ และความเหมาะสมกับบริบทของสังคมและขององค์กร ถ้าไม่เหมาะสมก็ดำเนินการปรับปรุง

๒. การจัดหมวดหมู่ความรู้ เพื่อให้เหมาะสมต่อการใช้งาน โดยการจัดหมวดหมู่ความรู้ นั้น มุ่งเน้นการง่ายต่อการนำมาใช้งานและการพัฒนาความรู้ที่ต่อเนื่อง

๓. การจัดเก็บความรู้ เพื่อเป็นการค้นหาได้ง่าย และการสะสมความรู้ที่ต่อเนื่อง ซึ่งบางครั้งความรู้แบบดั้งเดิมอาจเหมาะสมกับการประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ในปัจจุบัน

๔. การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความรู้ เป็นการนำความรู้ที่รวบรวมไว้นำมาสื่อสารให้บุคลากรในหน่วยงานได้รับทราบและเป็นการขยายความรู้ให้กว้างขวางออกไป ซึ่งจะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

๕. การจัดกิจกรรมและกระบวนการเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ เป็นการนำความรู้จากฝ่ายต่างๆ หรือจากบุคคลที่มีความรู้มาแลกเปลี่ยนเพื่อให้เกิดการวิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้ในเป็นที่ประจักษ์

๖. การวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อยกระดับความรู้ เป็นการสังเคราะห์ชุดความรู้ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้นั้น ไปสู่การสร้างความรู้ที่มีความเหมาะสมต่อการประยุกต์ใช้

^{๑๒} พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอูน), **นวัตกรรมการเรียนรู้ คน ชุมชน และการพัฒนา**. (กรุงเทพมหานคร :โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

๗. การสร้างความรู้ใหม่ เป็นการนำความรู้ที่ผ่านวิเคราะห์ สังเคราะห์มาประยุกต์ใช้ภายใต้บริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จนเกิดความรู้ใหม่

๘. การประยุกต์ใช้ความรู้ เป็นการนำความรู้ที่ได้กระบวนการทั้งหมดมาประยุกต์ใช้ เพื่อเกิดมูลค่าและคุณค่า หรือให้ได้ผลสัมฤทธิ์ตามความมุ่งหมายของการใช้ความรู้

๙. การเรียนรู้จากการใช้ความรู้ ผลที่ต่อเนื่องจากการใช้ความรู้ คือ บุคคลได้รับการเรียนรู้ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์และการพัฒนาความรู้ในระยะยาว

๒.๒.๔ การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรม

ตามที่ได้กล่าวแล้วว่า ทรัพยากรทางวัฒนธรรมนั้น มิได้หมายถึงเฉพาะทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปของสถานที่ วัตถุ หรือสิ่งของเท่านั้น แต่หากหมายรวมถึง ความคิด ความเชื่อ ความรู้ วิธีการปฏิบัติ ค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และแบบแผนของปฏิสัมพันธ์ในสังคม (Pattern Interaction) ดังนั้น การจัดการความรู้ในทรัพยากรวัฒนธรรม จึงสามารถดำเนินการได้ โดยอาศัยหลักที่สำคัญ "การนำความรู้ที่มีอยู่ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น ออกมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการพัฒนาคน สิ่งแวดล้อม และกระบวนการที่นำไปสู่การสร้างสมความรู้ ความดี และความงามของผู้คนในสังคม โดยมีหลักการที่สำคัญ คือ

๑. การให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่มาจากภายในและภายนอก (ปรโตโมสะ และ โยนิโสมนสิการ) ได้แก่ การให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่มาจากจิตใจภายในของบุคคลและมาจากการเรียนรู้ที่ผ่านประสบการณ์ของบุคคลและสภาพแวดล้อม

๒. การยึดมั่นในความรู้ที่นำไปสู่การสร้างสรรค์ความดีและความงามของมนุษย์ กล่าวคือ ให้ความสำคัญกับชุดความรู้ที่เป็นชุดความรู้เพื่อตอบสนองต่อการพัฒนามนุษย์ให้มีความดีและความงาม อันจะเป็นพลังให้สังคมได้ใช้ความรู้เป็นกลไกในการขับเคลื่อนและการพัฒนาสังคม

๓. หลักเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เป็นการให้ความสำคัญกับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและพัฒนาผู้รู้ นั้นให้เป็นผู้ที่มีความรู้ที่ทรงคุณค่า ที่จะนำพาสังคมไปสู่การเรียนรู้ร่วมกัน การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมนั้น อาจใช้ขั้นตอนและกระบวนการของการจัดการความรู้ทั่วไปได้ แต่ต้องมีหลักการสำคัญ ๓ ประการตามที่กล่าวแล้ว ทั้งนี้โดยให้ความสำคัญกับ “ผู้รู้” “ความรู้” และ “กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง” ที่ตั้งอยู่การสร้างสรรค์ความรู้ ความดี และความงามที่มาจากบุคคลและสังคมแนวคิดการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมนั้น เป็นแนวคิดที่ช่วยให้มีการนำความรู้ที่มีอยู่ในที่ต่างๆ มาวิเคราะห์ แลกเปลี่ยนและนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการเรียนรู้

สรุปว่าการจัดการความรู้ คือ การรวบรวม สร้าง จัดระเบียบแลกเปลี่ยน และประยุกต์ใช้ความรู้ในองค์กร โดยพัฒนาระบบจาก ข้อมูล ไปสู่ สารสนเทศ เพื่อให้เกิดความรู้ และ ปัญญา ในที่สุด การจัดการความรู้ประกอบไปด้วยชุดของการปฏิบัติงานที่ถูกใช้โดยองค์กรต่างๆ เพื่อที่จะระบุ สร้าง แสดงและกระจายความรู้ เพื่อประโยชน์ในการนำไปใช้และการเรียนรู้ภายในองค์กร อันนำไปสู่การจัดการสารสนเทศที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการดำเนินการธุรกิจที่ดี องค์กรขนาดใหญ่โดยส่วนมากจะมีการจัดสรรทรัพยากรสำหรับการจัดการองค์ความรู้ โดยมักจะเป็นส่วนหนึ่งของแผนกเทคโนโลยีสารสนเทศหรือแผนกการจัดการทรัพยากรมนุษย์

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

๒.๓.๑ ความหมายของภูมิปัญญา

ภูมิปัญญา หรือ Wisdom หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ที่นำมาไปสู่การปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาของมนุษย์ หรือ ภูมิปัญญา คือ พื้นความรู้ของปวงชนในสังคมนั้น ๆ และปวงชนในสังคมยอมรับรู้เชื่อถือ เข้าใจ ร่วมกัน เรียกว่า ภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกรสร รุ่งแต่ง พัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญาไทยนี้มีลักษณะเป็นองค์รวม มีคุณค่าทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นในวิถีชีวิตไทย ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจเป็นที่มาขององค์ความรู้ที่งอกงามขึ้นใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินวิถีชีวิตของคนไทย ลักษณะองค์รวมของภูมิปัญญาไทยมีความเด่นชัดในหลายด้านเช่น ด้านเกษตรกรรม ด้านอุตสาหกรรม และหัตถกรรม ด้านการแพทย์แผนไทย ด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชนด้านศิลปกรรม ด้านภาษาและวรรณกรรม ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี และด้านโภชนาการ วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Folk Wisdom)

ได้มีผู้ให้ความหมายดังนี้ กระทรวงศึกษาธิการ หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกตคิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาเป็นศาสตร์ เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหาการจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมชุมชนและในการตัวของผู้นั้นเอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษา และนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกันเกิดการยอมรับถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

ศักดิ์ชัย เกียรติธนาสินทร์^{๑๓} ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ องค์ความรู้ความสามารถของชุมชนที่สั่งสมสืบทอดกันมานาน เป็นความจริงแท้ของชุมชนเป็นศักยภาพที่จะใช้แก้ปัญหาจัดการปรับตน เรียนรู้ และถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างผาสุก เป็นแก่นของชุมชนที่จรรโลง ความเป็นชาติให้อยู่รอดจากทุกภัยพิบัติทั้งปวง

จารุวรรณ ธรรมวัตร^{๑๔} ได้ให้ความหมาย ของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ แบบแผน การดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคล และสังคมซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติต่อกันมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคล หรือทรัพยากรความรู้ก็ได้

^{๑๓} ศักดิ์ชัย เกียรติธนาสินทร์, “ภูมิปัญญาไทยพัฒนาไทย” , วารสารวัฒนธรรมไทย, ๓๗(๔) : ๗-๑๑ เมษายน - พฤษภาคม, ๒๕๔๒.

^{๑๔} จารุวรรณ ธรรมวัตร, วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน, (มหาสารคาม : โรงพิมพ์สรีนทรออฟเซต, ๒๕๓๘), หน้า ๑.

จากการศึกษาความหมายและแนวคิดของภูมิปัญญาของชาวบ้านที่กล่าวมาแล้วข้างต้นพอสรุปได้ว่าภูมิปัญญาไทย หมายถึง ความรู้ ความสามารถในการดำเนินชีวิตอยู่ในพื้นที่นั้น ๆ โดยใช้สติปัญญาสั่งสมความรู้อย่างแพร่หลาย ผสมผสานความกลมกลืนระหว่างศาสนา สภาพภูมิอากาศ สภาพแวดล้อมการประกอบอาชีพและกระบวนการเหล่านี้มาจนหลายชั่วคนซึ่งจะเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น เกิดจากการเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์เป็นระยะเวลายาวนาน โดยอาศัยภูมิปัญญาที่มีอยู่มาใช้ในการตั้งถิ่นฐาน การประกอบอาชีพการปรับตัวและแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตจนเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของธรรมชาติและสังคม

๒.๓.๒ ลักษณะของภูมิปัญญา

ประเวศ วะสี^{๑๕} ได้กล่าวว่าภูมิปัญญามีลักษณะเป็นนามธรรมอย่างน้อยต้องประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ คือ

๑ ความคิด เป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ที่เรียกว่า Cognitive System ซึ่งประกอบด้วยระบบประสาทระบบสมอง และต่อมต่าง ๆ ทำหน้าที่คิดให้ร่างกายและนักมานุษยวิทยาเชื่อว่าทำงานอยู่นอกเหนือจากการบงการของร่างกาย หมายถึง ทั้งส่วนที่เป็นจินตนาการและผลของการวิเคราะห์และสังเคราะห์จากสภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรม ซึ่งความคิดดังกล่าวนี้จะเป็นแหล่งสำคัญหรือที่มาของความรู้อันเป็นองค์ประกอบของภูมิปัญญาในลำดับถัดไป

๒ ความรู้ มีการนำมาใช้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น องค์ความรู้ ภูมิรู้ ปรากฏอยู่ในแนวคิด ทฤษฎีญาณวิทยาที่ว่าด้วยทฤษฎีแห่งความรู้ การสืบค้นกำเนิดแห่งความรู้ และธรรมชาติของความรู้ การหาคำตอบว่าตรงกับความเป็นจริงหรือไม่ หรือว่าความรู้เป็นเพียงการพิจารณาเทียบเคียง ซึ่งไม่ตรงกับข้อเท็จจริงและยังสืบค้นความรู้เรื่องกาล (Time) อวกาศ (Space) เนื้อสาร (Substance) สัมพันธภาพ (Relation) และความเป็นเหตุเป็นผล (Causality) องค์ความรู้เป็นหมวด ๆ (Category) ความรู้ หรือองค์ความรู้เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาที่กล่าวข้างต้น

๓ ความเชื่อเป็นพื้นฐานสำคัญยิ่งของสังคมมนุษย์ มนุษย์แต่ละกลุ่มมีความเชื่อแตกต่างกันไป ซึ่งความเชื่อก็คือความศรัทธาหรือยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเป็นแกนสำคัญในการดำเนินชีวิตและความมั่นคงของสังคม ความเชื่อมีอยู่หลายระดับทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวันอันเป็นความเชื่อโดยทั่วไป และความเชื่อที่เกี่ยวกับวิญญาณโลกนี้ โลกหน้า ความดี ความชั่ว นรก สวรรค์ บาปบุญคุณโทษ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งในภูมิปัญญา

๔ ค่านิยม คือ สิ่งที่คนสนใจ ความปรารถนาอยากจะมี อยากจะเป็นที่ยกย่อง สรรเสริญ หรือเป็นสิ่งที่บังคับต้องทำ ต้องปฏิบัติ มีความรักและมีความสุขเมื่อได้เห็นหรือได้สิ่งเหล่านั้นมา ค่านิยมจึงเป็นพื้นฐานของ

การจัดรูปแบบพฤติกรรมที่ปรากฏอยู่ภายใน และแสดงออกเป็นพฤติกรรมในลักษณะต่าง ๆ ทางกาย วาจาและความคิด โดยสรุปค่านิยมเป็นพื้นฐานสำคัญทางภูมิปัญญา เป็นบ่อเกิดพฤติกรรมของบุคคลแต่ละสังคม

^{๑๕} ประเวศ วะสี, การสร้างภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา, (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๐), หน้า ๕-๖.

๕ ความเห็น คือ ภาวะที่เกิดขึ้นหลังจากบุคคลหรือชุมชน ได้พิจารณาและใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้วจึงลงมติตัดสินใจ ว่าควรแสดงออกในลักษณะอย่างไร เช่น เห็นด้วย ทำตาม ยอมรับ ปฏิเสธ ร่วมมือ กระทำหรือดำเนินการ ด้วยเห็นว่าดี ชั่ว เหมาะสม ไม่เหมาะสม เป็นบาป เป็นบุญ เป็นต้น ซึ่งความเห็นในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นภูมิปัญญาประการหนึ่งที่มีผลสำคัญยิ่งต่อพฤติกรรมที่แสดงออกมามีทั้งกาย วาจา และจิตใจ

๖ ความสามารถ หมายถึง ศักยภาพและประสิทธิภาพที่มีอยู่ภายในบุคคล เช่น ชุมชนในการที่จะจัดการเรื่องใดเรื่องหนึ่งในลักษณะเดียวกับสิ่งที่เรียกว่า "พรสวรรค์" ซึ่งเป็นผลมาจากลักษณะทางกายและจิตใจร่วมกัน โดยแต่ละคนหรือชุมชนย่อมจะต้องมีแตกต่างกัน เช่น การที่บางคนสามารถปาฐกถาได้ดี ลำดับเนื้อหาและการแสดงทุกอย่างเป็นที่ชื่นชม ซึ่งถือว่าเป็นผลมาจากความสามารถที่มีอยู่ในบุคคลนั้น ๆ ฉะนั้นความสามารถจึงเป็นภูมิปัญญาอีกประการหนึ่ง

๗ ความฉลาดไหวพริบ หมายถึง ทักษะที่ปรากฏอยู่ภายในจิตใจ หรือจิตวิญญาณ เป็นสิ่งที่สามารถนำมาใช้แก้ไขป้องกันควบคุมเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่ให้เกิดเป็นปัญหาขึ้นหรือให้เป็นไป ตามที่ตนเองหรือชุมชนต้องการ

ดังนั้น องค์ประกอบของภูมิปัญญาจึงมีส่วนสำคัญที่จะทำให้ภูมิปัญญาที่มีอยู่เกิดคุณค่าแก่ความภาคภูมิใจซึ่งได้แก่ ความคิดที่เกิดจากการจินตนาการจากสภาพแวดล้อมที่มีอยู่ในสังคม ความรู้ อาจเกิดจากภูมิความรู้ที่ได้จากการทดสอบทดลองหลายครั้งจนได้ความรู้ที่แท้จริง ความเชื่อถืออันเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่มีบาปบุญคุณโทษ และจิตวิญญาณเข้ามาเกี่ยวข้องค่านิยมที่คนในสังคมให้การยกย่องเชิดชูว่าเป็นสิ่งดีงามควรค่าแก่การอนุรักษ์ให้มีการสืบทอดแก่ลูกหลาน ความเห็นที่เกิดจากพิจารณารอบคอบจากชุมชนจนเกิดการยอมรับด้วยความจริงใจ ความสามารถอันเกิดจากพรสวรรค์ หรือจากการฝึกฝนจนสามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้ ความฉลาดไหวพริบการแก้ไข เช่นกัน ย่อมเกิดขึ้นจากจินตนาการ ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ และค่านิยม การสั่งสมประสบการณ์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จนสามารถสร้างองค์ความรู้และสังเคราะห์ใหม่ให้มีความก้าวหน้าและนำมาใช้งานได้ดีมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

๒.๓.๓ ประเภทของภูมิปัญญา

มณีนีภา ชุตินุตร^{๑๖} ได้แบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ

๑. คติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการ เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ ที่ถ่ายทอดกันมา ได้แก่การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของแต่ละท้องถิ่น เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยการพึ่งพาธรรมชาติมาใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพ เช่น ชุมชนภูเขามีสมาชิกเชื่อเรื่องผีป่า เจ้าป่า เทพารักษ์ ผู้ที่อยู่ตามพื้นราบจะเชื่อในเรื่อง พระภูมิเจ้าที่ พระภูมินา การสู่ขวัญ การให้ความเคารพแม่โพสพ ผู้ที่อยู่ตามแม่น้ำ ริมทะเล มักจะเชื่อในเรื่องของแม่น้ำนางเรือ เป็นต้น ความคิด ความเชื่อ เหล่านี้จะนำมาสู่การพัฒนาชีวิตและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเช่น การตั้งธนาคารแห่งชีวิตเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน โดยยึด

^{๑๖} มณีนีภา ชุตินุตร, "แนวทางการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเรียนการสอน", วารสารหมู่บ้าน, ๗ (๘๗): ๕; ธันวาคม, ๒๕๓๘.

หลักธรรมในพระพุทธศาสนา การจัดพิธีกรรมบวชต้นไม้การจัดตั้งป่าสมุนไพรรักษาโรค กลุ่มทอผ้า กลุ่มชาปนกิจ เป็นต้น

๒. ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียม ประเพณีที่เป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติ สืบทอดกันมา เป็นตัวชี้ที่สำคัญต่อการแสดงออกถึงภูมิปัญญาของชุมชนต่อการดำเนินชีวิต เช่น ประเพณีการบวชนาคเข้าพรรษา แต่งงาน นอกจากนั้นยังมีศิลปกรรมพื้นบ้านที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุ เช่น งานจักสาน และงานทอกระเป่าลือแพ ภาคใต้ สร้อยจันทบูร เครื่องจักรสานต่าง ๆ เครื่องปั้นดินเผา งานแกะสลัก งานปั้น งานหล่อด้วยโลหะ การก่อสร้างอาคารที่อยู่อาศัย ภาพเขียนบนผนังการพ่อน้ำ และเพลงพื้นบ้าน เป็นต้น

๓. การประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย เป็นการดำเนินชีวิตที่เคยถูกครอบงำจากสภาพแวดล้อม พ่อค้าคนกลาง ระบบเศรษฐกิจ ระบบโรงงาน กลับสู่การเกษตรที่อาศัยความสมดุลทางธรรมชาติ สามารถยืนหยัดต่อสู้กับความล้มเหลวกับการล้มละลายทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมได้อย่างภูมิใจด้วยกำลังกาย และการสั่งสมประสบการณ์ กำลังปัญญา เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน การเกษตรแบบพึ่งพาตนเอง การทำสวนสมุนไพรและการแพทย์แผนโบราณ

๔. แนวคิดหลักปฏิบัติและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในชุมชนเป็นอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เช่น การเลี้ยงปลาในบ่อซีเมนต์ โดยจัดระบบถ่ายเทน้ำและคิดสูตรอาหารปลาขึ้นมาเอง การประดิษฐ์เครื่องนวดข้าวแบบประหยัด เป็นต้น

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (๒๕๓๕) แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาด้านการเกษตร
๒. ภูมิปัญญาด้านเศรษฐกิจ
๓. ภูมิปัญญาด้านศาสนา คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม ความเชื่อ
๔. ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาหมู่บ้าน
๕. ภูมิปัญญาด้านศิลปะ
๖. ภูมิปัญญาด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม
๗. ภูมิปัญญาด้านภาษาและวรรณกรรม

จากการแบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นักการศึกษา และหน่วยงานต่าง ๆ ได้กล่าวมาสรุปได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถแบ่งตามลักษณะของคนในท้องถิ่นหรือชุมชนได้คิดหรือได้รับการถ่ายทอดและถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งเกิดจากความเชื่อ ความรู้สึก ความนึกคิด ในการสร้างสรรค์แบบแผนของการดำเนินชีวิต รวมถึงการนำเทคโนโลยีพื้นบ้านมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อไป

๒.๓.๔ ความสำคัญของภูมิปัญญา

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ คนไทยได้สร้างชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของบ้านเมือง มีการดำรงชีวิตด้วยความสุขร่มเย็นอยู่ได้จนถึงทุกวันนี้ เพราะได้ใช้ภูมิปัญญาของตนมาตลอด ภูมิปัญญาไทยจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาไทยช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่น

พระมหากษัตริย์ไทยได้ใช้ภูมิปัญญาในการสร้างชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่ประเทศชาติมาโดยตลอด ตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ทรงปกครองประชาชนด้วยพระเมตตาแบบพ่อปกครองลูก ผู้ใดประสบความสำเร็จก็สามารถตั้งแสดงความสำเร็จเพื่อขอรับพระราชทานความช่วยเหลือทำให้ประชาชนมีความจงรักภักดีต่อพระองค์ต่อประเทศชาติ ร่วมกันสร้างบ้านเรือนจนเจริญรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์ทรงใช้ภูมิปัญญากระทำยุทธหัตถีจนชนะข้าศึกศัตรู และทรงกอบกู้เอกราชของชาติไทยคืนมาได้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน พระองค์ทรงใช้ภูมิปัญญาสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ และเหล่าพสกนิกรมากมายเหลือคณานับ ทรงใช้พระปรีชาสามารถแก้ไขวิกฤตการณ์ทางการเมืองภายในประเทศ จนรอดพ้นภัยพิบัติ หลายครั้งพระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถหลายด้าน แม้แต่ด้านการเกษตร พระองค์ได้พระราชทานทฤษฎีใหม่ให้แก่พสกนิกรทั้งด้านการเกษตรแบบผสมผสานและยั่งยืน พื้นฟูสภาพแวดล้อม นำความสงบร่มเย็นของประชาชนให้กลับคืนมา สมดังพระราชประสงค์ที่ทรงอุทิศพระวรกายและพระสติปัญญาในการพัฒนาการเกษตรไทยตลอดระยะเวลาแห่งการครองราชย์

๒. สร้างความภาคภูมิใจ และศักดิ์ศรีเกียรติภูมิแก่คนไทย

คนไทยในอดีตที่มีความสามารถปรากฏในประวัติศาสตร์มีมาก เป็นที่ยอมรับของนานาชาติอารยประเทศ เช่น นายขนมต้มเป็นนักมวยไทยที่มีฝีมือเก่งในการใช้อวัยวะทุกส่วน ทุกท่าของแม่ไม้มวยไทยสามารถชกมวยไทยจนชนะพม่าได้ถึงเก้าคนสิบคนในคราวเดียวกัน แม้ในปัจจุบันมวยไทยก็ยังถือว่า เป็นศิลปะชั้นเยี่ยม เป็นที่นิยมฝึกและแข่งขันในหมู่คนไทยและชาวต่างประเทศ ปัจจุบันมีค่ายมวยไทยทั่วโลก ชาวต่างประเทศที่ได้ฝึกมวยไทยจะรู้สึกยินดีและภาคภูมิใจ ในการที่จะใช้กติกาของมวยไทย เช่น การไหว้ครูมวยไทย การออกคำสั่งในการชกเป็นภาษาไทยทุกคำ เช่น คำว่า "ชก" "นับหนึ่งถึงสิบ" เป็นต้น ถือเป็นมรดกภูมิปัญญาไทย นอกจากนี้ ภูมิปัญญาไทยที่โดดเด่นยังมีอีกมากมาย เช่น มรดกภูมิปัญญาทางภาษาและวรรณกรรม โดยที่มีอักษรไทยเป็นของตนเองมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย และวิวัฒนาการมาจนถึงปัจจุบันวรรณกรรมไทยถือว่าเป็นวรรณกรรมที่มีความไพเราะ ได้อรรถรสครบทุกด้าน วรรณกรรมหลายเรื่องได้รับการแปลเป็นภาษาต่างประเทศหลายภาษาด้านอาหาร อาหารไทยเป็นอาหารที่ปรุงง่าย พืชที่ใช้ประกอบอาหารส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพร ที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นและราคาถูก มีคุณค่าทางโภชนาการ และยังป้องกันโรคได้หลายโรค เพราะส่วนประกอบส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพร เช่น ตะไคร้ ขิง ข่า กระชาย ใบมะกรูดใบโหระพา ใบกะเพรา เป็นต้น

๓. สามารถปรับประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางศาสนาใช้กับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสมคนไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ โดยนำหลักธรรมคำสอนของศาสนามาปรับใช้ในวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม ทำให้คนไทยเป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ประณีตระมัดระวังสงบ ใจเย็น มีความอดทนให้อภัยแก่ผู้สันทน ไม่ด่าทอผู้อื่นอย่างเรียบร้อยปกติสุข ทำให้คนในชุมชนพึ่งพากันได้ แม้จะอดอยากเพราะแห้งแล้ง แต่ไม่มีใครอดตาย เพราะพึ่งพาอาศัยกัน แบ่งปันกันแบบ "พริกบ้านเหนือเกลือบ้านใต้" เป็นต้นทั้งหมดนี้สืบเนื่องมาจากหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เป็นการใช้ภูมิปัญญาในการนำเอาหลักของพระพุทธศาสนาประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวัน และดำเนินกุศลโดย

ด้านต่างประเทศ จนทำให้ชาวพุทธทั่วโลกยกย่องให้ประเทศไทยเป็นผู้นำทางพุทธศาสนา และเป็นที่ตั้งสำนักงานใหญ่องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (พสล.)

๔. สร้างความสมดุลระหว่างคนในสังคมและธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

ภูมิปัญญาไทยมีความเด่นชัดในเรื่องของการยอมรับนับถือ และให้ความสำคัญแก่คน สังคมและธรรมชาติอย่างยิ่ง มีเครื่องชี้ที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนมากมาย เช่น ประเพณีไทย ๑๒ เดือนตลอดทั้งปี ล้วนเคารพคุณค่าของธรรมชาติได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง เป็นต้น ประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณีที่ทำในฤดูร้อนซึ่งมีอากาศร้อน ทำให้ต้องการความเย็นจึงมีการรดน้ำดำหัว ทำความสะอาดบ้านเรือนและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มีการแห่ทางสงกรานต์การทำนายฝนว่าจะตกมากหรือน้อยในแต่ละปี ส่วนประเพณีลอยกระทง คุณค่าอยู่ที่การบูชาระลึกถึงบุญคุณของน้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคน พืช และสัตว์ ให้ได้ใช้ทั้งบริโภคและอุปโภค ในวันลอยกระทง คนจึงทำความสะอาดแม่น้ำลำธาร บูชาแม่น้ำจากตัวอย่างข้างต้น ล้วนเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสังคมและธรรมชาติทั้งสิ้น

ในการรักษาป่าไม้ต้นน้ำลำธาร ได้ประยุกต์ให้มีประเพณีการบวชป่า ให้คนเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ธรรมชาติ และสภาพแวดล้อม ยังความอุดมสมบูรณ์แก่ต้นน้ำ ลำธาร ให้พื้นสภาพกลับคืนมาได้มาก

อาชีพการเกษตรเป็นอาชีพหลักของคนไทยที่คำนึงถึงความสมดุล ทำแต่น้อยพออยู่พอกิน แบบ “เฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน” ของพ่อทองดี นันทะ เมื่อเหลือกินก็แจกญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน บ้านใกล้เคียง นอกจากนี้ ยังนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอย่างอื่นที่ตนไม่มี เมื่อเหลือใช้จริง ๆ จึงจะนำไปขาย อาจกล่าวได้ว่า เป็นการเกษตรแบบ “กิน-แจก-แลก-ขาย” ทำให้คนในสังคมได้ช่วยเหลือเกื้อกูลแบ่งปันกัน เคารพรักษานับถือ เป็นญาติกันทั้งหมู่บ้าน จึงอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นธรรมชาติไม่ถูกทำลายไปมากนักเนื่องจากทำพออยู่พอกิน ไม่โลภมากและไม่ทำลายทุกอย่าง ผิดกับในปัจจุบัน ถือเป็นภูมิปัญญาที่สร้างความสมดุลระหว่างคน สังคม และธรรมชาติ

๕. เปลี่ยนแปลงปรับปรุงได้ตามยุคสมัย

แม้ว่ากาลเวลาจะผ่านไป ความรู้สมัยใหม่จะหลั่งไหลเข้ามามาก แต่ภูมิปัญญาไทยก็สามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัย เช่นการรู้จักนำเครื่องยนต์มาติดตั้งกับเรือ ใส่ใบพัดเป็นหางเสือ ทำให้เรือสามารถแล่นได้เร็วขึ้น เรียกว่า เรือหางยาว การรู้จักทำการเกษตรแบบผสมผสานสามารถพลิกฟื้นคืนธรรมชาติให้อุดมสมบูรณ์แทนสภาพเดิมที่ถูกทำลายไป การรู้จักออมเงิน สะสมทุนให้สมาชิกกู้ยืม ปลดปล่อยหนี้สิน และจัดสวัสดิการแก่สมาชิก จนชุมชนมีความมั่นคง เข้มแข็งสามารถช่วยตนเองได้หลายร้อยหมู่บ้านทั่วประเทศ เช่นกลุ่มออมทรัพย์ศรีวิวง จังหวัดนครศรีธรรมราช จัดในรูปกองทุนหมุนเวียนของชุมชน จนสามารถช่วยตนเองได้

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การศึกษาแนวคิด และทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิด และผลงานจากนักวิชาการหลายท่านที่ได้นำเสนอไว้หลายประเด็น เช่น ความหมาย แนวคิด และทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม สาเหตุการมีส่วนร่วม ปัจจัยของการมีส่วนร่วม และประโยชน์ของการมีส่วนร่วม ดังนี้

๒.๔.๑ ความหมายของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ “กระบวนการที่ความกังวล ความต้องการ และคุณค่าของประชาชน ได้รับการบูรณาการในกระบวนการตัดสินใจของภาครัฐ ผ่านกระบวนการสื่อสารแบบสองทาง โดยมีเป้าหมายโดยรวมเพื่อที่จะทำให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้นและได้รับ การสนับสนุนจากประชาชน” การมีส่วนร่วมนั้นจะหมายถึงการที่ประชาชนมีโอกาสแสดงความคิดเห็นก่อนการตัดสินใจจะเกิดขึ้น หรือหมายความว่า ผู้มีอำนาจตัดสินใจจะสามารถตัดสินใจใดๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อประชาชนได้ก็ต่อเมื่อได้รับความเห็นชอบ จากประชาชนก่อนเท่านั้น Creighton ตั้งคำถามถึงประเด็นผู้มีอำนาจตัดสินใจ โดยพิจารณาว่าทำไม เจ้าหน้าที่ของรัฐจึงเป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจได้เท่านั้น ถึงแม้ว่าปัจจุบันเจ้าหน้าที่ของรัฐมีแนวโน้มที่จะทำกระบวนการตัดสินใจให้เปิดเผย และมีความโปร่งใสมากขึ้น แต่ในหลายกรณีหรือสถานการณ์ โดยอำนาจการตัดสินใจขั้นสุดท้ายก็ยังคงเป็นของเจ้าหน้าที่ภาครัฐอยู่นั่นเอง^{๑๗}

การมีส่วนร่วม (Participation) เป็นกระบวนการสื่อสารในระบบเปิด ซึ่งเป็นการสื่อสารสองทางระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน หรือองค์การ ในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรมทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งการมีส่วนร่วมจะเกี่ยวข้องกับกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมการดำเนินการ และร่วมรับผลประโยชน์ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายร่วมกันของกลุ่ม และเป็นการเสริมสร้างความสามัคคี ความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่ม การให้ความหมายคำจำกัดความการมีส่วนร่วมมีมากมายหลายทัศนะ โดยการเกี่ยวข้องทางจิตใจและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้นกับทั้งให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกับกลุ่มดังกล่าวด้วย^{๑๘}

บางมิติกกล่าวถึง การที่ปัจเจกบุคคลที่ดี กลุ่มคน หรือองค์การประชาชนที่ดี ได้อาสาเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การดำเนินโครงการ การแบ่งปันผลประโยชน์ และการประเมินผลโครงการพัฒนาด้วยความสมัครใจ โดยปราศจากข้อกำหนดที่มาจากบุคคลภายนอก และเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของสมาชิกในชุมชน รวมทั้งมีอำนาจอิสระในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนาให้กับสมาชิกด้วยความพึงพอใจ และผู้เข้ามามีส่วนร่วมมีความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการด้วย^{๑๙}

ซึ่งอาจเป็นกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินการพัฒนา ร่วมคิด ตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแท้จริงของประชาชน ใช้ความคิดสร้างสรรค์ และความชำนาญของประชาชนแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร^{๒๐} หรือการที่ผู้ได้รับ

^{๑๗} ศ.นพ.วันชัย วัฒนศัพท์, คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า และ มูลนิธิเอเชีย, ๒๕๕๒), หน้า ๗.

^{๑๘} Davis Keith, Human Behavior of World-Man Relations and Organization Behavior, (New York : Mc Graw -Hill Book Co, 1972), p. 15.

^{๑๙} เสาวนิตย์ ชัยมุสิก, การบริหารโรงเรียนเป็นฐานเพื่อการประกันคุณภาพการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บุ๊คพ้อยท์, ๒๕๔๒), หน้า ๔๑.

^{๒๐} Erwin, Williams, Participation Management : Concept, Theory and Implementation, (At lanta, Ga : Georgia State University Press, 1976), p. 138.

ผลประโยชน์หรือมีส่วนได้เสียในการพัฒนาได้ใช้ความพยายามร่วมกันในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการพัฒนา ด้วยความรู้สึกผูกพันในความเป็นเจ้าของหรือหุ้นส่วน เพื่อทำให้งานหรือโครงการนั้นบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ทุกฝ่ายได้รับประโยชน์ร่วมกัน^{๒๑}

ในขณะที่ “ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยได้เข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ หรือเข้าร่วมการตัดสินใจหรือเคยเข้าร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้าร่วมด้วยมากขึ้น เป็นไปอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค มิใช่เพียงส่วนร่วมอย่างผิวเผิน แต่เข้าร่วมด้วยแท้จริงยิ่งขึ้น และการเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ”^{๒๒}

บางครั้งการมีส่วนร่วมของประชาชนในความหมายกว้างซึ่งมักจะคาบเกี่ยวกับการพัฒนานั้นก็คือ การให้โอกาสประชาชนเป็นฝ่ายตัดสินใจ กำหนดปัญหาและความต้องการของตนเองอย่างแท้จริง เป็นการเสริมพลังอำนาจให้แก่ประชาชน/ชุมชนให้สามารถระดมขีดความสามารถในการจัดการทรัพยากร การตัดสินใจ และควบคุมดูแลกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนมากกว่าที่จะเป็นฝ่ายตั้งรับ...^{๒๓} เป็นคำที่ทุกคนในวงการพัฒนาพูดกันมาก เป็นคำที่มักจะถูกนำไปใช้ปนกันกับคำว่า การให้ความร่วมมือ การมีส่วนร่วม หมายถึง การยุ่งเกี่ยว การเกี่ยวข้องกับกิจกรรมต่างๆ เป็นคำที่หมายถึง บุคคล ๒ ฝ่าย เป็นต้นว่า ใครร่วมกับใคร เป็นคำที่ในทางการพัฒนามีความหมายเกี่ยวข้องกับศักดิ์ศรีและศักยภาพแห่งมนุษย์^{๒๔}

พจนานุกรมอังกฤษฉบับ Oxford (Oxford English Dictionary : OED) ได้ให้คำนิยามคำว่า “การมีส่วนร่วม (Participation) ไว้ว่า “เป็นการมีส่วนร่วม (ร่วมกับคนอื่น) ในการกระทำบางอย่างหรือบางเรื่อง” ซึ่งจะมีความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า การเมินเฉย (Apathy) หากจะอธิบายความหมายของการมีส่วนร่วม (Participation) ในทางวิชาการ จะหมายถึงความเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ ความรู้สึก นึกคิดของแต่ละคนที่มีต่อกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งของกลุ่ม เป็นแรงกระตุ้นที่ช่วยให้ทำให้เกิดความสำเร็จ เกิดความรับผิดชอบต่อกิจกรรมร่วมกันด้วยการเข้าไปเกี่ยวข้อง (Responsibility) ซึ่งอาจเกิดขึ้นทุกระดับของสายบังคับบัญชาใน ๓ ลักษณะ คือ การช่วยเหลือ มีการให้อำนาจ และมีขอบเขตภาระงาน^{๒๕}

การมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องมีความหมาย ครอบคลุม ๓ ประการ^{๒๖} คือ

^{๒๑} White, Alastair T, *The community A Discussion of the Agreement Community Participation*, Current issue and Lesson Learned, (USA. : The United Nations Childrens Fund, 1982), p. 18.

^{๒๒} นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, *การมีส่วนร่วม : หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง*, ภาควิชาส่งเสริมและเผยแพร่การเกษตร, คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖, หน้า ๔.

^{๒๓} จินตวิทย์ เกษมสุข, *หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทแอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๙.

^{๒๔} นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, *แนวคิดแนวทางการพัฒนาชุมชน*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ราไทยเพรส, ๒๕๕๐), หน้า ๔๓.

^{๒๕} โกวิท พวงงาม, *การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิตรการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๙.

^{๒๖} ทวีวงศ์ ศรีบุรี, *สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และการศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐๐.

- ๑) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนา
- ๒) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมช่วยเหลือในการปฏิบัติตามโครงการ
- ๓) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ตลอดจนกระบวนการพัฒนา

ความหมายการมีส่วนร่วมนั้นมีนักวิชาการได้กล่าวไว้หลายท่าน ซึ่งสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม (Participation) คือ กระบวนการสื่อสารในระบบเปิด ซึ่งเป็นการสื่อสาร สองทางระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน หรือองค์การ ในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรมทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนา ร่วมคิด ตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันของประชาชน ใช้ความคิดสร้างสรรค์ และความชำนาญของประชาชนแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร

เมื่อศึกษาจากความหมายของการมีส่วนร่วมจากวิชาการต่างๆ แล้วนั้น สามารถสรุปได้ว่าการมีส่วนร่วม (Participation) หมายถึง “การสื่อสารสองทาง ระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน หรือองค์การ ในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรมทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ”

๒.๔.๒ แนวคิด ทฤษฎี เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมขององค์กรปกครองท้องถิ่น นับว่าเป็นหัวใจสำคัญ หรือเป็นหลักการอันเป็นสาระสำคัญของระบบการปกครองท้องถิ่น และอาจเป็นเหตุผลสำคัญที่อธิบายว่า เหตุใดจึงต้องมีระบบการปกครองท้องถิ่นคู่ขนานไปกับระบบการปกครองส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญที่รัฐจะต้องมีการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๕๕๐ เช่น มาตรา ๖๖ บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษหรือฟื้นฟู จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ การมีส่วนร่วมในการจัดการ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน มาตรา ๖๗ สิทธิของบุคคลที่จะร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพและการคุ้มครองส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงอยู่อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อ สุขภาพและอนามัย สวัสดิภาพหรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม^{๒๗} นอกจากนั้น แนวนโยบายการมีส่วนร่วมของประชาชน มาตรา ๘๗ รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่ ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวางแผนเศรษฐกิจ ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น^{๒๘}

การมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการบริหาร ที่เกี่ยวข้องกับจิตใจและพฤติกรรมของคนในสังคมนั้น ที่จะเป็นแรงกระตุ้นไปสู่ความสำเร็จหรือล้มเหลว เดวิส และนิวสตรอม (Davis and

^{๒๗} สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา, ๒๕๕๑), หน้า ๓ -๔ .

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕ -๖ .

Newstrom) อธิบายว่า การมีส่วนร่วมเป็นเรื่องของการเข้าไปเกี่ยวข้อง (Involvement) เมื่อเกี่ยวข้องก็คิดช่วยเหลือกัน (Contribution) และร่วมรับผิดชอบ (Responsibility) ในสิ่งนั้นๆ^{๒๙}

การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นครบถ้วนทุกขั้นตอนในการดำเนินงานข้างต้นนั้นย่อมเรียกได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมอย่างมีความหมาย (Meaningful Participation) เป็นกระบวนการซึ่งประชาชน หรือผู้มีส่วนได้เสียได้มีโอกาสแสดงทัศนะ และเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็น เพื่อแสวงหาทางเลือกและการตัดสินใจต่างๆ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจึงควรเข้าร่วมในกระบวนการนี้ตั้งแต่เริ่มจนกระทั่งถึงการติดตามและประเมินผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจและการรับรู้-เรียนรู้ การปรับเปลี่ยนโครงการร่วมกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่าย^{๓๐}

การมีส่วนร่วมทางการเมือง (Political participation) เป็นคำที่มีความหมายมากจนทำให้เกิดความสับสน คำนี้ใช้กับกิจกรรมที่คนเข้าไปสู่ระบบการเมืองทุกระดับ เช่น การมีส่วนร่วมเลือกตั้งโดยการออกเสียง รัฐมนตรีต่างประเทศมีส่วนร่วมกำหนดนโยบายต่างประเทศ บางครั้งก็ใช้ในความหมายที่เป็นความสนใจการเมืองมากกว่าทำจริง เช่น ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการสนใจการเมือง หรือบางครั้งก็อยู่นอกการเมือง เช่น ประชาชนมีส่วนร่วมกับครอบครัวหรือโรงเรียน^{๓๑}

กระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการซึ่งสาธารณะชนมีความห่วงกังวล มีความต้องการ และมีทัศนะที่มีส่วนร่วมกับรัฐบาลในการตัดสินใจ กระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการสื่อสารสองทางที่มีเป้าหมายโดยรวมที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้น และได้รับการสนับสนุนจากสาธารณะชน^{๓๒}

การมีส่วนร่วมแสดงลักษณะร่วมกันได้ ๔ ประการ ดังนี้^{๓๓}

๑) การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าไปได้รับอำนาจ ที่จะคิดจะทำมากขึ้น ไม่ว่าในเรื่องการเมืองหรืออำนาจในการตัดสินใจที่จะดำเนินการใดๆ

๒) การมีส่วนร่วม หมายถึง ต้องร่วมกันอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค เท่าเทียมกัน และ ควรมีส่วนร่วมด้วยอย่างแท้จริง/เข้มแข็ง (active) มิใช่ร่วมอย่างผิวเผินเฉื่อยชา (passive)

๓) การมีส่วนร่วม หมายถึง ต้องร่วมตั้งแต่ขั้นแรกของกระบวนการ จนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ (entire development process)

๔) การมีส่วนร่วมมักเป็นเรื่องที่ผู้ด้อยโอกาสขอแบ่งอำนาจจากผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า เพื่อปรับปรุงวิถีชีวิตชุมชนให้ดีขึ้น

^{๒๙} Davis Keith, Human Behavior of World-Man Relations and Organization Behavior, (New York : Mc Graw – Hill Book Co, 1972), p. 21.

^{๓๐} อรรถ ก๊กผล และฉัตรระวี บริสุทธิญาณ, บันทึกเรื่องเด่นรางวัลพระปกเกล้า ๕๒ ด้านความโปร่งใสและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๓), หน้า ๙.

^{๓๑} เรื่องวิทยุ เกษสุวรรณ, หลักรัฐศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิธการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๕.

^{๓๒} ศ.นพ. วันชัย วัฒนศัพท์, คู่มือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์ศิริกัญท์ ออฟเซ็ท, ๒๕๔๗), หน้า ๑.

^{๓๓} นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่ : สิริลักษณ์การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๓.

นักวิชาการได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนภายใต้หลักการแห่งรัฐธรรมนูญว่า ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมได้ใน ๕ ลักษณะ^{๓๔}

๑) มีส่วนร่วมในการรับรู้ (ความเป็นไปของการบริหารราชการแผ่นดินทั้งฝ่ายนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ มากขึ้น)

๒) มีส่วนร่วมในการคิด (ร่วมกับองค์กรทั้งหลายที่รัฐธรรมนูญตั้งขึ้น)

๓) มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

๔) มีส่วนร่วมในการกระทำการบางอย่าง (ร่วมกับรัฐหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น)

๕) มีส่วนร่วมในการตรวจสอบ (องค์กรที่ใช้อำนาจรัฐ ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายทางการเมืองหรือ ข้าราชการประจำ)

นอกจากนั้น หลักการพื้นฐานของการมีส่วนร่วมมีอยู่ด้วยกัน ๑๐ ประการ ดังนี้^{๓๕}

๑) เชื่อว่ามนุษย์ต่างมีความคิดและมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน

๒) เชื่อว่าทุกคนไม่ได้เข้ามาแต่กำเนิด

๓) ต้องคิดว่ามนุษย์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้

๔) เชื่อว่าชาวชุมชนต่างๆ มักมีภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ตามความเป็นอยู่ของตน ในระดับหนึ่ง

๕) ต้องมีความเชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง ให้ดีขึ้น

๖) การมีส่วนร่วมย่อมเพิ่มขึ้น เมื่อมีสภาพที่เหมาะสมต่อไปนี้

- ประชาชนในท้องถิ่นได้รู้สึกว่าเขาได้ควบคุมโชคชะตาของตนเอง

- ผู้ที่จะเข้าร่วมต้องมีอิสรภาพ ได้รับความเสมอภาคและได้รับความจริงใจให้เข้ามีส่วนร่วม

- ผู้ที่จะเข้าร่วมด้วยต้องมีความสามารถพอที่จะมีส่วนร่วมด้วยได้

- มีการสื่อสาร ๒ ทาง เพื่อให้ผู้มีส่วนได้รับข้อมูลอย่างถูกต้อง

- ประชาชนมีส่วนร่วมรับทราบ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจในโครงการตั้งแต่เริ่มต้น จะทำให้ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมกับโครงการมากยิ่งขึ้น

- ประชาชนมีทัศนคติที่ดีต่อเจ้าหน้าที่โครงการและต่อโครงการนั้น และเต็มใจที่จะมีส่วนร่วมด้วย

- การมีส่วนร่วมนั้นต้องไม่ทำให้ประชาชนเสียค่าใช้จ่ายมากเกินไปจนเกินกว่าผลตอบแทนที่ ประเมินว่าจะได้รับ

- เมื่อเข้ามามีส่วนร่วมแล้ว จะไม่กระทบกระเทือนสถานภาพในหน้าที่การงาน หรือทางสังคมให้ลดน้อยลง

- มีกลวิธีการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างโครงการ และมีผู้ส่วนได้ส่วนเสีย เป็นอย่างดี

^{๓๔} บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, รัฐธรรมนูญปัจจุบันกับการปฏิรูปการเมือง, (นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๒), หน้า ๖๑.

^{๓๕} นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่ : สิริลักษณ์การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔-๑๖.

๗) เชื่อว่าตนต่างกับชาวบ้านอยู่ไม่น้อย และชาวบ้านเองก็แตกต่างกันอยู่บ้าง

๘) อาจใช้การมีส่วนร่วมในหลายรูปแบบ

๙) ไม่มีสิ่งใดได้มาฟรี

๑๐) การมีส่วนร่วมต้องนึกถึงใจของผู้อื่น

นอกจากนั้น หลักการมีส่วนร่วมพื้นฐาน “การมีส่วนร่วมของประชาชน” ยังเป็นสิ่งที่สังคมไทยตื่นตัวและถูกนำมาใช้กล่าวอ้างกันอย่างกว้างขวางเมื่อสิบกว่าปีนี้เอง เริ่มต้นจากการมีส่วนร่วมในการปฏิรูปการเมืองหลังเหตุการณ์ เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕ ซึ่งต้องยอมรับว่าเป็นประวัติศาสตร์หน้าใหม่ของการเมืองการปกครองไทย ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีบทบาทและได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดกฎหมายสูงสุดของประเทศ โดยที่เป็นการมีส่วนร่วมทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ^{๓๖}

การมีส่วนร่วมเป็นพื้นฐานของกิจกรรมทุกกิจกรรม กระบวนการตัดสินใจของกลุ่มจะเกิดจากการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในกลุ่ม ซึ่งปัจจัยสำคัญของการมีส่วนร่วมมี ๔ ประการ คือ

๑) เป็นความพยายามที่เกี่ยวข้องกันทางด้านจิตใจและความรู้สึก

๒) เป็นการกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือ

๓) เป็นการให้บุคลากรรับผิดชอบต่อการปฏิบัติงาน

๔) เป็นการพัฒนาการมีส่วนร่วม ซึ่งคำนึงถึงความสมดุลระหว่างการมีส่วนร่วมอย่างไม่แท้จริงกับการมีส่วนร่วมมากเกินไป^{๓๗} ขณะที่นักวิชาการบางท่านกล่าวว่า “การให้มีส่วนร่วมเป็นเทคนิคอย่างหนึ่งที่ผู้บริหารต้องการให้ได้รับการสนับสนุนที่เข้มแข็ง อันมีผลมาจากการวิจัยและทฤษฎีด้านการสร้างแรงจูงใจที่ตระหนักถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมและการสร้างการยอมรับนับถือ”^{๓๘}

การมีส่วนร่วมของประชาชนมีลักษณะ ๓ ประการ^{๓๙} ได้แก่

๑) การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามี ส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจแก้ไขปัญหาตนเอง ร่วมให้ความคิดสร้างสรรค์ ความรู้และความชำนาญ ร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสมและสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กร และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

๒) การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่ประชาชนกลุ่มเป้าหมายได้รับโอกาสและได้ใช้โอกาสที่ได้รับแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิด แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขามี แสดงออกซึ่งสิ่งที่เขาต้องการ แสดงออกซึ่งปัญหาที่กำลังเผชิญ และแสดงซึ่งวิธีการแก้ไขปัญหา และลงมือปฏิบัติโดยการช่วยเหลือของหน่วยงานภายนอกน้อยที่สุด

^{๓๖} ปัทมา สุภกาปิง, “การมีส่วนร่วมของประชาชนชาวไทยในรอบทศวรรษที่ผ่านมา : สภาพปัญหาและความท้าทายในอนาคต”, วารสารสำนักวิจัยและพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๑), หน้า ๑.

^{๓๗} Putti Joseph M, **Management : A Functional**, (Singapore : Mc Graw-Hill, 1987), p. 305.

^{๓๘} Koontz & others, **Essential of management**, (New York : Mc Graw-Hill, 1986), p. 385.

^{๓๙} ทนงค์ศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ, **หลักการพัฒนาชุมชน**, (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๐), หน้า ๙๓.

๓) การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุนและสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งรูปของบุคคล กลุ่มคน ชุมชน สมาคม มูลนิธิ

การมีส่วนร่วม^{๔๐} คือ การที่ประชาชนจะเข้ามามีบทบาทในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไข และร่วมมีผลประโยชน์ดังที่กล่าวมานั้น ขึ้นอยู่กับลักษณะของกลยุทธ์การพัฒนาที่เห็นความสำคัญของประชาชนในระดับรากหญ้าโดยคำนึงถึงหลักเกณฑ์ประกอบ ทั้งด้านการกระจายอำนาจการวางแผน จากส่วนกลางสู่ท้องถิ่น และการกำหนดแนวทางการพัฒนาจากล่างขึ้นบน การมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถทำได้ ๔ ลักษณะ คือ

๑) เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดว่าอะไรคือความจำเป็นพื้นฐานของชุมชน

๒) เป็นผู้ระดมทรัพยากรต่างๆ เพื่อตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐาน

๓) เป็นผู้มีบทบาทในการปรับปรุงวิธีการกระจายสินค้าและบริการให้สมบูรณ์ขึ้น

๔) เป็นผู้ได้รับความพึงพอใจและเกิดแรงจูงใจที่จะสร้างกระบวนการพัฒนาอย่างต่อเนื่องซึ่งมีความสอดคล้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ๗ ประการ^{๔๑} ดังนี้ การมีส่วนร่วมแบบอยู่เฉย ๆ (Passive Participation) administration ประชาชนจะได้รับการบอกกล่าวในสิ่งที่เกิดขึ้น จะเป็นการประกาศฝ่ายเดียวโดยฝ่ายบริหารหรือผู้จัดการโครงการโดยไม่ต้องมีการฟังการตอบสนองของประชาชนใดๆทั้งสิ้น การมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล (Participation in information giving) ข้อมูลถูกนำไปใช้ร่วมกันกับผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก การมีส่วนร่วมของประชาชนคือการตอบคำถามจากผู้เชี่ยวชาญหรือนักวิจัยโดยใช้แบบสอบถามหรือการสำรวจ ประชาชนไม่ได้มีโอกาสที่จะมีอิทธิพลต่อวิธีการหรือผลลัพธ์ที่เป็นผลการวิจัยที่ใช้ร่วมกันไม่ได้มีการตรวจสอบความถูกต้อง การมีส่วนร่วมแบบปรึกษาหารือ (Participation by consultation) การมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเริ่มจากการปรึกษาและรับฟังทัศนะจากตัวแทนภายนอก

องค์การอนามัยโลก (WHO and UNICEF) ได้เสนอกระบวนการ มีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินกิจกรรมไว้ ๔ ขั้นตอน ดังนี้

๑. การวางแผน ประชาชนต้องมีส่วนร่วม ในการวิเคราะห์ปัญหา จัดอันดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการให้ทรัพยากร กำหนดวิธีติดตามประเมินผล และประการที่สำคัญคือ ต้องตัดสินใจด้วยตนเอง

๒. การดำเนินกิจกรรม ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการและบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรรควบคุมทางการเงิน

๓. การใช้ประโยชน์ประชาชนต้องมีความสามารถในการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งตนเองและการควบคุมทางสังคม

^{๔๐} ปกรณ์ ปรียากร, การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภารการพิมพ์), หน้า ๖๕-๖๖.

^{๔๑} Helene Heyd and Andreas Neef, International Food policy Research Institute 2033 K Street, N.W.Washington, D.C. 2006 (U.S.A. December 2004). p. 29.

๔. การได้รับประโยชน์ประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่ที่เท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว สังคม หรือในรูปวัตถุก็ได้^{๔๒}

๒.๔.๓ ทฤษฎีการมีส่วนร่วม

ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชนมีเนื้อหาแตกต่างกันดังนี้^{๔๓}

๒.๔.๓.๑ ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persuasion Theory) กล่าวถึงการใช้อำนาจหรือการเขียนเพื่อให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำโดยใช้หลักพฤติกรรมของมนุษย์ การเกลี้ยกล่อมต้องอาศัยชนส่วนใหญ่ และใช้เวลามาก ในการเกลี้ยกล่อมต้องอาศัยพฤติกรรม สัญชาตญาณ การศึกษาอบรมและความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมรอบตัว การเกลี้ยกล่อมจะให้ ผลดีต้องสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อมให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ให้เกิดศรัทธาตรงกับ

๒.๔.๓.๒ ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของชนในชาติ (National Morale Theory) กล่าวถึงการสร้างกำลังใจหรือการสร้างขวัญขึ้นมาเพื่อให้คนเกิดกำลังใจในการทำงานในการฝ่าฟันอุปสรรค ต่าง ๆ คนที่มีขวัญในการทำงานดีจะเกิดความรู้สึกรับผิดชอบต่อส่วนรวมมากกว่าคนที่ ไม่มีขวัญและกำลังใจ เมื่อคนมีสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ก็จะทำให้เขามีความคิดที่จะเข้าไป มีส่วนร่วมกับสังคมในด้านต่าง ๆ เพื่อที่จะพิทักษ์รักษาทรัพย์สมบัติของส่วนรวมเอาไว้

๒.๔.๓.๓ ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership Theory) ทฤษฎีนี้กล่าวถึงการจูงใจให้คนทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน ชนหมู่มาจจำเป็นจะต้องมีผู้นำที่มีความสามารถในการตัดสินใจ รู้จักประนีประนอม รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และอดทน ต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ ผู้นำช่วยให้เกิดความร่วมมือในการปฏิบัติงานกันอย่างมีขวัญและกำลังใจ ทำให้คนหมู่มาเข้ามาร่วมคิด ร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ การสร้างผู้นำจึงเป็น การส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างหนึ่ง เพราะผู้นำที่ดี สามารถจูงใจให้คนคล้อยตาม และเต็มใจที่จะ ให้ความร่วมมือด้วยดี

๒.๔.๓.๔ ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administrative System and Method Theory) กล่าวว่าการใช้ระบบการบริหารเป็นวิธีการในการระดมความร่วมมือที่ง่ายที่สุด เพราะใช้กฎหมายระเบียบแบบแผนในการดำเนินการ แต่ผลของการร่วมมือยังไม่มีระบบใดดีที่สุด ระบบการบริหารแบบกระจายอำนาจ ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของแนวการพัฒนาที่มุ่งให้ประชาชน มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย ในการตัดสินใจ การประเมินผลโครงการและอื่น ๆ ไม่ว่า ประชาชน จะเข้าร่วมโดยตรง หรือเข้าร่วมโดยอ้อม ผ่านผู้แทนหรือไม่ก็ตาม

๒.๔.๓.๕ ทฤษฎีแรงจูงใจ (Theory of Human Motivation) มาสโลว์ ได้อธิบายว่า การที่จะจูงใจคนนั้น จะต้องรู้ความต้องการตามลำดับขั้นของคน และการปฏิบัติการเพื่อสนองตอบความต้องการเหล่านั้น มาสโลว์ แบ่งลำดับความต้องการ ของคนออกเป็น ๕ ระดับ

^{๔๒} WHO and UNICEF, Report of The International Conference on Primary Health Care, (NewYork : N.P.Press, 1981), p. 41.

^{๔๓} ไกรสร เพ็ญสกุล และคณะ, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ”, (รายงานวิจัยกรมทรัพยากรน้ำ : กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๕๑, (อัดสำเนา).

Cohen, J.M. and Uphoff ได้อธิบายกรอบความคิดเบื้องต้นในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทไว้ว่า มี ๓ มิติ (Dimensions) และ ๒ บริบท (Contexts) ทั้งนี้ ในมิติของการมีส่วนร่วม ได้แก่

มิติที่ ๑ การมีส่วนร่วมอะไร (What) แบ่งเป็น

- ๑) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
- ๒) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน
- ๓) การมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์
- ๔) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลการดำเนินงาน

กรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วมโดยได้รับการพัฒนาจากแนวคิดที่เป็นระบบมากที่สุด ซึ่งมีลักษณะและขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้

ขั้นที่ ๑ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (decision making) ในกระบวนการของการตัดสินใจนั้น ประการแรกสุดที่จะต้องกระทำคือ การกำหนดความต้องการและการจัดลำดับความสำคัญ ต่อจากนั้นจึงเลือกนโยบายและประชากรที่เกี่ยวข้อง การตัดสินใจนี้เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ต้องดำเนินการไปเรื่อย ๆ ตั้งแต่การตัดสินใจในช่วงเริ่มต้น การตัดสินใจในช่วงดำเนินการวางแผน และการตัดสินใจปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

ขั้นที่ ๒ การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ (implementation) ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบของการดำเนินโครงการนั้นจะได้มาจากคำถามที่ว่า ใครจะทำประโยชน์ให้แก่โครงการได้บ้าง และจะทำประโยชน์ได้โดยวิธีใด เช่น การช่วยเหลือด้านทรัพยากร การบริหารงานและการประสานงาน และการขอความช่วยเหลือ เป็นต้น

ขั้นที่ ๓ การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (benefits) ในส่วนที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ นอกจากความสำคัญของผลประโยชน์ในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพแล้ว ยังต้องพิจารณาถึงการกระจายผลประโยชน์ภายในกลุ่มด้วยผลประโยชน์ของโครงการนี้ รวมทั้งผลที่ได้ประโยชน์ทางบวก และผลที่เกิดขึ้นในทางลบที่เป็นผลเสียของโครงการ ซึ่งจะได้ผลประโยชน์และเป็นโทษต่อบุคคลและสังคมด้วย

ขั้นที่ ๔ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (evaluation) ซึ่งสิ่งสำคัญที่จะต้องสังเกตในขั้นนี้ คือ ความเห็น (view) ความชอบ (preferences) และความคาดหวัง (expectation) ซึ่งจะมีอิทธิพลสามารถแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ได้

ทั้งนี้รูปแบบของการมีส่วนร่วมที่ดำเนินอยู่โดยทั่วไป สามารถสรุปได้เห็น ๔ รูปแบบ^{๓๑} คือ

๑) การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) ประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการแจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้ การได้รับแจ้งข่าวสารดังกล่าวจะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ

๒) การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือระหว่างผู้ดำเนินโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในโครงการและกิจกรรมมากขึ้น

^{๓๑} จินตวิทย์ เกษมสุข, หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทแอคทีฟ พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๙ - ๑๑.

๓) การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรม และผู้มีอำนาจตัดสินใจในการทำโครงการหรือกิจกรรมนั้นได้ใช้เวทีสาธารณะในการทำความเข้าใจ และค้นหาสาเหตุในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมในพื้นที่นั้น ซึ่งมีหลายรูปแบบ ได้แก่ การประชุมในระดับชุมชน (Community Meeting) การประชุมรับฟังความคิดเห็นในเชิงวิชาการ (Technical Hearing) และ การประชาพิจารณ์ (Public Hearing)

๔) การร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งประชาชนจะมีบทบาทในการตัดสินใจได้เพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของคณะกรรมการที่เป็นผู้แทนประชาชนในพื้นที่

และได้มีนักวิชาการได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมไว้ว่า “มีชุมชนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความพยายามในการวางแผนระยะยาวอย่างสม่ำเสมอเพื่อชี้ทิศทางการพัฒนาและเพื่อที่จะตัดสินใจระดับความจำเป็นของงบประมาณหรือเพื่อที่จะพิจารณาถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการลงทุนใหม่ โดยเฉพาะ ขอบเขตของการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจจะมีประเด็นกว้างขวางครอบคลุมทั้งเมืองหรือนครหรือเขตเทศบาลหรืออาจจะจำกัดอยู่เพียงชุมชนใดชุมชนหนึ่งโดยเฉพาะ”^{๓๒}

การติดตามงานประเมินผลแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้^{๓๓}

การติดตามและประเมินผล มักถูกนำมากล่าวพร้อมกันเป็น “การติดตามและประเมินผล” แต่โดยแท้จริงแล้วคำทั้ง ๒ มีความหมายที่แตกต่างกัน แต่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน

การติดตามงาน (Monitoring) คือ ระบบการติดตามความก้าวหน้าของการดำเนินโครงการ เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามแผนมากที่สุด ใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าที่สุด ซึ่งจะมีการติดตามเป็นระยะๆ อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่เริ่มดำเนินการโครงการจนสิ้นสุดโครงการ เพื่อการทบทวนการดำเนินงานในแต่ละกิจกรรมในประเด็นสำคัญ ๒ ประการ คือ ประการแรก การใช้ทรัพยากรของโครงการ เช่น บุคลากร งบประมาณ วัสดุ อุปกรณ์ ว่าเป็นไปตามแผนที่วางไว้หรือไม่ เป็นไปตามเวลาที่กำหนดหรือไม่ มีคุณภาพเป็นอย่างไร ในประการที่ ๒ การพิจารณากระบวนการ วิธีการทำงานว่ามีความเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่เพียงใด มีปัญหา-อุปสรรคใด ที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขปรับปรุง

การประเมินผล (Evaluation) ความหมายในมุมมองของงานพัฒนาชุมชนคือ “การศึกษาว่า การดำเนินโครงการสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ ภายใต้เงื่อนไข ปัจจัยใด หากจะดำเนินการต่อไปน่าจะทำอย่างไรบ้าง” การประเมินผลจึงมุ่งเน้นเพื่อให้เห็นว่าโครงการพัฒนาได้ดำเนินการบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ และการแสดงให้เห็นคุณภาพของโครงการ... การประเมินผลสามารถทำได้ในหลายช่วงเวลา ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการประเมิน โดยทั่วไปมี ๔ ระยะ คือ นอกจากการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วมแล้ว ในกระบวนการทำงานพัฒนามักจัดให้มี ๑) การสรุปทบทวน เป็นระยะๆ ของการดำเนินงาน ๒) การทบทวน ตรวจสอบผลสำเร็จและความล้มเหลว ๓) พิจารณาศักยภาพและข้อจำกัด เงื่อนไขที่สนับสนุนให้เกิดผลสำคัญหรือปัจจัยเงื่อนไขที่

^{๓๒} ศ.นพ. วันชัย วัฒนศัพท์, คู่มือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์ศิริภรณ์ ออฟเซ็ท, ๒๕๔๗), หน้า ๓๖ – ๓๗.

^{๓๓} อรุณี เวียงแสง และคณะ, การติดตามและประเมินผลแบบมีส่วนร่วม, (กรุงเทพมหานคร : พิษณุไทย ออฟเซ็ท, ๒๕๔๘) หน้า ๑๘ – ๒๐.

ขีดขวางความสำเร็จ และ ๔) การพัฒนางานในอนาคต เพื่อให้เกิดผลสำเร็จมากที่สุด ซึ่งอาจหมายถึง การเสริมศักยภาพ การแก้ไขข้อจำกัด ทั้งนี้การสรุปบทเรียนมุ่งเน้นที่จะสรุปกระบวนการ วิธีการทำงานเป็นสำคัญ ว่าถูกออกแบบอย่างไรเอื้อให้เกิด “การเรียนรู้” หรือไม่ เช่น การมีส่วนร่วมการดำเนินโครงการในเชิงความสัมพันธ์แนวราบ การมีปฏิสัมพันธ์ การสื่อสาร จนเกิดความไว้วางใจกัน การมองสิ่งต่างๆ อย่างองค์รวมและบูรณาการ เป็นต้น

ได้มีนักวิชาการอีกท่านได้กล่าวว่า^{๓๔} การติดตาม (Monitoring) คือ กระบวนการตรวจสอบ บันทึกซ้ำหลายครั้ง เป็นส่วนหนึ่งของวัฏจักรการจัดการ นั่นคือ การติดตามสังเกตผลกระทบเห็นระยะๆ จะใช้ในการตัดสินใจปรับปรุงวิธีการจัดการ

การติดตามในงานจัดการทรัพยากรป่าไม้เช่นเมื่ออนุญาตให้ชุมชนจัดการป่าชุมชนนั้นสามารถแบ่งการติดตามจัดการโครงการป่าชุมชนออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ^{๓๕}

๑. การติดตามโครงการ (Project monitoring) หรือบางที่อาจเรียกว่าการติดตามกิจกรรม (Active monitoring) เป็นการติดตามกิจกรรมต่างๆ ที่ได้กำหนดตามแผนงานต่างๆ ในโครงการ ว่าทำได้ หรือไม่ ได้ผลตามที่วางแผนทั้งปริมาณ และคุณภาพอย่างไรบ้าง ซึ่งการติดตามลักษณะนี้จะเป็นงานของเจ้าของโครงการ

๒. การติดตามผลกระทบของโครงการ (Impact monitoring) คือ การติดตามวัตถุประสงค์ของการจัดการ เช่น การทำป่าชุมชนบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ โดยติดตามว่ามีผลกระทบต่อป่า ต่อคนอย่างไร ลักษณะการติดตามจะเป็นการติดตามร่วมกันระหว่างผู้ที่เป็นเจ้าของโครงการ และผู้ที่เกี่ยวข้อง มีส่วนได้ส่วนเสียที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการนั้นๆ เช่น ภาครัฐกับชุมชนร่วมกันติดตามประเมินผลการทำป่าชุมชน แล้วนำผลที่ได้มาปรับปรุงวิธีการจัดการความจริงแล้ว คำว่า ยั่งยืนในการจัดการทรัพยากรหรือจัดป่านั้นเป็นการเดินสู่ความยั่งยืน การติดตามผลกระทบนั้นก็เปรียบเสมือนแสงส่องทางไปสู่จุดหมาย

จะเห็นว่าแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมนั้นที่เป็นที่นิยมและได้รับการยอมรับมากที่สุดนั้นคือ ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของ Cohen, J.M. and Uphoff แต่ด้วยผู้วิจัยเห็นว่าการะบวนการวางแผนนั้นก็เป็นสิ่งที่สำคัญเป็นอย่างมากต่อการยังให้เกิดผลตามมา ดังที่นักวิชาการข้างบนได้กล่าวไว้แล้ว ดังนั้นผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมควรประกอบด้วย ๕ ขั้นตอนดังนี้

- ๑) การมีส่วนร่วมในการวางแผน (Planning)
- ๒) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making)
- ๓) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน (Implementation)
- ๔) การมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์ (Benefit)
- ๕) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลการดำเนินงาน (Evaluation)

^{๓๔} ระวี ถาวร บรรณาธิการ, การติดตามระบบนิเวศอย่างมีส่วนร่วม : บทเรียนปัจจุบันสู่ทิศทางในอนาคต, (ปทุมธานี : บริษัท ดุมาเบส จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๕.

^{๓๕} อ้างแล้วใน ระวี ถาวร บรรณาธิการ, การติดตามระบบนิเวศอย่างมีส่วนร่วม : บทเรียนปัจจุบันสู่ทิศทางในอนาคต, หน้า ๑๕.

๒.๔.๔ ระดับการมีส่วนร่วม

เมื่อกล่าวถึงความหมาย แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมแล้วนั้น ยังมีนักวิชาการอีกหลายท่านที่ได้กล่าวหรืออธิบายเกี่ยวกับระดับของการมีส่วนร่วมไว้อย่างน่าสนใจอย่างยิ่ง คือ

ถวิลวดี บุรีกุล กล่าวว่า จำนวนประชาชนที่เข้ามีส่วนร่วมในแต่ละระดับ จะเป็นปฏิภาคกับระดับของการมีส่วนร่วม กล่าวคือ ถ้าระดับการมีส่วนร่วมต่ำ จำนวนประชาชนที่เข้ามีส่วนร่วมจะมาก และยิ่งระดับการมีส่วนร่วมสูงขึ้นเพียงใด จำนวนประชาชนที่เข้ามีส่วนร่วมก็จะลดลงตามลำดับ ซึ่งระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชนเรียงลำดับจากต่ำสุดไปสูงสุดได้แก่ ระดับการให้ข้อมูล ระดับการเปิดรับความคิดเห็นของประชาชน ระดับการปรึกษาหารือ ระดับการวางแผนจนถึงระดับการตัดสินใจร่วมกัน ระดับการร่วมปฏิบัติ ระดับการติดตามตรวจสอบ จนสูงสุดคือระดับการควบคุมโดยประชาชน

๒.๔.๔.๑ ระดับการให้ข้อมูล เป็นระดับที่ต่ำที่สุดและเป็นวิธีการที่ง่ายที่สุดของการดำเนินการเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม เป็นการให้ข้อมูลกับประชาชนเพื่อประกอบการตัดสินใจ แต่ไม่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นสะท้อนกลับมาแนวทางในระดับนี้มีหลายวิธี เช่น การแถลงข่าว การแจกข่าว การจัดนิทรรศการ เป็นต้น

๒.๔.๔.๒ ระดับเปิดรับฟังความคิดเห็นของประชาชน เป็นระดับที่สูงกว่าระดับแรก กล่าวคือ มีการเริ่มรับข้อมูลสะท้อนกลับจากประชาชน เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามาแสดงความคิดเห็น แนวทางการดำเนินการในระดับนี้ ส่วนใหญ่ จะเป็นการสำรวจความคิดเห็นและการบรรยายให้ความรู้โดยมีการซักถามได้ในประเด็นที่สงสัย

๒.๔.๔.๓ ระดับของการให้คำปรึกษาหารือ เป็นระดับการมีส่วนร่วมที่สูงขึ้น เป็นการเปิดรับฟังความคิดเห็นของประชาชน และการเจรจาอย่างเป็นทางการ เพื่อประเมินความก้าวหน้าและระบุประเด็นหรือข้อสงสัยต่างๆ สำหรับแนวทางในการดำเนินการในระดับนี้ เช่น การจัดประชุมการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เป็นต้น

๒.๔.๔.๔ ระดับการวางแผนร่วมกัน เห็นระดับการมีส่วนร่วมที่สูงขึ้นจากระดับของการให้คำปรึกษาหารือ ซึ่งมีขอบเขตไปถึงการร่วมกันวางแผนการดำเนินและรับผิดชอบผลของการดำเนินงานร่วมกัน ซึ่งพบว่ามีความซับซ้อนและมีข้อโต้แย้งมากมาย สำหรับแนวทางในการระดับนี้ เช่น การใช้กลุ่มที่ปรึกษาซึ่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาข้อขัดแย้งร่วมกัน เป็นต้น

๒.๔.๔.๕ ระดับการร่วมปฏิบัติ เห็นระดับที่สูงกว่าระดับการวางแผนร่วมกัน กล่าวคือ เป็นระดับที่ผู้ดำเนินการกับประชาชนร่วมกันดำเนินโครงการ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้

๒.๔.๔.๖ ระดับการร่วมตรวจสอบ ติดตามประเมินผล เห็นระดับที่มีประชาชนเข้าร่วมน้อย แต่มีประโยชน์ต่อการดำเนินงานเห็นอย่างมาก แนวทางการดำเนินการระดับนี้ คือ การจัดตั้งคณะกรรมการติดตามและประเมินผลที่มาจากหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

๒.๔.๔.๗ ระดับการควบคุมโดยประชาชน เป็นระดับสูงสุดของการมีส่วนร่วมโดยประชาชน เพื่อแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งที่มีอยู่ทั้งหมด เช่น การลงประชามติ เป็นต้น

นอกจากนั้น ระดับของการมีส่วนร่วมโดยเรียงลำดับจากระดับน้อยไปหาระดับมากดังนี้^{๔๓}

ระดับที่ ๑ ถูกบังคับให้ร่วม มองว่าการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการต่างๆ เพราะถูกบังคับโดยไม่มีทางเลือกเลย

ระดับที่ ๒ ถูกหลอกให้ร่วม ลักษณะนี้ประชาชนจะถูกล่อใจด้วยผลประโยชน์ในรูปของ ค่าจ้างแรงงาน หรือความสะดวกสบายบางอย่าง

ระดับที่ ๓ ถูกชักชวนให้เข้าร่วม การมีส่วนร่วมในลักษณะเช่นนี้ ส่วนมากเป็นโครงการที่ทางราชการคิดขึ้นเองเรียบร้อยแล้วพยายามชักชวนประชาชนให้ร่วมมือในทุกรูปแบบโดยอาศัยระบบการโฆษณาประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อสารมวลชนต่างๆ ว่าเป็นโครงการที่ดีขอให้ประชาชนให้ความร่วมมือ

ระดับที่ ๔ สัมภาษณ์แล้ววางแผนให้ ลักษณะการมีส่วนร่วมในชนิดนี้ จะปรากฏว่าปัญหา ความต้องการและเสียงเรียกร้องของประชาชนจะได้รับการเอาใจใส่ขึ้นบ้าง กล่าวคือ ผู้ที่จะวางโครงการจะต้องสำรวจปัญหาและความต้องการของประชาชนด้วยการเรียกประชุม สอบถาม สัมภาษณ์ แต่การตัดสินใจว่าปัญหาของชาวบ้าน คืออะไร ควรจะแก้ไขด้วยวิธีใด จะวางแผนอย่างไร และจะปฏิบัติตามแผนอย่างไร ซึ่งยังคงเป็นเรื่องของทางราชการ

ระดับที่ ๕ มีโอกาสเสนอความคิดเห็น ในระดับนี้ประชาชนมีโอกาสดูแลความคิดเห็นที่เกี่ยวข้องกับการวางโครงการและดำเนินการตามโครงการ แต่การตัดสินใจยังเป็นส่วนราชการอยู่

ระดับที่ ๖ โอกาสเสนอโครงการ ในระดับนี้ทางราชการกับประชาชนจะมีการปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิด ประชาชนมีโอกาสดูแลปัญหาของตนเองคืออะไร จะแก้ไขอย่างไร วิธีใดที่ดีที่สุด จนกระทั่งมีสิทธิเสนอโครงการและเข้าร่วมปฏิบัติด้วย

ระดับที่ ๗ มีโอกาสในการตัดสินใจ ซึ่งในระดับนี้ประชาชนจะเป็นหลักสำคัญของการตัดสินใจทุกเรื่องตั้งแต่การวางแผน การปฏิบัติแผนและการประเมินผลโครงการ

การมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงหรือการมีส่วนร่วมระดับมากในทุกขั้นตอนจะนำไปสู่ความสำเร็จ เพราะเป็นการสร้างจิตสำนึกของประชาชนในกระบวนการพัฒนา ชุมชนว่าเป็นการพัฒนาของประชาชนโดยประชาชนเพื่อประชาชน และอุทิศตนให้กับการพัฒนา ชุมชนอย่างเต็มที่ ดังนั้นนอกจากการพัฒนาชุมชนทุกขั้นตอนจะต้องมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันตามลำดับแล้วยังต้องมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนอีกด้วย

การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาชุมชน จึงมาจากแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน และแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชนรวมกันโดยมีแนวคิดที่สำคัญ คือ ความสำเร็จของการพัฒนาชุมชน เห็นผลมาจากการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาชุมชน ไม่ใช่ด้วยการดำเนินงานโดยภาครัฐ ภาคประชาชนหรือองค์กรพัฒนาเอกชนเพียงฝ่ายเดียว โดยต้องให้ประชาชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือเป็นผู้ที่ได้รับผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างเต็มที่ ทั้งการมีส่วนร่วมของบุคคล การรวมกันเห็นกลุ่ม องค์กร และเครือข่าย ส่วนหน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชนหรือหน่วยงานอื่นๆ เป็นผู้เข้ามาร่วมสนับสนุนส่งเสริมเพื่อรวมพลังกันพัฒนาชุมชนเท่านั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชนนี้จะสร้างเสริมให้ประชาชนเกิดความรัก ความหวงแหนชุมชนของ

^{๔๓} ปรีดี โชติช่วง และคณะ, การพัฒนาชุมชนและการบริหารงานพัฒนาชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิธการพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑๐ - ๑๑๒.

ตนเอง อันจะทำให้เกิดจิตสำนึกความเป็นชุมชนและความรู้สึกเห็นเจ้าของชุมชน ซึ่งเป็นพลังสำคัญที่ผลักดันให้การพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จ

เมื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมจากนักวิชาการหลายท่านแล้วนั้น สามารถสรุปได้ว่าระดับของการมีส่วนร่วมแบ่งเป็น ๓ ระดับ ๘ ขั้นตอน อันได้แก่

ระดับที่ ๑ (ระดับต่ำ) ประชาชนไม่มีส่วนร่วมมี ๓ ขั้นตอน คือ

๑. ผู้อื่นเป็นผู้กำหนด (ผู้อื่นคิดให้แทน) *ระดับ ต่ำที่สุด
๒. ผู้อื่นเป็นผู้จัดการให้
๓. ผู้อื่นบอกกล่าวให้ทราบ

ระดับที่ ๒ (ระดับปานกลาง) ระดับประชาชนมีส่วนร่วมปานกลาง มี ๒ ขั้นตอน คือ

๔. มีการขอรับคำปรึกษา
๕. มีการให้ผู้อื่นเข้าร่วมได้บางเรื่อง

ระดับที่ ๓ (ระดับสูง) ระดับประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น มี ๓ ขั้นตอน คือ

๖. มีให้มีส่วนร่วมเท่าๆกัน
๗. ให้ผู้มีส่วนได้-เสีย ควบคุมได้บางส่วน
๘. ผู้มีส่วนได้เสียสามารถกำหนดสิ่งที่ต้องการและร่วมกันจัดการ *ระดับ สูงที่สุด

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมคิด สุขเอิบ^{๔๔} ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานเพื่ออนุรักษ์และพัฒนา รูปแบบและโครงสร้างทางศิลปกรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วมในวัดจังหวัดยโสธร” ผลการวิจัยพบว่า ตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานเป็นงานศิลปวัตถุที่มีรูปแบบทางด้านศิลปกรรมและเน้นประโยชน์ใช้สอยเพื่อเก็บคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแต่เนื่องจากศิลปวัตถุเหล่านี้เป็นงานศิลปกรรมในสมัยโบราณและผ่านกาลเวลามายาวนานจึงทำให้มีสภาพผุพังและไม่สามารถใช้งานตามวัตถุประสงค์การศึกษาครั้งนี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษารูปแบบและโครงสร้างทางศิลปกรรมของตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานในวัดจังหวัดยโสธรและเพื่ออนุรักษ์และพัฒนา รูปแบบและโครงสร้างทางศิลปกรรมของตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานโดยชุมชนมีส่วนร่วมในวัดจังหวัดยโสธร

วรรณวิทย์ เหลืองประภัสร์^{๔๕} ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานเรื่องสตรา อภิธรรมกำเนิด” ผลการวิจัยพบว่า วรรณกรรมเรื่องสตราอภิธรรมกำเนิดโดยศึกษาจากคัมภีร์ใบลานจำนวน ๑ ผูก ๓๒ หน้าลาน ฉบับวัดคันธารมย์ อำเภอกะสังจังหวัดบุรีรัมย์ปรากฏชื่อผู้จารคือ พระภิกษุภุกิจในปีพ.ศ. ๒๔๘๗ ผลจากการศึกษาทำให้ทราบว่าอักษรและอักษรวิธีในใบลานเป็นอักษรขอมรูปแบบอักษรคล้ายกับอักษรเขมรสมัยปัจจุบันแต่รูปแบบอักษรวิธีนี้มีลักษณะหลายอย่างเหมือนกับอักษรวิธีในสมัยหลังพระนครวรรณกรรมสตราอภิธรรมกำเนิดน่าจะได้เค้าโครงเรื่องในส่วน

^{๔๔} สมคิด สุขเอิบ, “ การศึกษาตู้และหีบเก็บคัมภีร์ใบลานเพื่ออนุรักษ์และพัฒนา รูปแบบและโครงสร้างทางศิลปกรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วมในจังหวัดยโสธร”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา วัฒนธรรมศาสตร์,(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,๒๕๕๑)

^{๔๕} วรรณวิทย์ เหลืองประภัสร์, “ การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานเรื่องสตราอภิธรรมกำเนิด”, สารนิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร,๒๕๔๗)

พุทธประวัติมาจากคัมภีร์อัฐสาลินีและคัมภีร์ปฐมสมโพธิเนื้อหากล่าวถึงพุทธประวัติและหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับพระอิศริยยศแต่ในวรรณกรรมเรื่องสตราอิศริยยศกำเนิดมีการแต่งนิทานประกอบคำสอนเพิ่มขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายของเรื่องเพื่อให้ผู้ฟังและผู้อ่านได้เห็นความสำคัญการสร้างกุศลกรรมดีเพื่อให้ได้รับผลกรรมดีนั้นลักษณะคาประพันธ์ในส่วนที่เป็นภาษาบาลีใช้รูปแบบร้อยกรองในส่วนภาษาเขมรแต่งเป็นร้อยแก้วการใช้ถ้อยคำสำนวนนั้นนิยมเล่นคำซ้อนและคำพ้องความหมายเป็นจำนวนมาก อีกทั้งนิยมใช้โวหารเพื่อดำเนินเรื่องรูปแบบการใช้ถ้อยคำสำนวนโดยเล่นคำจำนวนมากและการใช้โวหารเป็นรูปแบบอย่างหนึ่งที่นักประพันธ์เขมรนิยมใช้ส่วนภาพสะท้อนจากวรรณกรรมนั้นสะท้อนให้เห็นในเรื่องค่านิยมความเชื่อประเพณีหลักคำสอนภาพสะท้อนจากวรรณกรรมส่วนใหญ่ล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งสิ้น

พระสุธีวรालังการ (สมคิด สิริคุตโต)^{๔๖} ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์นิพนพานสูตรในคัมภีร์ล้านนา” พบว่า คัมภีร์นิพนพานสูตรฉบับล้านนา เป็นวรรณกรรมที่มีพัฒนาการยุคหลังจากวรรณกรรมรุ่นแรก ๆ ทางพระพุทธศาสนาที่พระเถระชาวล้านนาหลายรูปได้รจนาขึ้น เช่น มังคลัตถทีปนี เวสสันดรทีปนี จักรวาลทีปนี ที่รจนาโดยพระสิริมังคลาจารย์ ชินกาลมาลีปกรณ์และวชิรสารัตถะสังคหะรจนาโดยพระรัตนปัญญาเถระ สารัตถทีปนี รจนาโดยพระนันทาจารย์ รวมถึงวรรณกรรมอื่นๆ ที่พระเถระชาวล้านนาได้รจนาเป็นลำดับมา ถือว่าเป็นวรรณกรรมชั้นครูที่มีความไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่ สุด นิพนพานสูตรฉบับล้านนา ก็เช่นกับคัมภีร์ล้านนาอื่นๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการสร้างสรรค์อย่างต่อเนื่องยาวนานจากรุ่นสู่รุ่น ด้วยการจาร “จารึก” อักษรล้านนา “คำเมือง” ที่เป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนา เช่น พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก และคำสอนที่เป็นของท้องถิ่นผ่านกระบวนการสอนประเภทร้อยแก้วบ้าง เช่น โอวาทคำสอน สุภาจิตโวหารล้านนา ประเภทร้อยกรองบ้าง เช่น โคลง คำว่ ฮ่า จ้อย ลำนำขอ เป็นต้น วรรณกรรมเหล่านี้ล้วนจารึกด้วยอักษรล้านนาทั้งสิ้น

ตุลาภรณ์ แสนปรน^{๔๗} ได้วิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานวัดในเขตอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง” ผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์ปราชญ์ชาวบ้านผู้รู้ในท้องถิ่นผู้สูงอายุนำเรื่องการอนุรักษ์เอกสารโบราณพบว่าควรตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญโดยเฉพาะคุณค่าทางองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคมโดยการศึกษาค้นคว้าการทำรายงานการทำวิจัยตลอดจนการสำรวจดูแลการจัดเก็บรักษาเพื่อคงไว้เป็นมรดกของชาติสืบไปนอกจากนี้ควรมีการใช้ประโยชน์ในการแสดงพระธรรมเทศนาเทศมหาชาติประเพณีพิธีกรรม

กฤษฎา ศรีธรรมมาและคณะ^{๔๘} ได้วิจัยเรื่อง “การสืบค้นภูมิปัญญาแพทย์พื้นบ้านอีสานในคัมภีร์ยาใบลาน” ผลการวิจัยพบว่า ในการบำบัดรักษาโรคของแพทย์พื้นบ้านอีสานที่ปรากฏในคัมภีร์ยาใบลานอีสานจำนวน ๒ ผูกคือคัมภีร์ยาจากหนังสือก้อมใบลานฉบับวัดบ้านโกทาตำบลพระธาตุ

^{๔๖} พระสุธีวรालังการ (สมคิด สิริคุตโต), “ศึกษาวิเคราะห์นิพนพานสูตรในคัมภีร์ล้านนา”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓)

^{๔๗} ตุลาภรณ์ แสนปรน, “การวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานวัดในเขตอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง”, รายงานการวิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, ๒๕๕๘).

^{๔๘} กฤษฎา ศรีธรรมมาและคณะ, “การสืบค้นภูมิปัญญาแพทย์พื้นบ้านอีสานในคัมภีร์ยาใบลาน”, รายงานการวิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, ๒๕๕๒).

อำเภอนาคูน จังหวัดมหาสารคามและคัมภีร์ยาฉบับพระชินธุติธัมโม บ้านวังบัวที่ได้เก็บรักษาไว้แล้ว
ปริวรรตเป็นอักษรไทยปัจจุบันเพื่อศึกษาความรู้ในการบำบัดรักษาโรคของแพทย์พื้นบ้านอีสาน
เพิ่มเติมตลอดจนสืบค้นสมุนไพรที่ปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณอีสานในพื้นที่จังหวัดมหาสารคามร้อยเอ็ด
และกาฬสินธุ์ ผลการวิจัยพบว่าคัมภีร์ยาโบราณอีสานบันทึกด้วยอักษรไทยน้อยและอักษรธรรมเป็น
ภาษาอีสานโบราณกล่าวถึงโรคและการรักษาโรคโดยใช้สมุนไพรที่ได้จากพืชสัตว์แร่ธาตุในท้องถิ่นและ
ใช้วิธีการนวดการบริหารร่างกายในการรักษาผู้ป่วยทางด้านร่างกายและจิตใจแพทย์พื้นบ้านจะรักษา
ด้วยคาถาพิธีกรรมการใช้ยาสมุนไพรประกอบเพื่อให้เกิดผลด้านจิตใจส่งผลให้ผู้ป่วยหายเร็วขึ้นแสดง
ให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นของแพทย์พื้นบ้านอีสานในการเก็บยากรรมวิธีปรุงยาและกรรมวิธีในการ
รักษาสุขภาพด้วยวิถีท้องถิ่น

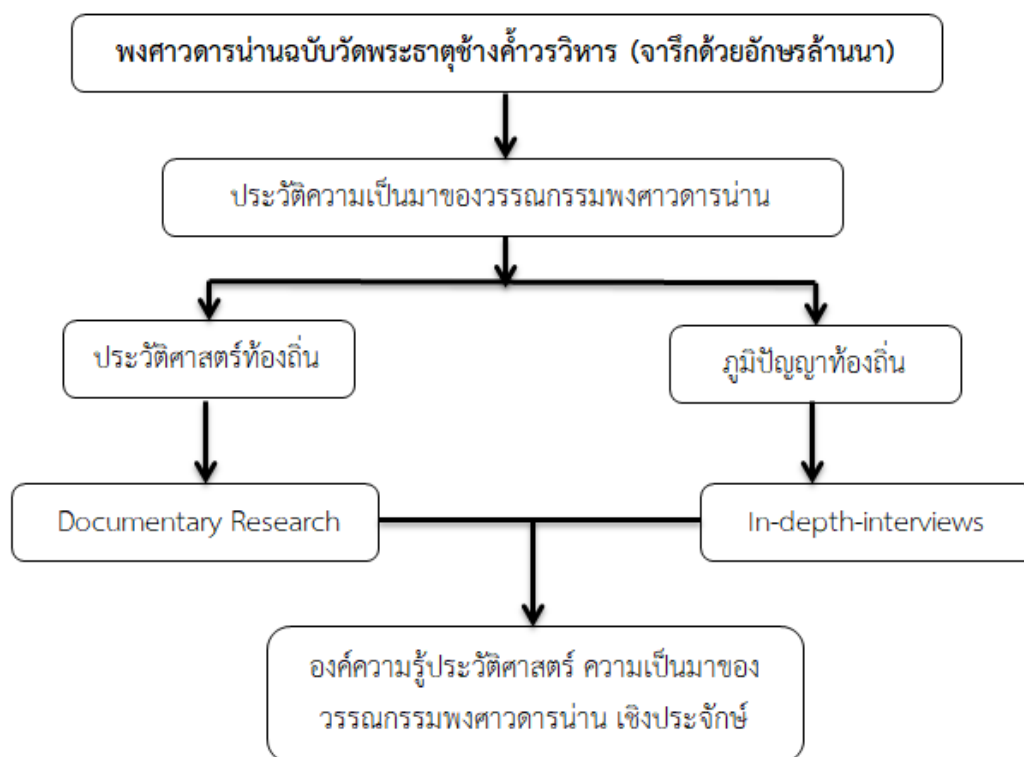
รัตนา จันท์เทว^{๔๔} ได้ศึกษางานวิจัยเรื่อง “การปริวรรตโบราณอีสาน : ตำรายา” พบว่า
อักษรที่ใช้ในการจาร หรือเขียน โบราณ ส่วนใหญ่เป็นอักษรธรรม บางผู้มีการใช้ทั้งอักษรธรรมและ
อักษรไทยน้อยและมีวิธีการสะกดการันต์แตกต่างกัน หนังสือผูกโบราณไม่สมบูรณ์ ขำรดและตัวอักษร
เลือนราง ไม่ชัดเจนทำให้การอ่านลำบากมากยิ่งขึ้น เนื้อหาเกี่ยวกับยา ส่วนใหญ่เป็นการบันทึกสูตรยา
พื้นบ้านที่มีการสืบทอดจากบรรพบุรุษ โดยโรคที่พบมากที่สุด ได้แก่ โรคไข้ต่างๆ อาการปวดเมื่อยตาม
ร่างกายที่เกิดจากการทำงานหนักและโรคผิวหนัง ผื่นคัน รongลงมาได้แก่ โรคที่เกิดจากแมลงมีพิษกัด
ต่อย ตลอดจนวิธีบันทึกรักษาบาลแผลต่างๆ การปริวรรตโบราณ เอกสารที่เกี่ยวกับปริวรรตอักษร
โบราณอีสาน เช่น อักษรไทยน้อย และอักษรธรรมนั้นมีจำนวนไม่มากนัก ส่วนมากเป็นเอกสารประเภท
หนังสือที่ใช้เรียน การอ่านโบราณอักษรธรรมและการสัมภาษณ์หมอยาที่มีประสบการณ์เพื่อเผยแพร่
ลงในวารสาร ธรรมทรรศน์ ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น โดยเริ่มเผยแพร่ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๔ เป็นต้นมา

สรุปว่า ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะเห็นได้ว่า แนวทางการจัดการทรัพยากร
วัฒนธรรมชุมชนมีแนวคิดและวิธีการจัดการที่หลากหลาย แต่โดยกระบวนการทั้งหมดก็เพื่อให้เกิดการ
สืบสาน การอนุรักษ์และการประยุกต์ใช้ทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนที่เหมาะสม วรรณกรรมที่มีอยู่นั้น
ล้วนมีคุณค่าทางด้านภาษา ความรู้เชิงประวัติศาสตร์ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สะท้อนถึงคตินิยม
ความเชื่อและวิถีการปฏิบัติตามหลักการทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น หากได้มีการศึกษาองค์ความรู้
และมีการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนเหล่านั้นให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนและการ
เรียนรู้ ก็นับว่าเป็นการส่งเสริมพระพุทธศาสนาและการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมสืบต่อไป

^{๔๔} รัตนา จันท์เทว, “การปริวรรตโบราณอีสาน : ตำรายา”, รายงานการวิจัย, (สำนักงาน
คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๘).

๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้สร้างกรอบแนวคิดที่สำคัญของการศึกษาวิจัย ดังนี้

๒.๑ แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ ๓

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ๒) เพื่อวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ๓) เพื่อนำเสนอองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน โดยมีรายละเอียดดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ พื้นที่และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
- ๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

รูปแบบการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) โดยทีมวิจัยจากวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เป็นผู้ออกแบบกระบวนการร่วมกันกำหนดกิจกรรมการวิจัย แล้วดำเนินงานวิจัยตามแผนที่จัดทำไว้ โดยมีคณบดีนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดน่านให้การสนับสนุนการดำเนินงานวิจัย ซึ่งมีวิธีการดำเนินงานโดยมีขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

๑. การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องหนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย เอกสาร แสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับพงศาวดารน่าน การบันทึกประวัติศาสตร์ รวมทั้งแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

(๑) ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องทั้งหนังสือ รายงานการวิจัย และเอกสารอื่นๆ โดยอาศัยแนวคิดการปริวรรต การแปลและการวิเคราะห์ เป็นกรอบในการศึกษา

(๒) ทำการศึกษาวเคราะห์พงศาวดารน่าน ผ่านผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านภาษาและอักษรภาษาล้านนา

(๓) ศึกษาวิเคราะห์การแปลเนื้อความของพงศาวดารน่าน

(๔) สรุปผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา ของพงศาวดารน่าน ที่มีบทบาทต่อการสร้างนครรัฐน่าน

๒. การศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในภาคสนาม (Field Study) เพื่อทราบถึงแนวคิด หลักการ ประวัติความเป็นมาของพงศาวดารน่าน การบันทึกพงศาวดารในคัมภีร์ใบลาน ด้วยภาษาล้านนา พร้อมทั้งการแปลพงศาวดาร โดยมีขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

(๑) ทำการศึกษาพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่าน โดยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของเรื่อง คือศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

(๒) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรภาษาล้านนา และครูภูมิปัญญาท้องถิ่น

(๓) ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์แนวคิด หลักการ ความเป็นมาเกี่ยวพงศาวดารน่าน การพัฒนาหลักสูตรเรียนรู้ท้องถิ่นจากพงศาวดารน่าน และการส่งเสริมการเรียนรู้ในลักษณะของการวิเคราะห์เชิงลึก โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการศึกษาวิจัย

(๔) สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ คือแนวคิด หลักการ ความหลักการ ความเป็นมาเกี่ยวพงศาวดารน่าน องค์ความรู้จากวรรณกรรมพงศาวดารน่านสู่การเรียนรู้ และการส่งเสริมการเรียนรู้ ทั้งนี้ เน้นการนำผลการศึกษาวิจัยมาเผยแพร่ให้สาธารณะชนได้รับทราบ

๓.๒ พื้นที่และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)

คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การศึกษาในจังหวัดน่าน โดยมีพื้นที่การวิจัย ดังนี้

๑.พื้นที่ทำการวิจัยประกอบด้วย

พื้นที่ในการศึกษาประวัติความเป็นมาของพงศาวดารน่าน ได้แก่

๑. วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

๒. วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

๒. ผู้ใช้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

๑) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้วิธีคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) ที่มีความเชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา และวรรณกรรมล้านนา การปริวรรตและการแปล ได้แก่พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา นักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์โบราณ จำนวน ๗ รูป/คน ประกอบด้วย

๑. พระมหาปิยะ ธีรภูโธ เจ้าอาวาสวัดนาเหลืองใน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน

๒. พระมหาธนพล ธมมพโล เจ้าคณะตำบลฝายแก้ว เจ้าอาวาสวัดแสงดาว

๓. พระครูสังฆรักษ์พนัส ทิพพะเมธี เจ้าอาวาสวัดน้ำลัด อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน

๔. พระครูพิทักษ์เจติยานันท์ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร

๕. อาจารย์นิยม สองศรีโย ครูภูมิปัญญาด้านภาษาล้านนาและวรรณกรรม

๖. อาจารย์เกษม ศิริรัตนพิริยะ ครูภูมิปัญญาด้านภาษาล้านนาและวรรณกรรม

๗. อาจารย์สมเจต วิมลเกษม ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์จังหวัดน่าน

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการจัดกิจกรรมโครงการเชิงปฏิบัติการ (Workshop Project) การมีส่วนร่วมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย รายงานการประชุมที่เกี่ยวข้อง ส่วนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลนั้นเน้นวิธีการแสวงหาความรู้ จากการตั้งประเด็นหลักในการศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน โดยดำเนินการและใช้เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

๑. แบบสัมภาษณ์ (Inter View) โดยผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับผู้นำชุมชน ผู้นำทางธรรมชาติ ตัวแทนคณะสงฆ์ ผู้เชี่ยวชาญทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่าน ที่มีบทบาทด้านการอนุรักษ์คัมภีร์ การปริวรรต และการแปลโดยพัฒนาเป็นแบบสัมภาษณ์ที่พัฒนาจากเอกสาร รายงานที่เกี่ยวข้อง โดยมีเนื้อหาที่สำคัญคือ ประวัติความเป็นมาของพงศาวดารน่าน การถอดบทเรียนจากพงศาวดารน่าน

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติการวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้วิจัยได้แบ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยออกเป็น ๘ ระยะ มีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ระยะที่ ๑ การจัดประชุมทีมวิจัย เพื่อชี้แจงความรู้ความเข้าใจและจัดสร้างการจัดสร้างเครื่องมือประกอบการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) การใช้เครื่องมืออุปกรณ์ประกอบการวิจัย ได้แก่ เครื่องบันทึกภาพและเสียง และความพร้อมของอุปกรณ์เครื่องมือการทำงาน

ระยะที่ ๒ การตรวจเยี่ยมพื้นที่เบื้องต้น (Community Meeting) เป็นกระบวนการในขั้นตอนเริ่มต้นของการดำเนินงานวิจัย เป็นการบูรณาการวิจัย เข้าถึงพื้นที่ศึกษาของโครงการ โดยการให้นักวิจัยได้เรียนรู้และสัมผัสกับสภาพแวดล้อมการเรียนรู้พื้นที่ อย่างใกล้ชิดเพื่อที่จะได้วางแผนการศึกษาวิจัยให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และเป้าหมาย ของการวิจัยต่อไป โดยทั่วไปการตรวจเยี่ยมพื้นที่เบื้องต้น เปรียบเสมือนกับการเรียนรู้ “ภูมิสังคม” ของพื้นที่เป้าหมาย อันประกอบด้วยประเด็นการตรวจเยี่ยมในด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพของพื้นที่ศึกษา เป็นการศึกษาเรียนรู้ข้อมูลทางกายภาพ ชีวภาพ และลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ เป้าหมาย เพื่อที่จะนำข้อมูลมาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองน่าน การตั้งถิ่นฐานการสร้างเมืองในอดีตจนถึงปัจจุบัน

ระยะที่ ๓ การลงสำรวจข้อมูลภาคสนาม (Field Study) โดยการคัดเลือกพื้นที่ทำการวิจัยแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อรวบรวมข้อมูลในการจัดการองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการทำความเข้าใจและประสานงานติดต่อเพื่อขออนุญาตทำวิจัยกับกลุ่มประชากรเป้าหมาย โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ ศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

ระยะที่ ๔ การพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ กับผู้นำ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เป็นการเข้าพบพูดคุย โดยทั่วไปนักวิจัยจะให้มีผู้นำทางซึ่งเป็นบุคคลที่ได้รับการเคารพนับถือในสังคม ซึ่งเป็นที่รู้จักของปราชญ์ชุมชน ครูภูมิปัญญา และนักวิชาการเป็นผู้ประสานให้เกิดการพบปะพูดคุย โดย ประเด็นของการพบปะพูดคุยประกอบด้วย

- การแนะนำตัวของคณะผู้วิจัย
- การชี้แจงวัตถุประสงค์/กระบวนการวิจัยและผลลัพธ์ที่พึงประสงค์
- การสอบถามประเด็นสำคัญของของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- การเตรียมพร้อมในการศึกษา/สำรวจ/การสนทนากลุ่มเจาะจง

การเก็บข้อมูลทุกครั้ง ผู้วิจัยได้จัดบันทึกไว้เป็นหลักฐานเพื่อสามารถจดจำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ หรือบางครั้งใช้วิธีการบันทึกเทปในการสัมภาษณ์ สำหรับบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยจะทำการจดบันทึกทันทีที่สังเกตเห็น โดยใช้เวลาในช่วงตอนกลางคืนในการเรียบเรียงข้อมูลที่ได้จากการบันทึกเทป นอกจากนี้ได้ถ่ายรูปแบบบุคคลและสิ่งต่าง ๆ ที่มีผลต่อการทำงาน เพื่อประกอบข้อมูลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นอีกด้วย

ระยะที่ ๕ การจัดประชุมเสวนาทางวิชาการ และกิจกรรมเชิงปฏิบัติการศึกษาประวัติความเป็นมาของพงศาวดารน่าน การบันทึกประวัติศาสตร์น่านในคัมภีร์ใบลาน ด้วยอักษรภาษาล้านนา การวิเคราะห์สำนวนและภาษาจากการปริวรรตและการแปล ผ่านผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนาและวรรณกรรมล้านนา เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ และ ๓ คือ วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน และ นำเสนอองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

ระยะที่ ๖ การจัดพิมพ์เอกสารรายงานความก้าวหน้างานวิจัยเพื่อนำเสนอรายงานความก้าวหน้าแก่แหล่งทุนสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ เพื่อพัฒนาและปรับปรุงรายงานความก้าวหน้างานวิจัยและนำเครื่องมือการวิจัยไปทดสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) และทดสอบความเชื่อมั่น (Reliability) ในการจัดทำฉบับสมบูรณ์

ระยะที่ ๗ การจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ วีดีโอ ผลงานวิจัย วิดีทัศน์นำเสนอ และนวัตกรรมเพื่อเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน รวมทั้งการจัดทำแผ่นพับ หนังสือสรุปองค์ความรู้ เว็บไซต์ และการเผยแพร่สู่สื่อสารมวลชน สื่อสารสนเทศ วารสาร และการจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

คณะผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามเนื้อหา (Content analysis) แล้วสรุปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ การวิเคราะห์ สังเคราะห์ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลจากการวิเคราะห์จากเอกสาร ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) หลังจากนั้น ผู้วิจัยยืนยันความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลด้วยการให้บุคคลที่อยู่ในปรากฏการณ์ที่ศึกษาและบุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ทำการศึกษาตรวจสอบและรับรองความถูกต้อง โดยการแปลข้อมูลพร้อมให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ทักท้วงหรือยอมรับข้อมูลที่น่าเสนอ ซึ่งการตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลด้วยวิธีนี้ ผู้วิจัยใช้กับข้อมูลเบื้องต้นและข้อมูลที่เป็นส่วนที่ผู้วิจัยได้ตีความแล้วนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) นำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนาและการนำเสนอภาพกิจกรรมและชุดองค์ความรู้ (หนังสือสรุปองค์ความรู้) และวิธีทัศน์บรรยากาศการสังเคราะห์ข้อมูลในพื้นที่สาธารณะ ประวัติความเป็นมา พงศาวดารน่าน ให้ได้ผลเป็นเชิงประจักษ์ และนำผลไปใช้ประโยชน์ได้จริงในวงกว้าง โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิเคราะห์เนื้อหา ดังนี้ ๑) ประวัติ

ความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ๒) วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ๓) นำเสนอองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน สูการสร้างบทสรุปและการพิสูจน์บทสรุป เป็นการนำแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยต่างๆ ทางวิชาการมาสร้างเป็นบทสรุปพร้อมกับข้อมูลที่เชื่อถือได้อีกครั้งหนึ่ง โดยเน้นความเชื่อมโยง เพื่อนำไปสู่การพิสูจน์ที่เป็นรูปธรรมและตรงต่อข้อเท็จจริง

๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย

การศึกษาวิจัย “ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน” ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษาเป็นการวิจัยในเชิงคุณภาพ (Qualitative) โดยศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) นำเสนอผลการศึกษาวิจัย โดยการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายพร้อมการบรรยาย แล้วนำไปสู่การสรุปองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพงศาวดารน่าน เพื่อนำไปสู่การประยุกต์ใช้ในระดับนโยบาย ชุมชน องค์กร และปัจเจกบุคคล โดยผู้วิจัยได้คัดเลือกพงศาวดารน่านฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร และขยายไปยังพื้นที่โรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในจังหวัดน่าน สู่ขั้นตอนการจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ผลงานวิจัย วิดีทัศน์นำเสนอ และนวัตกรรมเพื่อเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน รวมทั้งการจัดทำแผ่นพับโบว์ชัวร์ หนังสือสรุปองค์ความรู้ และการเผยแพร่สู่สื่อสารมวลชน สื่อสารสนเทศ วารสาร และการจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัย “การศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน” ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษาเป็นเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) โดยทีมวิจัยจากวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เป็นผู้ออกแบบกระบวนการร่วมกันกำหนดกิจกรรมการวิจัย แล้วดำเนินงานวิจัยตามแผนที่จัดทำไว้ โดยมีคณะนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดน่านให้การสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยพร้อมการบรรยาย แล้วนำไปสู่การสรุปองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน เพื่อให้เห็นการประวัติความเป็นมาขององค์เจ้าผู้ครองนครน่าน และสภาพบ้านเมืองในอดีต การก่อตั้งบ้านเมืองและการสงครามของน่าน โดยผู้วิจัยจะให้ผู้ให้ข้อมูลในการศึกษาทั้งหมด รวมจำนวนทั้งสิ้น ๗ รูป/คน ได้แก่พระสงฆ์ปราชญ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา นักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์โบราณ โดยใช้วิธีการประชุมกลุ่มย่อยและการสัมภาษณ์ ตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย การสรุปองค์ความรู้ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน สู่ขั้นตอนการจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ ผลงานวิจัย วิดีทัศน์นำเสนอ และการเผยแพร่สู่สื่อสารมวลชน สื่อสารสนเทศ วารสาร และการจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โดยสรุปผลการศึกษาของงานวิจัย ได้ดังนี้

๔.๑ ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

๔.๒ วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

๔.๓ องค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

๔.๑ ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

นครน่าน มีประวัติความเป็นมาในการสร้างเมือง ดังปรากฏหลักฐานต่าง ๆ หลายแห่งมีทั้งที่บันทึกไว้ตรงกันบ้าง มีความแตกต่างและมีความขัดแย้งกันบ้าง ดังเช่น หนังสือพื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด กล่าวว่า นครน่านสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๑๙๑๑^{๕๐} และยังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๘ ซึ่งจารึกในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย ว่าด้วยการประดิษฐานรอยพระพุทธรูปไว้ที่เขาสุมนภูฏ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๓ และมีความตอนหนึ่ง ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับเมืองพลัว ปัจจุบันเรียกว่า อำเภอปัว เป็นชื่อของอำเภอหนึ่งในจำนวนสิบห้าอำเภอของจังหวัดน่าน ได้กล่าวว่า “เบื้องเหนือ่น่านถือน้ำเจ้าพระญาผากอง เจ้าเมือง่น่าน เมืองพลัว”^{๕๑} และพิจารณาจากหลักฐานในการประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ ของ สำนักนายกรัฐมนตรี พบว่า พระมหาธรรมราชาลิไทยได้ทำการประดิษฐานรอยพระพุทธรูปไว้เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๒ (ค.ศ. ๑๓๕๙) ณ สถานที่เขาสุมนภูฏ หรือสมันตภูฏ ซึ่งเป็นภูเขาคำสำคัญที่มีรอยพระพุทธรูปในลังกาสำหรับที่อังกฤษเรียกว่า “อาตัมสปีก” ดังนั้น เขาสุมนภูฏในกรุงสุโขทัย คงจะเอาชื่อจากลังกา มาสมมติเรียกชื่อภูเขาดังกล่าว และได้มีการสันนิษฐานและคาดคะเนว่า อาจจะถูกจารึกขึ้นในห้วงระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. ๑๙๐๒-๑๙๑๕

^{๕๐} สรัสวดี อ๋องสกุล. พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด. (เชียงใหม่: โรงพิมพ์วันดา-การพิมพ์.๒๕๖๑), หน้า ๓๔ - ๓๕

^{๕๑} ตรี อมาตยกุล. เมืองเหนือและเมืองใต้. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์.๒๕๑๓), หน้า ๑๑๕

ดังนั้น ถ้าพิจารณาจากหลักฐานการประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ ของ สำนักนายกรัฐมนตรี (๒๕๒๑) แล้วไม่ได้รับปีที่ทำการจารึกไว้ที่ชัดเจนของหลักฐานว่านครน่านสร้างเมื่อใด หากพิจารณาตามหนังสือพื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด กล่าวถึงนครน่านสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๑๙๑๑ จะขัดแย้งกับหลักฐานเมืองเหนือและเมืองใต้ของ ตรี อมาตยกุล ได้กล่าวถึงนครน่าน โดยขออธิบายตามข้อความที่ว่าพระมหาธรรมราชาลิไทยได้ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปไว้ที่ภูเขาสมณภูฏ พ.ศ. ๑๙๐๓ เป็นการแสดงให้เห็นว่า นครน่านสร้างขึ้นก่อน พ.ศ. ๑๙๐๓ ความหมายข้างต้น หมายถึง การสร้างเมืองพลัว จะมีความถูกต้องมากกว่าการสร้างนครน่าน ซึ่งจะสอดคล้องกับหลักฐานของ สำนักนายกรัฐมนตรีที่ได้กล่าวมาแล้วทำให้สามารถสันนิษฐานหรือคาดคะเนได้ว่า ถ้านครน่านถูกสร้างขึ้นก่อนหรือสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๑๙๐๓ ซึ่งจะตรงกับพระยุคลานเมืองเป็นผู้สร้างขึ้น ทั้งนี้ เนื่องจากพระยุคลานเมืองถึงแก่พิราลัย ในปี พ.ศ. ๑๙๐๖ ซึ่งตามหลักฐานในหนังสือพื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด กล่าวว่า “ท้าวครานเมืองอยู่เวียงแซ่แห่งได้ ๕ ขวบเข้า ขุนอินทร์เมืองใต้ใช้ผ้ามาถวาย หื้อเป็นปันณาการเมืองใหญ่ร้ายมนต์ใส่แถมพิษท้าวก็ใส่ใจว่าเปนหมามิตต์มือลูบหยุบแผ่นผ้าถูกพิษลวดเจ็บเสียบเสี้ยนตนท้าวทั้งยืน แล้วก็ลวดจืดปีเก่าหมาในเวียงแซ่แห่งที่นั่นแล”^{๕๒} ถ้าหากการสร้างนครน่านขึ้นหลังจาก พ.ศ. ๑๙๐๖ จะตรงกับพระยุคลานเมืองเป็นผู้สร้างนครน่าน พิจารณาแล้วสามารถกล่าวได้ว่า นครน่านสร้างขึ้นภายหลังปี พ.ศ. ๑๙๐๖ นั่นคือ นครน่านคงจะถูกสร้างขึ้นในสมัยพระยุคลานเมือง ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๑๙๑๑ ตามแนวทางการศึกษาและการสืบค้นข้อมูลจากคัมภีร์ใบลาน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เว้นเสียแต่ว่า จะมีหลักฐานเอกสารหรือวัตถุอื่นใดที่จะสามารถพิสูจน์ทราบได้ตามหลักวิทยาศาสตร์และหลักฐานทางวิชาการที่มีความถูกต้องชัดเจนกว่ามายืนยันอย่างชัดเจน และสามารถนำมาหักล้างได้ในภายหลัง จึงสามารถให้แก่ไขตามเอกสารหลักฐานที่ค้นพบใหม่ได้

จากหลักฐานที่ได้กล่าวถึง ดังมีข้อความว่า “เบื้องเหนือน้ำน่านถือนแดนเจ้าพระยุคลานเมืองเมืองน่าน เมืองพลัว” เป็นการแสดงให้เห็นถึงนครน่านไม่ได้อยู่ภายใต้การปกครองหรือเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัยในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทย นครน่านเป็นเมืองอิสระ จึงมีการจารึกถึงพรมแดนหรือเขตแดนของกรุงสุโขทัยไว้ แต่อยู่ภายใต้การปกครองของสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งเป็นยุคที่สุโขทัยเรืองอำนาจมากที่สุด ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๑ ของพ่อขุนรามคำแหง มีข้อความว่า^{๕๓} พ่อขุนรามคำแหงนั้นหาเป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย “ด้วยรู้ด้วยลวก ด้วยแกล้วด้วยหาญ ด้วยแคะด้วยแรง หากคนจักเสมอมิได้ อาจปราบฝูงข้าศึก มีเมืองกว้างช้างหลาย ปราบเบื่องตะวันออก รอดสระหลวงสองแคว ลุมบาจาย สดากทำฝั่งของ ถึงเวียงจันทน์เวียงคำเป็นที่แล้ว เบื่องหัวนอนรอดคนที่พระบางแพรกสุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราช ฝั่งทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว เบื่องตะวันตกรอดเมืองฉอด เมืองหงสาวดี สมุทรหาเป็นแดนเบื่องดินนอน รอดเมืองแพร่ เมืองม่าน เมืองพลัวพื้นฝั่งของ เมืองชาวเป็นที่แล้ว ”

สำหรับชื่อของนครน่าน มีการเรียกชื่อกันในหลากหลายรูปแบบตั้งแต่แรกสร้างเมืองในสมัยราชวงศ์สุโขทัย คือ สร้างเมืองปัว หรือเมืองพลัว ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดขึ้นของนครน่าน แต่ผู้ปกครองนครน่านพระองค์แรกไม่ใช่พระยุคลานเมือง ผู้ปกครองพระองค์แรก คือ เจ้า

^{๕๒} สรัสวดี อ๋องสกุล. พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด. (เชียงใหม่: โรงพิมพ์วินดา-การพิมพ์. ๒๕๖๑), หน้า ๓๔

^{๕๓} กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑: จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์ดิศคุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสมุร. ๒๕๑๕), หน้า ๑๐

ขุนฟอง ซึ่งเป็นราชบุตรบุญธรรมพระญาณูกา เจ้าเมืองยาง การสร้างเมืองบัวไม่ปรากฏศักราช (ปีที่สร้าง) ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘^{๔๔} ความเป็นมาของนครน่านดังที่ปรากฏตามหลักฐานต่าง ๆ ทางประวัติศาสตร์ของนครน่านถือว่ามีหลักฐานค่อนข้างตรงกันเกือบทุกฉบับ ดังนั้น เพื่อให้มีความเข้าใจคำว่า “นครน่าน” มากขึ้นข้อความต่าง ๆ ที่กล่าวถึงนครน่านมาอธิบายเพื่อประกอบการพิจารณาตามหลักฐาน และจะได้มีความเข้าใจไปในแนวทางเดียวกัน ภายใต้เอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องมาประกอบการพิจารณาตามลำดับ ดังนี้

คำว่า “นันทบุรี” เป็นนามเรียกขานของนครน่าน ตามที่พระญาณูกาองค์แรกของพระญาณูกาเมือง ได้สร้างเวียงน่าน (นครน่าน) บริเวณดอนไคร้ฝั่งแม่น้ำน่าน ซึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของที่ตั้งเมืองหรือเวียงแช่แห่งนี้ โดย พงศาวดารน่านระบุว่า “พระญาณูกาองค์ ผู้ถูกเป็นพระญา แทนในปีเก่าเม้า สกราชได้ ๗๒๕ ตัว อยู่เป็น พระญาผู้เพียงที่นั่นได้ ๒ ปี อยู่ใกล้แม่น้ำก พระญา จึงพิจารณาดูแห่งดอนไคร้ฝั่งแม่น้ำน่าน ยังมีผ้าขาวผู้หนึ่งชื่อว่า ผ้าขาวนันทะ ก็อยู่รักษาเวียงดอนไคร้ ที่นายบ้านมันจึงมีของฝากอันดีมาไหว้สาพระญา เมื่อนั้นพระญา จึงจากไปด้วยนายบ้านที่อื่นแล”^{๔๕}

สำหรับคำว่า “พระญา” หมายถึง เจ้าผู้ปกครองนครน่าน หรือเจ้าเมืองซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกันกับคำว่า “พญา” ที่ใช้ในเอกสารอื่น ๆ เช่นกัน สำหรับการวิจัยครั้งนี้จะใช้คำว่า “พระญา” นำหน้าพระนามของเจ้าผู้ปกครองนครน่าน และคำหรือตัวอักษรอื่น ๆ ที่มีความหมายถึง กษัตริย์ หรือผู้ปกครองเมืองอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับนครน่านด้วยเช่นกัน โดยจะใช้คำว่า “พระญา” แทนคำว่า “พญา” เว้นเสียแต่คำว่า “พญา” ปรากฏในหลักฐานอ้างอิงอย่างไรจะคงรูปแบบตัวอักษรไว้คงเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

คำว่า “จิมแม่น้ำน่าน” หมายถึง ริมแม่น้ำน่าน หรือตั้งอยู่บนฝั่งของแม่น้ำน่าน และคำว่า “ผ้าขาวนันทะ” หมายถึง ชีปะขาว เป็นผู้ถือศีลห้าหรือศีลแปด นุ่งห่มด้วยผ้าสีขาว ไม่ได้นุ่งห่มด้วยผ้าสีเหลืองหรือผ้าสี ที่พระภิกษุสงฆ์และสามเณรใช้นุ่งห่มกันตามรูปแบบในศาสนาพุทธ และไม่ได้ศึกษาพระธรรมวินัยในรูปแบบของการบวชเรียนเป็นพระภิกษุสงฆ์หรือสามเณร เพียงแต่พักอาศัยอยู่ที่วัดร่วมกับพระภิกษุสงฆ์และสามเณร เพื่อช่วยเหลือพระภิกษุสงฆ์และสามเณรในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่สำคัญทางศาสนาได้ตามโอกาส และอาจจะสามารถบวชเรียนเป็นพระภิกษุสงฆ์และสามเณรต่อไปได้

ตำนานกล่าวถึงพระญาณูกาองค์ได้สอบถามผู้นำหมู่บ้าน และผ้าขาวนันทะ ในปีสักราชได้ ๗๒๕ ตัว ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๐๖ เพื่อหาฤกษ์ยามสำหรับการสร้างเวียงน่าน และเมื่อได้ฤกษ์ตามที่พระญาณูกาองค์ ได้จากหมอดูวัน ดูยาม ดังได้ปรากฏในหนังสือ พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด ว่า “พระญาจึงถือหาหมอดูวัน ดูยาม อันแรกจักตั้งเมืองในปีเป็กสัน เดือน ๑๒ ออก ๓ ค่ำ วัน ๓ ยามแตร เมื่อค่ำ สกราชได้ ๗๓๐ ตัว แรกตั้งเมืองน่านจึงได้ชื่อว่า “นันทบุรี” เพราะผ้าขาวนันทะอันที่อยู่บ้านที่นั่นแล ”

พระญาณูกาองค์ ได้ตัดสินใจเลือกพื้นที่สร้างเมืองนครน่าน โดยถือฤกษ์เอาปี จุลศักราช ๗๓๐ ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๑๙๑๑ (ค.ศ. ๑๓๖๘) ปีวอก เป็นปีเริ่มต้นของ “นันทบุรี” เป็นการแสดงให้เห็นว่า นครน่านนับตามระยะเวลาที่พระญาณูกาองค์ได้สร้างนครน่านขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๑๙๑๑ เป็นต้นมาและอีกชื่อหนึ่งของนครน่านที่เรียกชื่อกันในเวลาต่อมาว่า “น่าน” หรือ “เมืองน่าน” มาจากสาเหตุของนครน่านตั้งอยู่ในพื้นที่

^{๔๔} กรมศิลปากร. เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ. (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ชวนพิมพ์. ๒๕๓๗), หน้า ๗๓

^{๔๕} สรัสวดี อ๋องสกุล. พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด. (เชียงใหม่: โรงพิมพ์วันดา-การพิมพ์. ๒๕๖๑), หน้า ๘๕

ริมฝั่งแม่น้ำน่านหรือใกล้กับแม่น้ำน่าน ตามที่ปรากฏในหนังสือ พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด บันทึกไว้ว่า “เมื่อพยายลุนคนทั้งหลายจึงร้องว่าเมืองน่าน เหตุว่าใกล้แม่น้ำน่านด่าย”^{๕๖} และคำว่า “ด่าย” จากตัวอักษร คำว่า “ใกล้แม่น้ำน่านด่าย” หมายถึง ใกล้แม่น้ำน่านนั้นแหละ เป็นภาษาเขียนตามที่บันทึกไว้ในหนังสือ พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด ที่ได้ปริวรรตข้อมูลเบื้องต้นจากคัมภีร์โบราณ ดังนั้น ความหมายตามที่ได้ บันทึกไว้ว่า สกราช หมายถึง จุลศักราช และคำว่า ๗๒๕ ตัว และ ๗๓๐ ตัว หมายถึง ปีของจุลศักราช ซึ่งจะมีระยะเวลาที่ห่างจากกัน ๑๑๘๑ ปี ดังนั้น คำว่า สกราชได้ ๗๒๕ ตัว หมายถึง ปีที่เกิดเหตุการณ์ นั่นคือ จุลศักราช ๗๒๕ จะตรงกับปีพุทธศักราช คือ พ.ศ. ๑๙๐๖ โดยการนำผลต่าง ๑๑๘๑ บวกกับ ๗๒๕ จะเท่ากับปี พ.ศ. ๑๙๐๖ นอกจากนี้ ความหมายของคำว่า “จิมแม่น้ำน่าน” หมายถึง ริมแม่น้ำน่าน และคำว่า “จิงจา” หมายถึง การเจรจาหรือการพูดคุย สำหรับคำว่า “เมื่อพยายลุนคนทั้งหลาย” หมายถึง เมื่อภายหลังคนจำนวนมาก

สำหรับชื่อ “เมืองน่าน” การเรียกชื่อเมืองของนครน่าน อาจเรียกชื่อตามชื่อของแม่น้ำน่าน ดังปรากฏหลักฐานมีข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า “เมื่อพยายลุนคนทั้งหลายจึงร้องว่า เมืองน่าน เหตุว่าใกล้แม่น้ำน่านด่าย” ดังนั้น จึงขอสันนิษฐาน คำว่า “นครน่าน” และคำว่า “เมืองน่าน” น่าจะมาจากชื่อของแม่น้ำน่านประการหนึ่ง สำหรับประการที่สองพิจารณาความหมายตาม พจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของ

สำหรับข้อมูลหลักฐานที่ได้สืบค้นจากหนังสือ ประชุมพงษาวดาร ภาค ๑๐ เรื่อง ราชวงศ์ปกรณ์ พงษาวดารเมืองน่าน ฉบับพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช พระเจ้าน่านให้แสนหลวงราชสมภารแต่ง โดยเจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๖๓ พระองค์ทรงมอบหมายให้แสนหลวงราชสมภารเป็นผู้รวบรวมและเรียบเรียง แล้วจดบันทึกจัดทำเป็นรูปเล่มให้สมบูรณ์ ในวันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๖ รัตนโกสินทร์ศก ๑๓๓ เดือนยี่ ขึ้น ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๖๕ ตัว ซึ่งกรรมการหอสมุดวชิรญาณได้จัดพิมพ์ขึ้น ดังมีข้อความว่า^{๕๗} “ยาม แลนั้นแล้วจึงมาคิดรำพึงพิจารณาอยู่ในพื้นวงษาพระมหากษัตริย์เจ้าแลเจ้านายซึ่งอันได้เปนเจ้าเปนใหญ่ ได้เสวยราชสมบัติสืบ ๆ มาตั้งแต่สันตติโน้นมาแล คือ ตั้งแต่พระโพธิสัตว์แห่งเราปางเมื่อเปนพระยาสา มันตราชตั้งแต่ปฐมกาล อันนี้มาด้วยลำดับมหาชาติยราชวงษาลืบ ๆ มาตราบถึงในสมัยนี้ ก็เปนที่สาบสูญ หายไปสิ้นก็พอได้เห็นแต่เล็กน้อย หาเนื้อแนมมิได้ ฉะนั้นเราเปนเจ้าจึงมีอาชญาบังคับสั่งให้แสนหลวงราช สมภาร เปนผู้เรียบเรียง เขียนไว้ให้เป็นหลักฐานมั่นคงสืบไปภายหน้า ให้ได้รู้เช่นชั่วลูกหลานหลิดหลี่

สำหรับหนังสือฉบับนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงลงพระนามใน คำนำการจัดพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๑

นอกจากนี้แล้ว คำว่า “นครน่าน” หรือ “นครเมืองน่าน” ยังได้ปรากฏในเอกสารซึ่งเป็นหลักฐาน สำคัญในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๒๐ เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖)^{๕๘} ซึ่งเจ้าสุริยพงษ์ ผริตเดชได้รับการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระราชทานตามพระสุพรรณบัฏ โดยทรงได้สถาปนาเลื่อนฐานันดรศักดิ์เป็น “พระเจ้านครเมืองน่าน”

^{๕๖} อ้างแล้วใน สรัสวดี อ๋องสกุล. พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด. หน้า ๘๕

^{๕๗} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ประชุมพงษาวดารภาค ๑๐ เรื่อง ราชวงศ์ปกรณ์ พงษาวดารเมืองน่าน ฉบับพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชพระเจ้าน่าน ให้แสนหลวงราชสมภารแต่ง. (กรุงเทพมหานคร: หอสมุดวชิรญาณ. ๒๔๖๑), หน้า ๑-๒

^{๕๘} ราชกิจจานุเบกษา. ประกาศตั้งพระเจ้านครเมืองน่าน. (๒๔๔๖) ๒๐, ๖๑๐-๖๑๑.

ข้อความของอักษรท้ายพระนามของเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๖๓ มีข้อความว่า “พระเจ้านครเมืองน่าน” ต่อท้ายพระนามที่ได้เลื่อนฐานันดรศักดิ์จาก “เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ” เป็น “พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ” ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษาที่กล่าวถึงแล้วนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงให้ความสำคัญต่อ “นครน่าน” ดังปรากฏที่มีข้อความต่อท้ายพระนามของเจ้าผู้ปกครองนครน่านเป็นอย่างมาก รัชกาลที่ ๕ ทรงให้ความสำคัญต่อนครน่านมากยิ่งขึ้นภายหลังเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) เนื่องจากเขตแดนของนครน่านมีดินแดนติดต่อกับลาว และมีความล่อแหลมต่อการถูกผนวกรวมเป็นส่วนหนึ่งของลาวในยุคล่าอาณานิคมจากชาติฝรั่งเศสในขณะนั้น ซึ่งพิจารณาได้จากการที่ทรงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเลื่อนฐานันดรศักดิ์ให้เป็นพระเจ้านครเมืองน่าน และด้วยพระราชวิเทโศบายของพระองค์ทรงเห็นความสำคัญอย่างยิ่งต่อความมั่นคงปลอดภัยของสยามอีกด้วย หากสูญเสียพื้นที่ของนครน่านย่อมกระทบต่อความมั่นคงของสยามอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้น การสถาปนาและการให้ความสำคัญอย่างยิ่งต่อเจ้าผู้ปกครองนครน่าน ซึ่งเป็นรัฐประเทศราชของสยาม การสร้างสายสัมพันธ์ไมตรีที่ที่แนบแน่นอย่างยิ่ง ส่งผลที่ดีต่อความผูกพันทางด้านจิตใจของเจ้าผู้ปกครองในหัวเมืองรัฐประเทศราชไม่ให้เอนเอียงเข้าข้างประเทศฝรั่งเศส ซึ่งมีอิทธิพลมากต่อหัวเมืองทางเหนือ เนื่องจากประเทศในอินโดจีนถูกยึดครองโดยประเทศฝรั่งเศสเรียบร้อยแล้ว และการปรับปรุงระบบการปกครองในส่วนภูมิภาค โดยเฉพาะพื้นที่ภาคเหนือ หัวเมืองบางแห่งยังเข้าซ้อนเป็นปัญหาในการยึดครองและเป็นข้อพิพาทกับประเทศฝรั่งเศสที่อ้างสิทธิ์จากการที่ได้ครอบครองเมืองญวนและลาว โดยเมืองขึ้นต่าง ๆ ที่เป็นของญวนต้องตกเป็นเมืองขึ้นแก่ฝรั่งเศสด้วย ซึ่งในห้วงระยะเวลาดังกล่าวนั้นสยามกำลังรวบรวมหัวเมืองรัฐประเทศราชต่าง ๆ ทุกพื้นที่ขึ้นเป็นภาคหรือมณฑล อาจทำให้หัวเมืองรัฐประเทศราชบางเมืองน่าจะเป็นของฝรั่งเศสซึ่งยึดครองญวนอยู่ เหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้สยามเป็นคู่กรณีกับประเทศฝรั่งเศส และเป็นที่สนใจของประเทศในชาติตะวันตกเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเรื่องเขตแดนการขยายอิทธิพลและสร้างเมืองอาณานิคมเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า ที่ซึ่งมีการแข่งขันระหว่างประเทศมหาอำนาจด้วยตนเอง^{๕๙} และภายหลังจากเหตุการณ์ของสยาม ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ถือว่าเป็นวิกฤตแผ่นดินพิพาทฝรั่งเศสและเสียดินแดนซึ่งในสัญญาสงบศึกระหว่างฝรั่งเศสกับสยามได้ตกลงทำสัญญากันไว้ ๑๐ ข้อ มีข้อความตอนหนึ่งได้กล่าวถึงนครน่านว่า “รัฐบาลฝรั่งเศสสงวนไว้ซึ่งสิทธิที่จะตั้งกงสุล ณ ที่ใดก็ได้เท่าที่เห็นสมควร เพื่อรักษาประโยชน์ของคนในปกครอง เช่น ที่ไครราช และที่เมืองน่าน เป็นต้น”^{๖๐}

จากเหตุการณ์ใน ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) อาจจะมีผลกระทบต่อนครน่านไม่มากนักน้อย จึงส่งผลให้รัฐบาลสยามมีความสนใจต่อนครน่านมากขึ้น จึงได้เร่งทำการปฏิรูปการปกครองและระบบบริหารราชการแผ่นดินในนครน่านไว้นานกว่าเดิม โดยเริ่มดำเนินการอย่างจริงจังใน พ.ศ. ๒๔๓๙ โดยสยามส่งพระยาสุนทรบุรุษ ข้าหลวงที่สองประจำนครน่าน ร่วมกับพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ทำการจัดเสนา ๖ ตำแหน่งขึ้นเป็นครั้งแรก แบบทดลองดำเนินการไปพลางก่อน เนื่องจากขาดแคลนข้าราชการที่มีความรู้จากสยาม^{๖๑} ซึ่งได้รับความร่วมมือและการยอมรับจากเจ้าผู้ปกครองนครน่านด้วยดี กอปรกับด้วยความจงรักภักดีของ

^{๕๙} เกริกฤทธิ์ ไทคุนธนภพ. สยาม ร.ศ. ๑๑๒ วิกฤตแผ่นดินพิพาทฝรั่งเศสและเสียดินแดน. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามความรู้, ๒๕๕๕), หน้า ๖๑-๖๓

^{๖๐} อ้างแล้วใน เกริกฤทธิ์ ไทคุนธนภพ. สยาม ร.ศ. ๑๑๒ วิกฤตแผ่นดินพิพาทฝรั่งเศสและเสียดินแดน, หน้า ๒๗๑ - ๒๗๒

^{๖๑} สรัสวดี อ๋องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๖๑), หน้า ๓๓๕

พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ที่มีต่อราชวงศ์จักรี ดังที่ได้มีหลักฐานปรากฏอย่างชัดเจนไว้ที่หน้าบันหอพระไตรปิฎก วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร พระอารามหลวง ถนนสุริยพงษ์ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ดังมีข้อความว่า “ พ.จ.น.พ.ร.ช.ก.ศ.ถ.พ.พ.ธ.จ.ล.ฯ ” แปลว่า “*พระเจ้านครน่าน พระราชกุศล ถวายพระพุทธเจ้าหลวง*” ซึ่งเป็นการสร้างขึ้นถวายเพื่อเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ครั้นเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓^{๖๒}

เหตุการณ์ดังที่กล่าวถึงแล้วนั้นน่าจะจะมีผลทำให้นครน่าน ภายใต้การปกครองของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ตระหนักถึงการถูกฝรั่งเศสยึดครองแผ่นดินนครน่าน เนื่องมาจากการเสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง นั้น สืบเนื่องมาจากสาเหตุของปัญหาที่มีผลมาจากการตีความในสนธิสัญญาที่ลงนามในวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ ซึ่งในข้อ ๓ นั้น มีการห้ามสร้าง ซ่อม ด่าน ค่าย คู นั้น ทำให้รัฐบาลสยามไม่อาจจะป้องกันการรุกรานของฝ่ายลาวหลวงพระบางได้ จึงทำให้เป็นโอกาสดีของฝรั่งเศสที่จะขยายอำนาจเข้ามาในฝั่งขวาแม่น้ำโขงได้อย่างรวดเร็ว สำหรับในข้อ ๔ นั้น รัฐบาลสยามไม่ได้ส่งกำลังทหารเข้าไปในเขต ๒๕ กิโลเมตร ถึงแม้ว่า ในสนธิสัญญาไม่ได้รวมถึงข้าราชการพลเรือนด้วยก็ตาม แต่ฝรั่งเศสกลับตีความว่า ห้ามส่งข้าราชการพลเรือนเข้าไปในพื้นที่เขต ๒๕ กิโลเมตร โดยฝรั่งเศสได้ขับไล่ข้าราชการพลเรือนของสยามออกจากพื้นที่ลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขง แล้วส่งข้าราชการจากหลวงพระบางเข้าไปปกครองดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงในเขต ๒๕ กิโลเมตร แทน ซึ่งทำให้ประเทศสยามเสียเปรียบในการป้องกันรักษาดินแดนของฝั่งขวาแม่น้ำโขง นอกจากนี้ ยังมาจากสาเหตุของการแย่งชิงบ่อเกลือซึ่งมีอยู่จำนวนมาก โดยเฉพาะบริเวณต้นแม่น้ำน่านที่มีบ่อเกลือ ซึ่งมีความสำคัญทั้งในการอุปโภคและบริโภค รวมถึงเป็นยุทธปัจจัยสำคัญทางการรบด้านการส่งกำลังบำรุงเกี่ยวกับการถนอมอาหารในการเดินทาง ซึ่งมีบ่อเกลือมากในพื้นที่ของเมืองเงิน หรือเมืองกุสาวดี จึงเกิดการโต้เถียงสร้างความขัดแย้งขึ้นบ่อยครั้ง ซึ่งอยู่ในพื้นที่เขต ๒๕ กิโลเมตร ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงด้วย ที่สำคัญราษฎรส่วนใหญ่มีเชื้อสายไทลื้อ ซึ่งกวาดต้อนมาจากเมืองพง และเป็นเมืองขึ้นของเมืองสิงห์ ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ฝรั่งเศสคิดครอบครองบริเวณพื้นที่ส่วนนี้มากยิ่งขึ้น ถึงแม้ว่าราษฎรส่วนใหญ่ที่เป็นไทลื้อจากเมืองเงินจะมีความจงรักภักดีต่อเจ้าผู้ปกครองนครน่านมากก็ตาม จึงเป็นอุปสรรคต่อการเกลี้ยกล่อมของฝรั่งเศสอยู่ไม่น้อย นอกจากนี้ เมืองเงินหรือเมืองกุสาวดีซึ่งเป็นเมืองสำคัญของปัญหาเหล่านี้แล้ว ยังมีเมืองคอบ เมืองเชียงลม และเมืองเชียงฮ่อน ต่างก็ประสบปัญหาการแทรกแซงจากฝรั่งเศสเช่นกัน ซึ่งวิธีการแทรกแซงนั้น ฝรั่งเศสอยู่เบื้องหลังของการสนับสนุนให้เจ้าเมืองหลวงพระบางเป็นผู้เข้าไปดำเนินการในพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง โดยมีเจ้าหน้าที่กงสุลฝรั่งเศสประจำนครน่านให้การสนับสนุน ซึ่งพิจารณาได้จากเมอร์ซีเออ ฮาร์ดวีน (Monsieur Harduin) รองกงสุลฝรั่งเศสประจำนครน่าน ได้เสนอความเห็นการกระทำของเจ้าหลวงพระบางต่อพระพรหมสุรินทร์ ข้าหลวงประจำนครน่านว่า ฝรั่งเศสเห็นด้วยกับการดำเนินการของเจ้าหลวงพระบางในการอ้างว่า ดินแดนหัวเมืองริมฝั่งขวาแม่น้ำโขงเป็นดินแดนที่ขึ้นกับเมืองหลวงพระบางมาก่อน ถึงแม้ว่าเจ้าผู้ปกครองนครน่านจะอ้างว่า ดินแดนส่วนนี้ขึ้นกับนครน่านเป็นระยะเวลายาวนานมาแล้วก็ตาม แต่ฝรั่งเศสก็ยังอ้างสิทธิครอบครองดินแดนในส่วนนี้ว่าเป็นเมืองขึ้นของหลวงพระบางมาก่อน^{๖๓} ปัญหาดังกล่าวนี้ย่อมจะส่งผลกระทบต่อนครน่านเป็นอย่างมาก เนื่องจากมีเขตแดนติดต่อกับเมืองในฝั่งขวาแม่น้ำโขงซึ่งเป็นรัฐอาณานิคมของฝรั่งเศส ซึ่งฝรั่งเศสมีแสนยานุภาพทางการรบโดยเฉพาะทางเรือ

^{๖๒} จังหวัดทหารบกน่าน. พระเจ้านครน่าน. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอสบอย.๒๕๕๒), หน้า ๑๔๘

^{๖๓} สรัสวดี อ๋องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์.๒๕๖๑), หน้า ๓๐๕ -

มากกว่าประเทศสยาม การที่ฝรั่งเศสคิดจะรุกรานนครน่านโดยใช้กำลังทางทหารย่อมสามารถดำเนินการได้โดยง่าย แต่ด้วยเจ้าผู้ปกครองนครน่านนั้นไม่คิดที่จะอยู่ข้างเดียวกับฝรั่งเศส และยอมรับรูปแบบการปกครองจากรัฐบาลสยามมากกว่า จึงได้ดำเนินการทุกวิถีทางตามนโยบายของรัฐบาลสยามโดยไม่ใช้กำลังทหารเข้าดำเนินการในพื้นที่ ซึ่งมีความขัดแย้งยินยอมให้รัฐบาลสยามดำเนินการทางการทูตกับฝรั่งเศสมากกว่า กอปรกับเจ้าผู้ปกครองนครน่านมีความรู้สึกที่ดีและมีความจงรักภักดีต่อรัชกาลที่ ๕ จึงมีส่วนสำคัญในการปกป้องนครน่านและสยาม ไม่ให้ถูกประเทศฝรั่งเศสยึดครองควบรวมเป็นส่วนหนึ่งของลาว จนถึงการสิ้นสุดเจ้าผู้ปกครองนครน่าน และได้มีการยุบเลิกตำแหน่งของเจ้าผู้ปกครองนครน่านในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ นั่นคือนครน่านถูกควบรวมโดยมีการปกครองในรูปแบบของรัฐสมัยใหม่ ตามที่รัชกาลที่ ๕ ทรงได้ทำการปฏิรูปประเทศสยามให้เป็นตามแบบชาติตะวันตก และนครน่านจึงถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามจนถึงปัจจุบัน^{๖๔}

จังหวัดน่าน ในปัจจุบันเป็นหนึ่งใน ๗๗ จังหวัดของประเทศไทย ชื่อที่ใช้เรียกในปัจจุบันนั้น แต่เดิมมาเรียกว่า “เมืองน่าน” บ้าง “เมืองน่าน” บ้าง “นันทบุรี” บ้าง หลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงหลักที่ ๘ เรียกว่า “เมืองน่าน”^{๖๕} ส่วนนามที่เรียกว่า “เมืองน่าน” นี้ ปรากฏในตำนานพระธาตุแช่แห้งว่าเป็นนามที่ได้มีขึ้นโดยพุทธทำนาย แต่ทั้งนี้ สันนิษฐานว่า เกี่ยวด้วยความนิยมของชาวล้านนาไทยในการแต่งตำนานในอันที่จะสืบสาวราวเรื่องให้เข้าไปต่อเนื่องกับสมัยพุทธกาลเป็นข้อใหญ่ เพราะคำว่า “เมืองน่าน” นั้น มีเหตุผลเพียงเพื่อจะยกย่องสิ่งสำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ พระธาตุแช่แห้งอันเป็นปูชนียสถานสำคัญของบ้านเมืองเท่านั้น และที่เรียกว่า “เมืองน่าน” นั้น ก็ไม่ปรากฏเรียกในพงศาวดารของนครน่านเลย นอกจากจะเรียกกันในตำนานของพระธาตุแช่แห้งอยู่ช่วงขณะหนึ่งแล้วก็หายไป ส่วนคำว่า “นันทบุรี” ปรากฏว่าเรียกกันอยู่แทบทุกตำนาน เพราะทางล้านนามิผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีมาก เหตุแต่ได้มีพระสงฆ์ในลังกามาเผยแผ่พุทธศาสนาติดต่อกับล้านนาอยู่ช้านาน นาม “นันทบุรี” ที่ตั้งขึ้นใหม่ ก็ไม่จำเป็นจะต้องเอาความหมายจากชื่อดังเดิม เพียงแต่ให้มีสำเนียงสัมผัสสอดคล้องกันไปกับคำเดิมเท่านั้น แม้ว่า “เมืองน่าน” จะได้นำคำว่า “นันทบุรี” มาใช้ ก็ยังมีได้ทั้งนามเดิมเสียทีเดียว ยังมีการเรียกขานนามเมืองกันต่อมาว่า “นันทบุรี ศรีนครน่าน” เพราะชื่อของเมือง “นันทบุรี” เป็นนามที่ไพเราะและมีความหมายเป็นมงคลนามนั่นเอง แต่มีหลายพยางค์และเรียกยาก ความที่ไม่นิยมในการที่จะเขียนหรือเรียกกันยืดยาว จึงหันกลับมานิยมเรียกชื่อเมืองไปตามเดิมว่า “เมืองน่าน” トラบมาจนถึงปัจจุบัน และคำว่า “นันทบุรี” ที่นำมาใช้นำหน้าคำว่า “เมืองน่าน” นั้น ยังมีความสอดคล้องกับงานเขียนของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และอัครเดช สุภักกุล^{๖๖} ในล้านนานิยม เคাঁโครงประวัติศาสตร์เพื่อความรักและภูมิใจในท้องถิ่น ตอนที่ ๒๘ ได้บันทึกชื่อจังหวัดน่านในปัจจุบันว่า “น่านนันทบุรี” การเรียกชื่อจังหวัดน่านในปัจจุบันนี้ เมื่อนำคำว่า “เมืองน่าน” ซึ่งเป็นข้อมูลตามหลักศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๘ นำคำมารวมกันแล้วเติมคำที่มีความสัมผัสเสียงภายในคำที่เรียกให้เกิดความไพเราะในการพูด การอ่าน การเขียน ของคำว่า “นันทบุรี ศรีนครน่าน”

^{๖๔} จังหวัดทหารบกน่าน. พระเจ้านครน่าน. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอบอย.๒๕๕๒), หน้า ๔๘

^{๖๕} ชลดา สวรร. เอกลักษณ์น่าน. (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์แม็ก.๒๕๕๓), หน้า ๒๓

^{๖๖} เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และอัครเดช สุภักกุล. ล้านนานิยม: เคাঁโครงประวัติศาสตร์เพื่อความรักและภูมิใจในท้องถิ่น. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมาตการพิมพ์.๒๕๕๗), หน้า ๑ - ๒

สรุปว่า

ประวัติความเป็นมาของการบันทึกคัมภีร์พงศาวดารน่านเกิดจากความประสงค์ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช พระเจ้าน่านองค์ที่ ๖๓ พระองค์ทรงได้มอบหมายให้ให้แสนหลวงราชสมภารแต่งและเป็นผู้รวบรวมและเรียบเรียงจากเอกสารโบราณต่างๆ เพื่อให้ได้เนื้อหาที่สมบูรณ์มากที่สุดแล้วจดบันทึกเขียนด้วยอักษรธรรมล้านนา (ตัวเมือง) เป็นการบันทึกกล่าวถึงราชวงศ์ภูคาสร้างที่อำเภอปัว ลำดับเจ้าผู้ปกครองของนครน่านจากเริ่มต้นจนถึงเจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๖๓ รวมถึงมีเนื้อหาของคัมภีร์พงศาวดารน่านที่กล่าวถึงเรื่องการสร้างเมืองน่านการศึกษาสงครามสมัยต่างๆ ความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนา การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุแช่แห้ง ความสัมพันธ์ไมตรีกับกรุงรัตนโกสินทร์ การสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ นิบาต นิยายต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา และเรื่องราวอื่นๆ ที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่าน

๔.๒ วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

นครน่าน มีความเป็นมาของการปกครองที่สืบทอดกันมา นับตั้งแต่ เมืองวรรณคร หรือเมืองพลัว(พั่ว หรือ ปั่ว) จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยนับตั้งแต่เป็นนครรัฐอิสระและเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา เชียงใหม่ พม่า กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในยุคของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ซึ่งเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่าน องค์ที่ ๖๓ เป็นผู้ปกครองที่ได้มีวิสัยทัศน์กว้างไกลทรงมีพระราชประสงค์ให้แสนหลวงราชสมภารได้ทำการรวบรวมและบันทึกประวัติความเป็นมาของนครน่าน จากเอกสารสำคัญทั้งคัมภีร์โบราณ ปับสาและการบอกเล่าของผู้คนในอดีตเพื่อถ่ายทอดออกมาเป็นพงศาวดารน่าน ไว้ให้อนุชนคนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาและการสร้างเมืองน่านจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งในปัจจุบันยังมีสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่หลงเหลือให้อนุชนคนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ นครน่านเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองจากการปกครองแบบรัฐจารีตหรือรัฐศักดินา สู่การปกครองแบบรัฐสมัยใหม่ ตามรูปแบบของสยาม ดังนั้นจึงได้วิเคราะห์ความเป็นมาของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร โดยได้อาศัยหลักการวิเคราะห์ตามเอกสารสำคัญต่าง ๆ ประกอบในเนื้อหาของพงศาวดารน่าน โดยสามารถวิเคราะห์ออกเป็นส่วนได้ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ ประวัติความเป็นมาของการก่อตั้งเมืองน่านตามปรากฏในพงศาวดารน่าน

เขตพื้นที่ตั้งของนครน่าน ปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ต่อเนื่องกันมาเป็นระยะเวลายาวนานตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ เนื่องจากได้ค้นพบหลักฐานเครื่องมือเครื่องใช้ของคนก่อนประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยหินเก่า และสมัยหินกลาง (ราว ๒๐๐,๐๐๐-๗,๐๐๐ ปี) และสมัยหินใหม่ (ราว ๕,๐๐๐-๓,๐๐๐ ปี) เรื่อยลงมาถึงยุคโลหะ (ราว ๒,๐๐๐-๑,๓๐๐ ปี) ซึ่งได้ค้นพบบริเวณพื้นที่ลาดตามไหล่เขา และที่ราบใกล้กับลำน้ำหลายสายด้วยกัน^{๖๗} เช่น ที่ราบตอนบนแถบอำเภอปัว ที่

^{๖๗} คณะทำงานเอกลักษณ์น่าน. เอกลักษณ์น่าน. (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์แม็กซ์.๒๕๕๓), หน้า ๑๕

ราบตอนล่างในเขตอำเภอเมืองน่านและเขตอำเภอนาน้อย เป็นต้น การแบ่งยุคประวัติศาสตร์ออกจากยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้น ดูจากการมีตัวอักษรขึ้นมาใช้เป็นเกณฑ์ โดยสมัยก่อนประวัติศาสตร์เริ่มนับตั้งแต่มีมนุษย์ได้ปรากฏขึ้นบนโลก และสิ้นสุดลงเมื่อมนุษย์ได้เริ่มมีการประดิษฐ์หรือนำอักษรมาใช้ แต่พื้นที่บางแห่ง แม้จะพบว่า มีหลักฐานที่เป็นตัวอักษรซึ่งอาจนำมาจากที่อื่นมาใช้ แต่ไม่สามารถระบุเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับพื้นที่นั้น ๆ ได้ชัดเจน อาจจะถูกจัดอยู่ในช่วงสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างสมัยประวัติศาสตร์กับสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น สมัยทวารวดีของไทย เป็นต้น

การย้ายถิ่นฐานของนครน่านแบ่งออกเป็น ๕ ยุค

จากประวัติศาสตร์การสร้างนครน่าน และการพัฒนานครรัฐขึ้นตามลำดับนั้น นักประวัติศาสตร์ได้กำหนดแบ่งเป็นยุคต่าง ๆ ตามการปกครองออกเป็น ๕ ยุค และเป็นไปตามการโยกย้ายถิ่นฐานบ้านเมือง และศูนย์กลางของการปกครองตามลำดับ ทั้ง ๕ ยุคนั้น ประกอบด้วย^{๖๘}

ยุคสร้างวรรณ (เมืองพั่ว (ปัว) หรือเมืองพลั่ว) เป็นยุคแรกเริ่มตั้งแต่ฤาษีสร้างเมืองวรรณให้ขุนฟองปกครอง ถือว่าเป็นยุคแรกของนครน่าน สำหรับหนังสือกำแพงเมืองน่าน ตำนานที่มีชีวิตได้กล่าวถึงการสร้างเมืองวรรณ (พั่ว หรือ พลั่ว) ไว้ว่า “ส่วนขุนฟอง ไอรสผู้น้อง ไปสร้างเมืองวรรณหรือเมืองพั่ว โดยพระญาณาคได้เลือกพื้นที่ชัยภูมิให้ขุนฟองสร้างเมืองใหม่นี้ว่า “วรรณ” หมายถึงเมืองดี สร้างเมืองสำเร็จในราวปี พ.ศ. ๑๘๒๕ ”^{๖๙}

ยุคที่สอง คือ ยุคเวียงภูเพียงแช่แห้ง เป็นยุคที่พระญาณครานเมืองได้รับคำเชิญจากพระญาโสปิตตคณิ เจ้าเมืองสุโขทัย ในปี พ.ศ. ๑๘๙๖ ให้ไปร่วมสร้างวัดหลวงอภัย เมื่อสร้างเสร็จบริบูรณ์แล้ว คณะของพระองค์จึงเดินทางกลับวรรณ เจ้าเมืองสุโขทัยมอบพระธาตุเจ้า ๗ พระองค์ พระพิมพ์คำ ๒๐ องค์ พระพิมพ์เงิน ๒๐ องค์ ให้กับพระญาณครานเมืองแล้ว ทรงนำมาบรรจุไว้ที่ตอญูเพียงแช่แห้งตามคำแนะนำของพระมหาเถรเจ้าธรรมบาล ในปี ค.ศ. ๑๘๙๖ ซึ่งอยู่ระหว่างลำน้ำเตียนกับลำน้ำลึง ด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่านแล้วกลับเมืองปัว^{๗๐} พระญาโสปิตตคณิ หมายถึง พระญาลิไท ทรงปกครองเมืองสุโขทัยในห้วงระยะเวลาปี พ.ศ. ๑๘๙๐-๑๙๑๓ และพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ได้ออกผนวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ ของพุทธศาสนา ซึ่งขณะทรงผนวชนั้นอยู่ในระหว่างการครองราชย์ที่วัดป่ามะม่วงในปี พ.ศ. ๑๙๐๕ และจากการที่พระองค์ทรงอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธรูปประชาชนจึงถวายพระนามพระองค์ว่า “พระมหาธรรมราชา” และพระองค์ทรงประพันธ์หนังสือไตรภูมิพระร่วง เพื่อใช้ในการเทศนา สำหรับวัดป่ามะม่วงปัจจุบัน คือ อำเภอองไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย^{๗๑} ต่อมาภายหลังพระญาณครานเมืองทรงมีความอาลัยอาวรณ์ถึงอยากกราบไหว้ถวายราชสักการบูชาทุกวันจึงได้ตัดสินใจย้ายเมืองจาก วรรณ (ปัวหรือพลั่ว) มาสร้างเมืองใหม่ที่เวียงภูเพียงแช่แห้งในปี พ.ศ. ๑๙๐๒ ดังปรากฏในหนังสือ พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด ความว่า ส่วนทั่ว

^{๖๘} สิทธิศักดิ์ ธงเงิน และคณะ. กำแพงเมืองน่านตำนานที่มีชีวิต. (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มรดกล้านนา. ๒๕๕๐), หน้า ๑

^{๖๙} อ้างแล้วใน สิทธิศักดิ์ ธงเงิน และคณะ. กำแพงเมืองน่านตำนานที่มีชีวิต, หน้า ๒

^{๗๐} นิยม สองศรีโย และคณะ. พงศาวดารน่าน. (น่าน : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อิงค์เบอร์รี่. ๒๕๕๖), หน้า ๑๓

^{๗๑} รรอง วงศ์โอบอ้อม. ประวัติศาสตร์ไทย. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสาร. ๒๕๖๐), หน้า ๑๑๐ -

นั้นอยู่ที่เมืองพัทลุงที่นั่นก็คิดใจถึงเชิงยังชินธาตุเจ้าใคร่ให้ชู้วันยามจึงเอาริพลยอรั้วจากเมืองพัทลุงมาตั้งอยู่เพียง ส้ายยังเวียงวังวงธาตุชุด คือ คราดใส่พนักตั้งดิน แต่งประตูขึ้นงามสะอาดแล เมื่อตติยสกราช ๗๒๑ ตัว ปีกัดไค้ สำนำบุญชร ขาวกาวไทยเรียกร้องกันมาแปลงโรงหลวง พระยาชนมไม่มาแช่น้ำแม่เตียน แม่ลิงไว้ น้ำลวดแห้งเสีย ฝนบ่ตก ได้ชื่อว่า แช่แห้ง ติดด้วยชินธาตุเจ้าว่า มหาธาตุเจ้าแช่แห้งว่าอันแลจากนั้นปกครองได้ ๕ ปี ก็เสด็จสวรรคต เนื่องจากถูกกษัตริย์จากเมืองใต้ (นครศรีอยุธยา) ให้คนมาลอบวางยาพิษปลงพระชนม์^{๗๒} ดังได้มีข้อความบันทึกในพงศาวดารนครน่านไว้ว่า พระยาครานเมืองเสวยราชสมบัติได้ ๖ ปี อยู่เวียงแช่แห้งได้ ๕ ปี ครั้นถึงปีร่วงเป่า จุลสกราช ได้ ๗๒๕ ตัว ขุนอินทา เมืองใต้ใช้อำมาตย์มาถวายหื้อเป็นบรรณาการเมืองใหญ่ร้ายมนต์ไล่แถมพิษ ท้าวทังใสใจว่าบ่มีพิษก็เอามือลูบหุบเอาผ้าลวดถูกพิษเจ็บเสียบदनตายท้าวทั้งยืนหันแล

หนังสือ พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด บันทึกว่า “ท้าวครานเมืองอยู่เวียงแช่แห้งได้ ๕ ขวบ ขุนอินท เมืองใต้มาถวาย หื้อเป็น บรรณาการเมืองใหญ่ ร้ายมนต์ไล่แถมพิษ ท้าวทังใสใจว่าเปนมหามิตต์มีมือลูบหุบแผ่นถูกพิษลวดเจ็บเสียเสียมนต์ ท้าวทั้งยืนแล้วก็ลวดจืดตายปีเก่าหม่าในเวียงแช่แห้งที่นั่นแล ” ได้ตรวจสอบหลักฐานแล้วเห็นว่าข้อความที่ว่า “ท้าวทังใสใจว่าเปนมหามิตต์ ” ในพื้นเมืองน่านปริวรรตโดย สรัสวดี อ๋องสกุล และคำว่า “ท้าวทังใสใจว่าบ่มีพิษ ” แปลโดย นิยม สองสียะ อาจมีความแตกต่างกันในความหมาย ถือว่ามีความถูกต้องตรงกัน เพียงแต่มีความแตกต่างกันในรูปแบบของการแปลเท่านั้น แต่ความหมายในภาพรวมถือว่ามีความหมายเป็นไปในทางเดียวกัน คือ พระยาครานเมืองสวรรคต เพราะถูกพิษนั่นเอง

สำหรับพระยาโสปัตตคณิธิที่กล่าวถึงข้างต้นนั้นอยู่ในราชวงศ์พระร่วง คือพระเจ้าลิไทย ทรงปกครองสุโขทัยนานถึง ๒๒ ปี และเป็นหัวระยะเวลาเดียวกันที่พระเจ้าอู่ทองทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นศูนย์กลางของอำนาจ คือ ราชธานีแห่งใหม่ ในปี พ.ศ. ๑๘๙๓ (ค.ศ. ๑๓๕๐) ดังมีข้อความบันทึกไว้ว่า สร้างกรุงใหม่ได้แม่น้ำถึง ๓ ด้านเมื่อสร้างกรุงแล้ว (กรุงศรีอยุธยาเริ่มสร้างเมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๕ ปีชวด พ.ศ. ๑๘๙๓ เวลารุ่งแล้ว ๓ นาฬิกา ๙ บาท เป็นวันเวลาแรกสถาปนากรุงศรีอยุธยา) จึงได้ขนานนามพระนครใหม่ว่า กรุงเทพมหานครทวารวดีศรีอยุธยา ต่อมาเรียกว่ากรุงเทพทวารวดีบ้างกรุงศรีบ้าง แต่ชื่อศรีอยุธยานิยมใช้เรียกกันมาตลอดถึงต่างประเทศ^{๗๓}

การที่พระยาครานเมืองถูกลอบวางยาพิษจากกษัตริย์เมืองใต้ คือ กรุงศรีอยุธยานั้นมีความประสงค์จะตัดกำลังของสุโขทัย นั้นหมายถึง ไม่ต้องการให้นครน่านไปช่วยเหลือสุโขทัย หากกรณีเกิดศึกสงครามในอนาคต เนื่องจากในหัวระยะเวลาการปกครองของพระยาเลอไทยปกครองสุโขทัยนั้นเมืองประเทศราช คือ เมืองมอญ หงสาวดี ที่พระเจ้าฟ้ารั่วครองราชย์สมบัตินั้นก่อกบฏ โดยพระเจ้าแสนเมืองเจ้าเมืองมอญ ได้ยกกองทัพมาตีทะวาย และเมืองตะนาวศรี และพระยาเลอไทยได้ส่งกองทัพไปปราบปราม แต่พ่ายแพ้แก่กองทัพมอญ จึงทำให้หัวเมืองประเทศราชขึ้นนอกต่าง ๆ ได้พากันกบฏต่อกรุงสุโขทัย ส่วนเมืองพระยามหานครและเมืองชั้นในต่าง ๆ นั้นยังคงภักดีต่อกรุงสุโขทัย จึงไม่มีใครกล้ายกกองทัพมาล้อมเมืองสุโขทัย

^{๗๒} อ้างแล้วใน สรัสวดี อ๋องสกุล. พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด. หน้า ๓๔

^{๗๓} อุดม ประมวลวิทย์. ๕๐ กษัตริย์ไทย. (พระนคร: โรงพิมพ์เจริญธรรม. ๒๕๐๘), หน้า ๗๗

ยุคที่สาม คือ ยุคเวียงใต้ หลังจากพระญาครานเมือง เสด็จสวรรคตแล้ว พระญาผากองได้เสวยราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา ในปี พ.ศ. ๑๙๐๖ พระองค์ทรงวิตกว่า ปัญหาหน้าไม่พอใช้ เพราะเวียงภูเพียงแซ่แห่งอยู่บนเนินสูงลำน้ำอิงแหล่งน้ำ สำคัญนั้นมีขนาดเล็กน้ำแห้งขอดในฤดูแล้งไม่พอกับพลเมืองที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น พระญาผากองจึงได้ย้ายเมืองมายังฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่านที่บ้านห้วยไคร้ ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองน่านในปัจจุบันเรียกว่า “นันทบุรี” ดังมีข้อความปรากฏในหนังสือ พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด ว่า “แรกตั้งเมืองน่านจึงได้ชื่อว่า นันทบุรี เพราะผ้าขาวนั้นทะอ้นอยู่บ้านที่นั่นแล เมื่อพายุฝนคนทั้งหลาย จึงร้องว่า เมืองน่าน เหตุว่าใกล้น้ำแม่น้ำน่านด่าย ”^{๗๔} ต่อมาเกิดน้ำท่วมบ้านเรือนวัด พังเสียหาย จึงมีการยกหนีน้ำท่วมไปเวียงเหนือ คือ ย้ายจากทางทิศใต้ขึ้นไปทางทิศเหนือของที่ตั้งนครน่านเดิม น้ำท่วมจึงเรียกที่ตั้งของนครน่านเดิมว่า “เวียงใต้”^{๗๕} นับตั้งแต่พระญาผากองได้ย้ายเมืองจากเวียงภูเพียงแซ่แห่งมาฝั่งของแม่น้ำน่านด้านตะวันตก ได้มีกษัตริย์และเจ้าผู้ครองนครน่านปกครองสืบต่อกันมาอีกหลายองค์ และอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรพม่า นอกจากนี้แล้ว การสร้างนครน่านหลังจากย้ายจากเวียงภูเพียงแซ่แห่งมายังบ้านห้วยไคร้ หรือจังหวัดน่านในปัจจุบัน เป็นพื้นที่ใหม่ใกล้แม่น้ำน่านมีความอุดมสมบูรณ์น้ำไหลตลอดทั้งปี ยังสอดคล้องกับเอกสารของ ดังปรากฏใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ เล่ม ๙ ว่า “ท่านก็ยกปาวเสนาอามาตย์ทั้งหลาย และไพร่พลคนเมืองทั้งหลายมาสร้างเวียงกุ่มบ้านห้วยไคร้ คือ เวียงน่าน จุลศักราชได้ ๗๓๐ ตัว เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ วันอังคารนั้นแล ”^{๗๖}

ยุคที่สี่ ยุคเวียงเหนือ นับตั้งแต่พระญาผากองได้ย้ายเมืองจากเวียงภูเพียงแซ่แห่ง มายังฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๓๖๐ เจ้าสุมนเทวราช เป็นเจ้าผู้ครองนครน่านองค์ที่ ๕๘ ซึ่งตรงกับในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์^{๗๗} ได้เกิดน้ำท่วมใหญ่ในแม่น้ำน่านไหลป่าเข้าท่วมนครน่าน กระแสน้ำ ของแม่น้ำน่านที่ไหล เร็ว รุนแรง และเชี่ยว ได้พัดพาค่าแพงเมืองทางทิศตะวันตกพังทลายลงทั้งแถบบ้านเรือนราษฎรพังทลายเกือบหมด วัดวาอารามในนครน่านหักพังเป็นอันมาก ในปี พ.ศ. ๒๓๖๒ เจ้าสุมนเทวราชจึงได้ย้ายเมืองไปอยู่ทางด้านทิศเหนือของเมืองเดิม ซึ่งเรียกว่า “ดงพระเนตรช้าง” อยู่ทางตอนเหนือของนครน่านที่ตั้งเดิม (เวียงใต้) ซึ่งเป็นที่น้ำท่วมไม่ถึงใช้เวลาในการสร้างเมือง ประมาณ ๖ เดือนเศษ จึงแล้วเสร็จและจึงเรียกบริเวณนี้ว่า “เวียงเหนือ” ซึ่งการสร้างเมืองทอดขนานไปตามแนวแม่น้ำน่านห่างจากแม่น้ำน่าน ๘๐๐ เมตร สันนิษฐานว่า จะอยู่บริเวณพื้นที่ตั้งค่ายสุริยพงษ์ในปัจจุบัน ศูนย์กลางนครน่านได้มาอยู่ที่คุ้มเวียงเหนือนานถึง ๓๖ ปี พงศาวดารเมืองน่านได้กล่าวถึงการสร้างคุ้มเวียงเหนือว่า^{๗๘} ในสกราชเดี๋ยวนี้นี้เดือน ๙ ทุติยะลง ๑๐ ค่ำ วันเสาร์ ยามตูดเช้า น้ำน่านนองท่วมเวียง

^{๗๔} อ้างแล้วใน สรัสวดี อ๋องสกุล. พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด. หน้า ๘๕

^{๗๕} อ้างแล้วใน คณะทำงานเอกลักษณ์น่าน. เอกลักษณ์น่าน. หน้า, ๒๓

^{๗๖} องค์การค้าคุรุสภา. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๐ เล่ม ๙. (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์คุรุสภา.๒๕๐๗), หน้า ๓๐๒

^{๗๗} จังหวัดทหารบกน่าน. พระเจ้านครน่าน. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอบอย.๒๕๕๒), หน้า ๔๗

^{๗๘} นิยม สองศรีโย และคณะ. พงศาวดารน่าน. (น่าน : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อิงค์เบอร์รี่.๒๕๕๖), หน้า ๘๔ - ๘๕

วันนั้น ดังปรากฏเวียงและวัดวาอารามหอเรือนก็หลุไหลโอดพังไปเป็นอันมากหั้นแล อาชญาเจ้าสมนเทวราช ท่านก็มาเล็งเห็นเวียงเก่านั้นเป็นอันซ่อมแซมด้านวันออกแม่น้ำก็ทิ้งขวกโอดพังเข้ามาเป็นอันมากฉนั้น ท่านก็จึงมีอาชญาแก่ท้าวพระยาขัตติยวงศาเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย หื้อได้พิจารณาที่เป็นชัยภูมิควรจักย้ายไปตั้งหื้อเป็นเวียงนั้นจึงหันยังดงพระเนตรช้าง มีทศหนเหนือไกลเวียงเก่า ๓๖ เส้น ไกลน้ำน่าน ๒๐ เส้น ก็เป็นที่ชัยภูมิตั้งหื้อเป็นมหานครเวียงใหญ่หั้นแล ในสกราชเดี๋ยวนี เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ท่านก็เอาพลนิกายเสนาโยธาไปเลียบเล็งดูหั้นสถานที่นั้นควรตั้งชื่อเป็นมหานครชัยภูมิแล้ว อาชญาหลวงเจ้าท่านก็หื้อคนทั้งหลายเผี้ยวถางที่นั้นถึงเดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ เม็งวันศุกร์ ท่านก็พาเอาท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ไพร่ไทยทั้งหลายขึ้นเมื่อตั้งอยู่ตำหนักดงพระเนตรช้างที่นั้น ถึงเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ เผี้ยวถางบรมวล ถึงเดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ เม็งวันเสาร์ไทย เปิกสัน ฤกษ์ ๒ ตัว ชื่อ มหาชนะฤกษ์ อยู่ในกรกฎาราช ยามตูดซ้ายแรกปุกประตูเวียงและตั้งลำด้านวันออก มี ๙๔๐ ต่ำ ขุด คือ ด้านวันตก ๗๒๘ ต่ำ ด้านใต้ ๓๙๓ ต่ำ ด้านเหนือ ๖๗๗ ต่ำ ความกว้าง ๕ ศอก ท้อง คือ กว้าง ๔ ศอก ลึก ๙ ศอก รวมต่ำเวียงทั้ง ๔ ด้าน เข้ากันมี ๓,๐๓๘ ต่ำ ท่านสร้างแปงก็แล้วบรมวลในเดือน ๖ หั้นแล ถึงเดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ วันสังขารอาชญา เจ้าหลวงก็เสด็จขึ้นไปตกปีใหม่เสียก่อน ถึงจุลสกราช ๑๑๘๐ ตัว ปีเปิกยี่ เดือน ๗ เพ็ง ท่านก็เบิกบายฉลองวิหารหลวงด้านใต้และพระพุทธรูปเจ้าองค์หลวงและหอธรรมเป็นมหาทานอันใหญ่หั้นแล ถึงจุลสกราช ๑๑๘๑ ตัว ปีกัดเม้า เดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ เม็งวันอังคาร ฤกษ์ ๑๑ ตัว ชื่อ มหาชนะยามแฉจกใกล้เที่ยงวันอาชญาหลวงเจ้าสมนเทวราช ท่านก็ยกเอาครอบครัวทั้งมวลเสด็จเข้าอยู่เวียงในวันนั้นหั้นแล

ยุคที่ห้า ยุคเมืองน่าน จนถึงปัจจุบัน ในสมัยของเจ้านันทวรฤทธิเดชเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๖๒ จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ เพื่อย้ายเมืองจากเวียงเหนือกลับมายังเวียงใต้ ในปี พ.ศ. ๒๓๙๘ ซึ่งเป็นที่ตั้งของนครน่านในปัจจุบัน และจากนั้นเริ่มบูรณะกำแพงเมืองส่วนที่เคยถูกกระแสน้ำพัดพังทลายและซ่อมแซมวัดวาอารามในเวียงใต้ซึ่งชำรุดทรุดโทรมได้งดงามดังเดิม การซ่อมกำแพงแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ ตัวเมืองน่านมีกำแพง ๔ ด้าน มีคูเมือง ๓ ด้านเว้นด้านติดแม่น้ำกำแพงสูงประมาณ ๒ วา กำแพงด้านตะวันออกมีประตูชัย และประตูน้ำเข้ ด้านตะวันตกมีประตูป้องกัน และประตูหนองห่าน (หนองห้า) ทิศเหนือมีประตูริม ทิศใต้มีประตูเชิงใหม่ และประตูท่าลี่ ราษฎรในนครน่านได้ผูกเป็นคำคล้องจองว่า เมืองเจ็ดประตู หนึ่งหนอง สิบสองวัด^{๗๙}

๔.๒.๒ สภาพทั่วไปของนครน่านในอดีตตามพงศาวดารน่าน

ตามสภาพทางภูมิศาสตร์นั้น ประกอบด้วย ป่าเขาสลับกับพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาแคบ ๆ มีลำห้วย และลำน้ำหลายสาขา ดังที่ได้กล่าวถึงแล้วข้างต้น ซึ่งมีแม่น้ำน่าน เป็นแม่น้ำสายหลักที่สำคัญไหลผ่านจากแอ่งน่านตอนบนลงสู่แอ่งน่านตอนล่าง การสร้างบ้านแปงเมืองของนครน่านจากลักษณะทางภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่เป็นพื้นฐานทางธรรมชาติ ที่ทำให้เกิดการ

^{๗๙} สิทธิศักดิ์ ธงเงิน และคณะ. กำแพงเมืองน่านตำนานที่มีชีวิต. (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มรดกล้านนา.

เคลื่อนย้ายของผู้คนเข้ามาตั้งบ้านแปงเมืองที่แลเห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดี ทั้งที่เป็นแหล่งโบราณสถานวัดวาอารามและเรื่องราวทางศิลาจารึก ตำนาน พงศาวดาร และความทรงจำของผู้คนในท้องถิ่นที่เล่าขานกันสืบทอดต่อกันมา ล้วนแสดงให้เห็นการพัฒนาการของบ้านเมืองในแอ่งน่านทั้งแอ่งตอนบนและตอนล่างที่มีความแตกต่างกันในแต่ละช่วงระยะเวลาอย่างชัดเจนซึ่งการตั้งถิ่นฐานในแอ่งตอนบนนับเรื่องเป็นยุคตำนานและยุคเริ่มต้นของการเกิดบ้านเมือง ในขณะที่แอ่งตอนล่าง เป็นยุคประวัติศาสตร์ที่มีหลักฐานทางเอกสารและโบราณวัตถุที่เป็นประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน^{๘๐} และการมีพื้นที่ราบหอดขนานไปตามแม่น้ำน่าน จากพื้นที่สูงลาดลงสู่พื้นที่ต่ำ ลักษณะเช่นนี้เหมาะสมอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตทั้งพืชและสัตว์และการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

จากสภาพทางภูมิศาสตร์ดังที่ได้กล่าวถึงข้างต้นนั้นก่อให้เกิดรูปแบบการปกครองของนครน่านขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งเป็นห้วงระยะเวลาใกล้เคียงกันกับการรวบรวมการก่อตั้งนครรัฐหรือแคว้นแคว้นของกลุ่มชนชาวไทยผู้อาศัยบริเวณลุ่มแม่น้ำกก และแม่น้ำปิง ตอนบนของภาคเหนือ ฐานะของนครน่านเป็นเพียงนครรัฐเล็ก ๆ ที่มีเขตปกครองไม่กว้างขวางนัก เนื่องด้วยสภาพภูมิประเทศปิดล้อมด้วยเทือกเขาสูงในป่าที่มิที่ราบสำหรับทำการเกษตรกรรมมีอยู่จำกัด ไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารสำหรับการเลี้ยงผู้คนจำนวนมากได้ ทำให้มีผู้คนอาศัยอยู่น้อยเมื่ออาณาจักรหรือแคว้น ไต ๆ ที่มีอำนาจมากกว่าก็มักจะขยายอิทธิพลทางการเมืองและการปกครองเหนือนครน่านเสมอมา ทำให้เกิดผลกระทบโดยตรงต่อการปกครองภายในของนครน่าน ซึ่งบางครั้งก็ตกอยู่ในสภาพหัวเมืองรัฐประเทศราช แต่บางคราวก็เปลี่ยนแปลงเป็นหัวเมืองภายในราชอาณาจักรเขตที่ผู้ปกครองเข้ามามีอำนาจจัดการการปกครองโดยตรง ดังเช่น ในกรณีของการปฏิรูปประเทศสยามเริ่มต้นจากการปฏิรูปการปกครองทุกพื้นที่ในหัวเมืองรัฐประเทศราชโดยใช้ระบบเทศาภิบาล ซึ่งภายหลังอำนาจของเจ้าผู้ปกครองได้ลดลงแล้ว รัฐบาลสยามได้จัดส่งข้าหลวง หรือขุนนางเป็นผู้แทนเข้าไปควบคุมกำกับการปกครองแทนรัฐบาลสยามสับเปลี่ยนกันไปตราจนกระทั่งมีการยกเลิกการปกครองระบบเจ้าผู้ปกครองนคร โดยใช้ระบบของข้าราชการ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัดเข้าปกครองแทนเจ้าผู้ปกครองเดิม ได้เกิดขึ้นหลังจากเจ้ามหาพรหมสุรธาตา เจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์สุดท้าย ถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. ๒๔๗๔^{๘๑} ดังนั้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ภายหลังรูปแบบการปกครองระบบเทศาภิบาลเข้าไปทุกพื้นที่ในหัวเมืองรัฐประเทศราชเมื่อสิ้นสุดการปกครองของเจ้าผู้ปกครองนครตามรูปแบบเดิมแล้ว ทำให้มีระบบราชการเข้ามาแทนรูปแบบของวัฒนธรรมแบบข้าราชการจึงมีส่วนเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชาติสยามและนครน่าน นั่นคือ การเน้นบทบาทของข้าราชการเป็นสำคัญ^{๘๒} นั่นคือ การส่งข้าราชการจากส่วนกลางของรัฐบาลสยามไปดำเนินการปกครองในหัวเมืองที่เคยเป็นรัฐประเทศราชมีบทบาทที่สำคัญยิ่งขึ้นตามลำดับแสดงให้เห็นความเป็นรัฐสมัยใหม่แบบชาติตะวันตกได้มากยิ่งขึ้น

^{๘๐} ศรีศักร วัลลิโภดม. สร้างบ้านแปงเมือง. (นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปาเกิร์ต. ๒๕๖๐), หน้า ๙๑ - ๙๖

^{๘๑} กรมศิลปากร. เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์. ๒๕๓๗), หน้า

^{๘๒} นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. การปฏิวัติสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน. ๒๕๕๓), หน้า ๗๕

นครน่านนั้นมีเอกสารและตำนานของภาคเหนือเรียกชื่อเมืองน่านแตกต่างกันไปบ้าง เช่น ตำนานพระธาตุแช่แห้งเรียกว่า “น่าน” ซึ่งตรงกับภาษาบาลีว่า “นันท” ส่วนพื้นเมืองน่านเรียกว่า “นันทบุรี” และที่ได้มีนามเมืองว่า “น่าน” เนื่องจากตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำน่าน ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวทางในการศึกษาของ สรัสวดี อ๋องสกุล ในตำนานเรื่อง พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด สำหรับชื่อของนครน่านยังได้ปรากฏเป็นหลักฐานสำคัญให้ทราบถึงความเกี่ยวข้องกับเมืองสุโขทัยในหลักศิลาจารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๘ ด้านที่ ๓ และหลักฐานในชินกาลมาลีปกรณ์เรียกกษัตริย์ราชวงศ์ภูคว่า พญาขาว ตำนานเมืองเชียงใหม่ เรียก “พระยาขาวน่าน” บางครั้งจึงเรียกขานว่า “ขาว” หรือ “ขาวน่าน” หรือเรียกเมืองว่า “ขาวเทศ” หลังจากนครน่านมีความมั่นคงแล้ว จึงใช้คำว่า “น่าน” แทน ขาว จนถึงปัจจุบัน^{๔๓} ส่วนคำว่า “ขาว” หมายถึง กลุ่มคนชนชาติหนึ่งในเมืองน่าน ซึ่งภายหลังชนชาติดั้งเดิมค่อยเปลี่ยนแปลงไป ในเวลาต่อมาจึงไม่พบคำว่า ขาว อีกเลย และนิยมเรียกชื่อของเมืองคือ น่าน แทนชื่อของชนชาติ ส่วนผู้คนในนครน่านก็เรียกว่า ขาวน่าน แทน ขาวขาว นั่นคือ คำว่า ขาว ได้หายไปจากนครน่านราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมา จึงเหลือแต่ร่องรอยปรากฏอยู่ในเอกสารโบราณเท่านั้น

นครน่านเป็นนครรัฐอิสระมาตั้งแต่เริ่มสร้างเมืองวรนคร เป็นยุคเริ่มต้นของนครน่าน จนถึงปี พ.ศ. ๑๙๙๓ นครน่านได้ถูกเชียงใหม่โดยพระเจ้าติโลกราชยกกองทัพมาตีนครน่าน เจ้าอินตะแก่นท้าวพ่ายแพ้จึงหนีไปพึ่งเมืองเชียงตุง ดังปรากฏข้อความในพงศาวดารเมืองน่านว่า *ท้าวเก้เสด็จออกเมืองปิงเชียงใหม่ ท้าวเก้ข้ามพลไปทางเมืองล่อ เอาเจ้าล่อเปนหัวหน้า มาทางเมืองปงเมืองคว้น ลงมาทางตีนดอยวาว มาฮอดเมืองน่านแล้วก็ตั้งทัพอยู่สวนตาลหลวงหั้นแล้ว ก็ตั้งอะม็อกลีนาตยิงเข้าทางประตูญญาณให้ร้องเข้าคุมเวียงหั้นแลเมื่อนั้นเจ้าพระยาอินตะแก่นท้าวบ่อาจจะต่อลี้พลท้าวตนใหญ่ได้จึงเอาลูกแลเมียหนีไปเมืองไตไปพึ่งพระยาขลียงสหายตนหั้นแล . . . หนีจากเมืองไปปีเปกสี จุลศักราช ๘๑๒ ตัวหั้นแล* นับตั้งแต่นั้นมานครน่านจึงเป็นส่วนหนึ่งของล้านนาด้านตะวันออก เชียงใหม่ปกครองนครน่านในฐานะประเทศราช ต่อมาไม่นานก็รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรโดยทำการแต่งตั้งขุนนางจากเชียงใหม่ หรือโยกย้ายจากเมืองอื่นไปปกครองนครน่านแทนเชื้อสายเจ้านครน่านคนเดิม สาเหตุมาจากนครน่านอยู่ติดกับอาณาจักรล้านช้างและญวน ทำให้เขตแดนด้านนี้ไม่ปลอดภัย ทำให้พระองค์ผนวกเอาดินแดนฝั่งนี้ไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาโดยให้นครน่านมีฐานะเป็นเพียงเมืองหน้าด่านที่สำคัญด้านตะวันออกของอาณาจักรล้านนาไทย

นครน่านเป็นรัฐประเทศราชของสยามในรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่มีอิสระในการปกครองตนเอง เช่น กรณีการบัญญัติกฎหมายใช้เป็นแนวทางในการปกครอง คือ กฎหมายอาณาจักรหลักคำออกใช้บังคับใน พ.ศ. ๒๓๙๕ และมีการแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๐๔ การแก้ไขกฎหมายทำแบบจารีต คือ ใช้วิธีออกกฎหมายใหม่แล้วบัญญัติต่อเติมเข้าไปโดยไม่ลบกฎหมายเดิม^{๔๔} นอกจากนี้แล้ว นครน่านยังมีระบบเงินตราใช้เป็นของตนเอง นั่นคือ เงินท่อน่าน และเงินเจียงน่าน สำหรับเงินเจียงนั้นจะมีอักษรย่อ “น่าน” และ “นวน” เป็นตราประทับของเงินเจียงและยังมีการประทับตราของเจ้าเมือง และ

^{๔๓} จังหวัดทหารบกน่าน. *พระเจ้านครน่าน*. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เออบอย.๒๕๕๒), หน้า ๓๕

^{๔๔} สรัสวดี อ๋องสกุล. *พินิจหลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา*. (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์วิฑูริย์.๒๕๕๙),

น้ำหนักของเงินด้วย สำหรับเงินเจียงน่านจัดอยู่ในกลุ่มเงินเจียงของอาณาจักรล้านนาด้วย^{๘๕} ซึ่งในกรณีดังกล่าวนี้ นครน่านเป็นรัฐอิสระมาเป็นระยะเวลายาวนานตั้งแต่เริ่มสร้างนครน่านเป็นต้นมา แม้ว่าในห้วงระยะเวลาต่อมานครน่านขึ้นการปกครองกับสุโขทัย เชียงใหม่ อโยธยา ที่สำคัญก็คือ นครน่านสามารถดำรงความเป็นอิสระได้ดีกว่าหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนา อาจจะมาจากพื้นที่ของนครน่าน ไม่ใช่เป็นทางผ่านทัพหรือตำบลรวบรวมเสบียงและรวบรวมกำลังพล เช่น ในกรณีที่พม่าจะไปรบกับกรุงศรีอยุธยา จำเป็นต้องตีหัวเมืองล้านนาให้เรียบร้อยก่อน เพื่อเป็นตำบลส่งกำลังบำรุงด้านกำลังพล ด้านเสบียงอาหาร เช่นเดียวกันในกรณีของอยุธยา หากจะยกกองทัพขึ้นเป็นตีหัวเมืองของพม่าหรือล้านช้างก็จำเป็นต้องยึดพื้นที่หัวเมืองล้านนาเป็นที่ตั้งมั่นให้ได้ก่อน แม้แต่ในห้วงระยะเวลาที่อิทธิพลของชาติตะวันตก ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อสยามในขณะนั้น เช่น กรณีพิพาทต่าง ๆ ฝรั่งเศสกับสยามในพื้นที่ของลาว สยามจำเป็นต้องใช้พื้นที่หัวเมืองล้านนาเป็นที่ตั้งของตำบลส่งกำลังบำรุงทั้งกำลังพลของกองทัพและเสบียงอาหารเพื่อสนับสนุนการทัพของสยามมาโดยตลอดเช่นกัน ดังนั้น นครน่านไม่ใช่ทางผ่านของกองทัพพม่าและอยุธยาในห้วงระยะเวลาดังกล่าว หากมีการสู้รบกัน แม้ว่าจะยึดนครน่านได้ก็ตามยังคงให้นครน่านปกครองกันเอง แม้ว่าในบางครั้งผู้มีอำนาจปกครองใช้คนของตนเองมาทำการปกครองนครน่านก็ตาม ดังนั้น ความเป็นอิสระในการปกครองของนครน่านจึงมีมากกว่าหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนา นครน่านถือว่าเป็นรัฐอิสระที่แตกต่างไปจากหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนา

สภาพทั่วไปของนครน่านในด้านการเมืองการปกครอง มีลักษณะเช่นเดียวกันกับหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนาไทย คือ เป็นการปกครองแบบรัฐประเศราชโดยแต่ละเมืองจะมีเจ้าผู้ครองนครที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองพลเมือง นอกจากนี้แล้ว การขึ้นครองนครน่านหรือปกครองนครน่าน แม้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากสยามแต่ในทางปฏิบัติแล้ว พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ของสยาม มิได้ยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในของนครน่านโดยจะให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในนครน่านคัดเลือกตัวเจ้านายผู้มีอาวุโสเป็นเจ้าผู้ปกครองกันเอง^{๘๖}

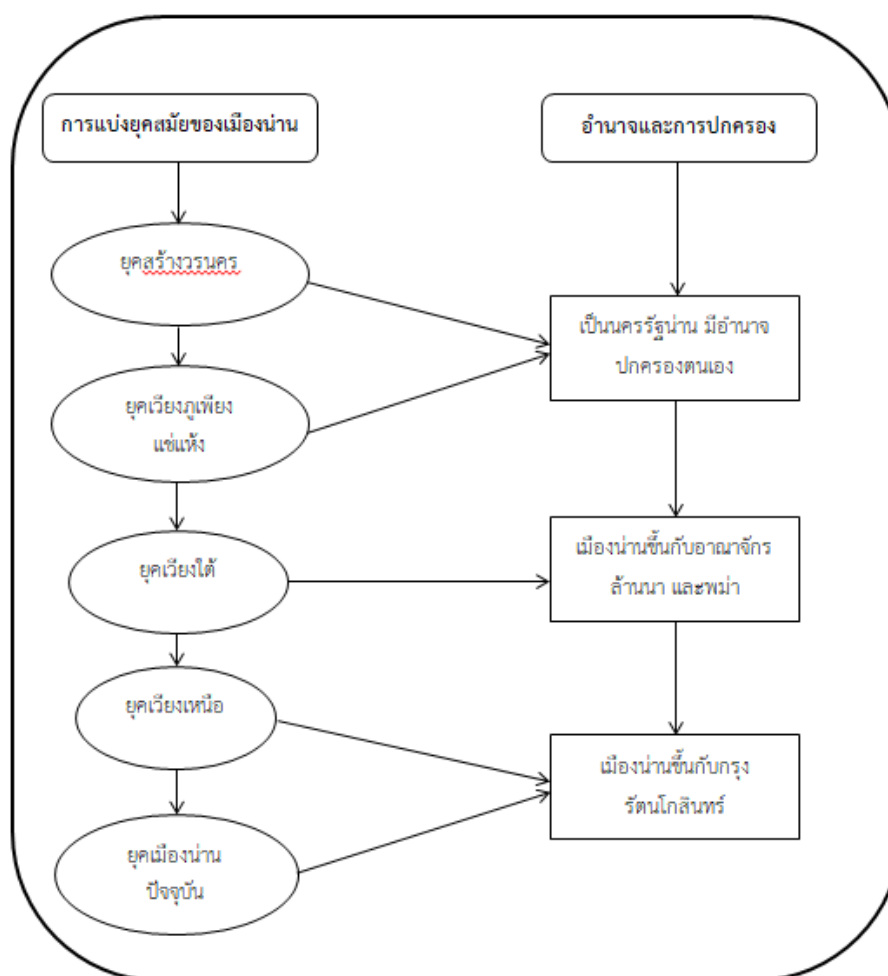
สำหรับเจ้าผู้ปกครองนครน่านจะมีอำนาจสูงสุดอย่างพระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครองแผ่นดินไม่ว่าจะเป็นด้านนิติบัญญัติ การบริหารราชการ การภาษี และการตุลาการ รัฐบาลสยามจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวใด ๆ นอกจากบังคับให้มีการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาส่งต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง ทุก ๓ ปี ในแบบเครื่องราชบรรณาการ และการจ่ายส่วยทรัพยากรประจำปี ซึ่งมักจะเป็นของสำคัญ เช่น ไม้สัก ครั่ง แร่ธาตุ ฯลฯ ซึ่งสยามหรือเมืองหลวงของสยาม คือ ศูนย์กลางอำนาจที่กรุงเทพมหานคร ก็จะได้มีการพระราชทานสิ่งของที่เป็นของหายากตอบแทนไปตามพระราชประสงค์ในลักษณะสินน้ำใจ รวมถึงการจัดกองทัพเข้าร่วมในยามศึกสงคราม นอกจากนั้น ให้หัวเมืองจัดการบริหารบ้านเมืองกันเองโดยมีเจ้านายร่วมกันให้คำปรึกษาและช่วยเจ้าผู้ปกครองนครน่านในด้านปกครองในลักษณะของเจ้าขันห้าใบ อันได้แก่ เจ้าอุปราช เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และรวมถึงเจ้าผู้ครองนครน่านด้วย เป็น ๕ คน แต่ละคนก็ได้รับหน้าที่ในการรับผิดชอบ คล้ายลักษณะของจตุสดมภ์แบบเวียง วัง คลัง นา ของ

^{๘๕} องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน.เล่าเรื่องวรรณคร.(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์.๒๕๔๙),หน้า ๑๕๖

^{๘๖} อ่างแล้วใน กรมศิลปากร. เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ,หน้า ๕๔

สยามก่อนจะมีการปฏิรูปสยามในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ นอกจากนี้ ยังมีคณะกรรมการที่เป็นขุนนางต่าง ๆ ประมาณ ๓๒ คน เรียกว่า “เค้าสนามหลวง” ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการ

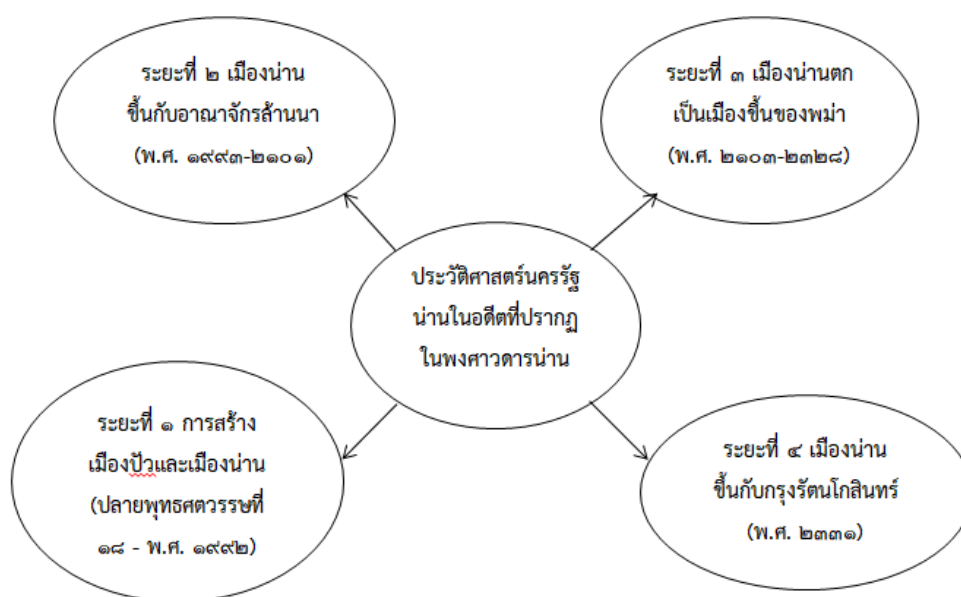
สรุป นครน่าน มีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม รวมถึงด้านวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากอดีตถึงปัจจุบันนั้นจะได้รับอิทธิพลจากผู้เข้ามาปกครองในแต่ละยุคสมัยของผู้มีอำนาจปกครอง ที่ทำให้รูปแบบของวัฒนธรรมและวิถีในการดำเนินชีวิตของแต่ละชุมชนของนครน่านในมีส่วนที่คล้ายคลึงกันบ้าง และมีความแตกต่างกันบ้าง ซึ่งถือว่า มีความหลากหลายตามความเชื่อและความศรัทธาที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน แต่อย่างไรก็ตาม ความเป็นเอกลักษณ์ของนครน่านที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ นับได้ว่า เป็นความภาคภูมิใจในวิถีการดำเนินชีวิตแต่ละชุมชน ที่นำมาซึ่งความรักสามัคคีที่เป็นแบบเครือญาติ ซึ่งสามารถศึกษาได้จากความเป็นมาและสภาพทั่วไปของนครน่านที่มีความสัมพันธ์กับผู้เข้ามาปกครอง จึงมีความหล่อหลอมกลมกล่อมอย่างลงตัว และเหมาะสมตามยุคสมัยสืบมา ซึ่งสามารถนำมาสรุปเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๔.๑ แสดงการสรุปสาระสำคัญของเนื้อหาในพงศาวดารน่าน

๔.๓ องค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

การศึกษาวิจัยประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ได้วิเคราะห์ในส่วนของเนื้อหาสาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีเนื้อหาประวัติการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย พร้อมกับการศึกษาเอกสารสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบันทึกพงศาวดารน่าน ประวัติเจ้าผู้ครองนครน่านและการสร้างบ้านเมือง ซึ่งได้ทำการสรุปเป็นองค์ความรู้จากพงศาวดารน่าน โดยแบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สามารถสรุปเป็นแผนภาพ ดังนี้

แผนภาพ ๔.๒ แสดงองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

ระยะที่ ๑ การสร้างเมืองปัวและเมืองน่าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - พ.ศ. ๑๙๙๒)

ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีเรื่องในลักษณะตำนาน กล่าวถึงชนกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพระญาณาคาได้ครอบครองพื้นที่ราบตอนบนของจังหวัดน่าน และตั้งศูนย์กลางปกครองอยู่ที่ เมืองย่าง (เชื่อกันว่า คือ บริเวณริมฝั่ง ด้านใต้ของแม่น้ำย่างใกล้เทือกเขาตอยภูคาในเขตบ้านเลี้ยว หมู่ที่ ๗ ตำบลยม อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน) เพราะปรากฏร่องรอยชุมชนในภาพถ่ายทางอากาศลักษณะเป็นคูน้ำ คันดิน กำแพงเมืองซ้อนกันอยู่ ต่อมาพระญาณาคาได้ขยายอาณาเขตปกครองของตนออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยส่งราชบุตรบุญธรรม ๒ คน ไปสร้างเมืองใหม่ ทางตะวันออกฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง

ให้ขุนนุ่นผู้พี่ไปสร้าง เมืองจันทบุรี (เมืองหลวงพระบาง) ทางใต้ให้ขุนฟองผู้น้อง ลงมาสร้างเมืองวรรณคร หรือเมืองบัว^{๘๗}

ภายหลังขุนฟองถึงแก่พิราลัยแล้ว หลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้ชี้ให้เห็นว่าเมืองบัวเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์เป็นกลุ่มเมืองกับเมืองแพร่ งาว พะเยา ลงไปถึงเมืองศรีสะเกษ สุโขทัย ซึ่งอาจมาจากสาเหตุของการถ่วงดุลอำนาจเพื่อรักษาอิสรภาพจากอำนาจของเมืองพะเยา โดยอาศัยความคุ้มครองของกรุงสุโขทัยในห้วงระหว่างรัชกาลพ่อขุนรามคำแหง ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑^{๘๘} ร่วมกับหัวเมืองอื่นในเขตอาณาจักรสุโขทัย ล่วงมาถึงปีพุทธศักราช ๑๙๐๒ พญาการเมือง ได้ย้ายลงมาสร้างเมืองใหม่ บริเวณที่ราบทางตอนล่างทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ล้อมพระธาตุแช่แห้งบนดอยภูเพียง ซึ่งพระองค์นำพระธาตุและพระพิมพ์จากสุโขทัยมาบรรจุไว้ก่อนเรียกว่า เวียงภูเพียงแช่แห้ง^{๘๙} (ปัจจุบันยังคงเหลือร่องรอยของคูน้ำคันดิน ซึ่งเป็นกำแพงและคูเมืองสองชั้น ในเขตบ้านหนองเต่า ตำบลม่วงตึ๊ด อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมน ขนาดยาวประมาณ ๕๐๐ เมตร กว้าง ๓๕๐ เมตร โดยมีพระธาตุแช่แห้งเป็นศูนย์กลางของเมือง ต่อมาเกิดความแห้งแล้งกันดารน้ำ พระญาผากอง ไอร์สพระญาการเมือง จึงได้ย้ายเมืองมาทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน ในปี พ.ศ. ๑๙๑๑^{๙๐} ซึ่งเป็นบริเวณที่ตั้งของจังหวัดน่านในปัจจุบัน และสำหรับความเป็นมาของการย้ายเมืองจากเวียงภูเพียงแช่แห้งไปยังฝั่งแม่น้ำน่านด้านตะวันตก มีความสอดคล้องกับแนวทางการศึกษาของ สรสวัสดิ์ อ่องสกุล^{๙๑} ในหนังสือ พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด ซึ่งได้บันทึกไว้ว่า “น้ำแห้งเสียหาที่จักข้ามม้า จักกินไม่ได้ จึงจักหนีไปสร้างเวียงกวมบ้านห้วยใคร่คือว่าเวียงน่าน ”

ปัจจุบันได้ปรากฏหลักฐานให้เห็นชัดเจน ซึ่งเชื่อกันว่า ตัวเมืองนครน่านที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๑๙๑๑ คือ แนวคันดินใหญ่ที่ยังคงปรากฏร่องรอย บางส่วนให้เห็นอย่างชัดเจน อยู่บริเวณวัดพญาวัดพอจะบอกได้ว่า แนวคันดินดังกล่าวเป็นกำแพงเมืองด้านทิศใต้ กว้างประมาณ ๒๕ เมตร สูงประมาณ ๕ เมตร กำแพงเมืองดังกล่าวคงถูกใช้มาจนกระทั่งสมัยเจ้าจ้าวพารผาสุม เพราะปรากฏตามประวัติวัดพระธาตุช้างค้ำฯ ว่า ในปี พ.ศ. ๑๙๖๙ เจ้าจ้าวพารผาสุม เจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๑๕ ในห้วงระยะเวลา พ.ศ. ๑๙๖๙-๑๙๗๖ ครองเมืองนาน ๘ ปี^{๙๒} โปรดให้ก่อกำแพงเมืองขึ้นใหม่ โดยใช้ไม้ซุงทั้งท่อนตามแนวกำแพงเดิมเป็นปราการขึ้นนอกของนคร ชื่อของเมืองนครน่านปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๘ กล่าวถึงเขตแดนแคว้นสุโขทัย สมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ความตอนหนึ่งว่า^{๙๓} “ เมืองเหนือน่านนถึ เจ้าพญาผากองเจ้าเมืองน่าน เมืองพลัว ” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า

^{๘๗} กรมศิลปากร, เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๕๑

^{๘๘} กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑: จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, ๒๐๑๕), หน้า ๑๐

^{๘๙} กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ ๙, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๓๐๑

^{๙๐} อ้างแล้วใน กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ ๙, หน้า ๓๐๔

^{๙๑} สรสวัสดิ์ อ่องสกุล, พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์วนิดาการพิมพ์, ๒๕๖๑), หน้า ๓๔

^{๙๒} อ้างแล้วใน จังหวัดทหารบก, พระเจ้านครน่าน, หน้า ๔๒

^{๙๓} ตรี อมาตยกุล, เมืองเหนือและเมืองใต้, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๑๔ - ๑๑๕

นอกจากความสัมพันธ์ทางการปกครองและการศาสนาแล้ว เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกษัตริย์สุโขทัย อีกทางหนึ่งด้วย ดังปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๔๕ ด้านที่ ๑ และหลักที่ ๖๔ ด้านที่ ๑ (จารึกวัดพระธาตุช้างค้ำฯ) กล่าวถึงการกระทำสัตย์สาบานระหว่างปู่ญา (เจ้าพญาผากอง) และหลาน (กษัตริย์ครองสุโขทัย) ในปีพุทธศักราช ๑๙๓๕ เพื่อช่วยเหลือกันเมื่อเกิดสงคราม^{๙๔} และก่อนหน้านั้นพระญาผากองได้ส่งกองทัพทหารจากนครน่านลงไปช่วยແหลือสุโขทัยในสมัยของพระญาลือไท (สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๒) รบกับสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ยกทัพมาจากกรุงศรีอยุธยา เพื่อป้องกันเมืองชากังราว เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๑๙ แต่ก็ไม่สามารถต้านทัพอยุธยาได้^{๙๕} ขณะเดียวกัน เรื่องที่พงศาวดารเมืองน่านกล่าวถึงการสิ้นพระชนม์ของกษัตริย์เมืองน่านสองพระองค์ว่า เกิดจากการลอบวางยาพิษโดยกรุงศรีอยุธยานั้น แสดงถึงการอยู่คนละฝักฝ่ายระหว่างเมืองน่านกับกรุงศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี^{๙๖}

ระยะที่ ๒ เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. ๑๙๙๓-๒๑๐๑)

ในปี พ.ศ. ๑๙๙๓ พระเจ้าติโลกราชกษัตริย์ แห่งนครเชียงใหม่มีความประสงค์จะครอบครองนครน่าน และแหล่งเกลือบ่อมาง ซึ่งอยู่ใกล้ลำน้ำมาง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอบ่อเกลือ) ที่หาได้ยากทางภาคเหนือ จึงจัดทัพยกมาตีนครน่านเมื่อตีได้สำเร็จจึงได้ผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนา^{๙๗}

ระยะแรก เมืองน่านยังมีฐานะเป็นเมืองประเทศราชของแคว้นล้านนา แต่หลังจากที่พระญาผาแสงเจ้าผู้ครองนครน่าน ราชวงศ์ภูคา องค์สุดท้ายถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. ๒๐๐๔ ฐานะของเมืองน่านถูกลดลงเป็นเพียงหัวเมืองในราชอาณาจักรของแคว้นล้านนา กษัตริย์นครเชียงใหม่ได้จัดส่งขุนนางหรือเจ้าเมืองที่อยู่ในเขตปกครองของพระองค์มาผลัดเปลี่ยนกันปกครองนครน่าน นับแต่หมื่นสร้อยเชียงของ เมื่อปี พ.ศ. ๒๐๐๕ เป็นต้นมา จนถึงพญาพลเทพาชัยในปี พ.ศ. ๒๑๐๑ (ค.ศ. ๑๕๕๘) ซึ่งในห้วงระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. ๒๐๙๖-๒๑๐๑ พระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์แห่งพม่ายกกองทัพขึ้นตีเชียงใหม่ พระเจ้าเมกุฎี เจ้าผู้ปกครองเชียงใหม่ ไม่สามารถต้านทานอำนาจกำลังรบของพม่าได้ จึงได้ยอมอ่อนน้อมเป็นประเทศราช ส่งผลให้เจ้าผู้ปกครองนครน่านได้หนีไปพึ่งเจ้าเมืองหลวงพระบาง เนื่องจากว่า นครน่านเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาในขณะนั้น^{๙๘}

ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๙๖-๒๑๐๑ พระเจ้าบุเรงนองแห่งพม่า ยกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ครั้งนั้น พระเมกุฎี พระเจ้าเชียงใหม่ ไม่สามารถต้านทานกำลังได้ จึงยอมอ่อนน้อมเป็นประเทศราช พระญาพลเทพาชัย เจ้าเมืองน่าน จึงหนีไปพึ่งเมืองหลวงพระบาง ดังมีข้อความบันทึกไว้ว่า

^{๙๔} อ้างแล้วใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑: จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย, หน้า ๒๐๑

^{๙๕} อ้างแล้วใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑: จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย, หน้า ๒๑๕

^{๙๖} อ้างแล้วใน จังหวัดทหารบก, พระเจ้านครน่าน, หน้า ๓๖

^{๙๗} อ้างแล้วใน กรมศิลปากร, เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, หน้า ๕๒

^{๙๘} กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ (พิมพ์ครั้งที่ ๗), (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๓๙๗ - ๓๙๘

“เจ้าพระยาเทพภายไชย มาเสวยเมืองน่าน ท่านเสวยเมืองได้ ๓๒ ปี จุลศักราชได้ ๙๒๐ ตัว ปีเบิกข้ง (พ.ศ. ๒๑๐๑) “เจ้าฟ้าหงสามังตรามาปราบเอาเมืองเชียงใหม่นี้ได้แล้ว ดังเจ้าพระยาเทพภายไชยเมืองน่านก็หนีไปเมืองล้านช้างพันในปีนั้นแล”^{๙๙}

ตลอดระยะเวลาเกือบ ๑๐๐ ปี นครน่านตกอยู่ภายใต้การปกครองของแคว้นล้านนา ซึ่งมีนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ เป็นราชธานี หรือเป็นศูนย์กลางการปกครอง นครน่านได้ซึมซับเอาศิลปวัฒนธรรมของล้านนามาไว้ในวิถีชีวิต โดยเฉพาะการรับเอารูปแบบศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา เข้ามาแทนที่ศิลปกรรมแบบเดิมที่มีรูปแบบร่วมกับศิลปะแบบสุโขทัย^{๑๐๐}

ระยะที่ ๓ เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๓๒๘)

หลังจากพญาพลเทพภายไชยหนีไปเมืองหลวงพระบางแล้ว พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองโปรดฯ ให้พญาหน่อคำเสถียรชัยสงคราม มาเป็นเจ้าเมืองน่านแทนดังมีข้อความบันทึกไว้ว่า “เจ้าฟ้ามังตรา ได้ปราบเอาเมืองเชียงใหม่นี้ได้แล้ว ก็ให้พระยาหน่อคำเสถียรไชยสงครามได้มาเปนเจ้าเสวยเมืองน่านนั้นแล” และตลอดในห้วงระยะเวลา ๒๐๐ ปีเศษ ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๓๒๘ หัวเมืองล้านนาทั้งหมดตกอยู่ในความระส่ำระสาย เพราะทุกหัวเมืองเกิดศึกสงครามกับพม่าและกรุงศรีอยุธยาอยู่เนื่อง ๆ เมื่อพระนางวิสุทธิเทวี เจ้าผู้ครองเชียงใหม่ เชื้อสายราชวงศ์มังราย องค์สุดท้ายถึงแก่พิราลัย พระเจ้าหงสาวดีจึงส่ง มังนรธาซ่อ มาปกครองเชียงใหม่ เพื่อปกครองหัวเมืองล้านนาโดยตรง^{๑๐๑} ในปี พ.ศ. ๒๑๒๒ นครน่านต้องขึ้นตรงต่อการปกครองของพม่าที่เมืองเชียงใหม่ด้วย อย่างไรก็ตาม ในระหว่างที่พม่าปกครองหัวเมืองล้านนาและนครน่านอยู่นั้นพม่าต้องการที่จะควบคุมหัวเมืองล้านนาไว้ทั้งหมดโดยมีมังนรธาซ่อ ซึ่งปกครองอยู่ที่เชียงใหม่ คอยสอดส่องและควบคุมการปกครองแทนกษัตริย์ของพม่าโดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของการปกครองและควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาทั้งหมด ความกดดันจากการปกครองของพม่า ทำให้เจ้าผู้ปกครองนครน่านได้คิดและพยายาม แข็งเมืองต่อพม่าหลายครั้ง แต่ไม่สามารถทำได้สำเร็จ ดังเช่น ในปี พ.ศ. ๒๑๔๐ เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ได้ต่อสู้กับมังนรธาซ่อที่ปากง้าว แต่พ่ายแพ้จึงหนีไปพึ่งล้านช้าง ดังมีข้อความบันทึกไว้ว่า “พระยาหลวงน่านแลเจ้าฟ้าสรวดีต่อบรรกันที่ปากง้าวนั้นแลฝ่ายพระยาน่านบ่นะเจ้าฟ้าสรวดีถอยรี้พลลงมาส่วนตนเจ้าพระยาน่าน ก็หนีไปเมืองล้านช้างพัน วันนั้นแล”^{๑๐๒} มังนรธาซ่อ (เจ้าฟ้าสรวดี) ได้ตั้งพระยาแขกขุนนางรักษาเมืองอยู่ในปี พ.ศ. ๒๑๔๐-๒๑๔๓ เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ ได้นำกำลังของล้านช้างเข้าไปตีเชียงใหม่ แต่ไม่สำเร็จ จึงกลับมายึดนครน่านคืนแล้วปกครองนครน่านต่อจนถึง ปี พ.ศ. ๒๑๔๖ ดังมีข้อความบันทึกไว้ว่า “ถึงเบิกเสร็จ จุลศักราช ๙๖๒ เจ้าเจตบุตร คือ พระยาหลวงน่านได้กำลังลาว คือ ลาวก็พื้นหงสาออกมาที่พากำลั้งเมืองล้านช้างไปเอาเชียงใหม่นั้นก็ฝ่ายไปเชียงใหม่นี้ในปีเบิกเสร็จนั้นแล พระยาก็กลับคืนมาอยู่เมืองน่านดังเก่านี้แล” และต่อมาในปี พ.ศ.

^{๙๙} อ้างแล้วใน สรัสวดี อ๋องสกุล, *พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด*, หน้า ๖๔

^{๑๐๐} อ้างแล้วใน กรมศิลปากร, *เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ*, หน้า ๘๑ - ๘๕

^{๑๐๑} อ้างแล้วใน กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ ๙*, หน้า ๕๒

^{๑๐๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *นิทานโบราณคดี*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์

๒๑๔๖ เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ถูกมังนรธาข้อจับไปประหารที่เมืองเชียงใหม่ เนื่องจากเจ้าศรีสองเมือง อนุชาของตนเอง รักษาประตูเมืองเป็นขบถ เปิดประตูเมืองให้พม่าเข้ายึดนครน่านได้สำเร็จ^{๑๐๓}

มังนรธาข้อได้มอบให้เจ้าศรีสองเมือง ถวายพระนามใหม่ว่า เจ้าพระบาทศึกชัยไชยสงคราม ปกครองนครน่านต่อจากเจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๑๔๖-๒๑๕๘ และในปี พ.ศ. ๒๑๕๘ ท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่ได้มาเชิญไปเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ปกครองเชียงใหม่จนถึงปี พ.ศ. ๒๑๗๔ และได้มอบให้ เจ้าอู่เมือง ผู้เป็นอนุชาปกครองนครน่านสืบแทน ในปี พ.ศ. ๒๑๕๘-๒๑๖๘ และในปี พ.ศ. ๒๑๖๖ ถูกพม่ามาคุกคาม เจ้าอู่เมืองจึงได้รวบรวมไพร่พล ส่วนหนึ่งหนีทัพพม่าลงไปยังกรุงศรีอยุธยา ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ปกครองกรุงศรีอยุธยา พงศาวดารเมืองน่านได้ ดังมีข้อความบันทึกเกี่ยวกับเจ้าอู่เมืองลงไปยังกษัตริย์เมืองใต้ไว้ว่า “เจ้าอู่เมืองตนเปนน้องส่วยเมืองน่านแทนพี่ตนถึงปีกาไถ้นั้นจุลศักราชได้ ๙๘๕ ตัว เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เพ็งเม็งวันศุกร์ท่านก็พินม่านหนีไปเมืองใต้พ้นแล”^{๑๐๔} ในปี พ.ศ. ๒๑๖๗ และในปี พ.ศ. ๒๑๖๗ เจ้าอู่เมืองได้รวบรวมกำลังทัพกลับมาชิงนครน่านคืนจากพม่า และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๖๗ พระเจ้าสุทโธทรมหาราชได้ยกทัพมาตีนครน่านและได้ทำการกวาดต้อนผู้คนไปไว้ที่เมืองหงสาวดี จึงได้มีการโยกย้ายสับเปลี่ยนเจ้าเมืองในเขตล้านนาเข้ามาปกครองนครน่านอีกครั้ง^{๑๐๕} เจ้าอู่เมืองสู้ไม่ได้จึงได้หลบหนีไปพึ่งเจ้าเมืองหลวงพระบาง

ในปี พ.ศ. ๒๑๖๘ เจ้าหลวงเมืองละคร ได้ยกกำลังจากลำปางมาชิงนครน่านและปกครองนครน่านในระหว่าง พ.ศ. ๒๑๖๘-๒๑๘๑ และเมื่อถึงแก่พิราลัยลง เจ้าพระยาเชียงราย ปกครองนครน่านเป็นองค์ต่อมาในระหว่าง พ.ศ. ๒๑๘๑-๒๑๙๑ และเมื่อถึงแก่พิราลัยลง มหาธรรมราชาเจ้า กษัตริย์พม่า ซึ่งมีอำนาจในการปกครองล้านนาในขณะนั้น จึงได้ส่งพระยาเชียงของ สามคนพี่น้องมาขึ้นนครน่าน คนพี่มีชื่อว่า เจ้าพระยาแหลมมุ่ม คนน้องถ้วน ๒ ชื่อ เจ้าพระยาอดใจ และน้องคนที่ ๓ ชื่อว่า เจ้าพระยาเมืองราชา โดยเจ้าพระยาแหลมมุ่มขึ้นนครน่านตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๑๙๒-๒๒๐๕ แต่ถูกกษัตริย์จากอยุธยา คือ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงส่งกองทัพมาตีนครน่านในปี พ.ศ. ๒๒๐๕ ถึงแก่พิราลัยที่อยุธยา^{๑๐๖} เมื่อพระยาแหลมมุ่มถึงแก่พิราลัย พระยาอดใจปกครองนครน่าน ในปี พ.ศ. ๒๒๐๘-๒๒๓๐ เนื่องจากปี พ.ศ. ๒๒๐๕-๒๒๐๘ อยู่ที่เมืองบัว แล้วย้ายเข้ามายังนครน่านในปี พ.ศ. ๒๒๐๘ เมื่อถึงแก่พิราลัย มหาธรรมราชาเจ้าก็ให้พระยาเมืองราชาปกครองนครน่านต่อในปี พ.ศ. ๒๒๓๒-๒๒๔๖ ภายหลังสมคบกับลาวแสนแก้วแข็งเมืองกับพม่า พระเจ้ากรุงอังวะแห่งพม่าจึงส่งกองทัพจากเชียงใหม่มาตีนครน่าน เมื่อยึดได้แล้วจึงทำการเผาทำลาย นครน่านเสียหายอย่างหนัก ผู้คนทางหลบหนีละทิ้งบ้านเรือนเข้าไปหลบซ่อนตามป่าเขา นครน่านจึงถูกทิ้งร้างนานถึง ๕ ปี พระยาเมืองราชาจึงหนีไปพึ่งเมืองล้านช้างและลงไปยังกรุงศรีอยุธยา ทำให้นครน่านร้างผู้คนครั้งแรกในการศึกครั้งนี้ พม่าเผาผลาญนครน่านเสียหายเป็นอย่างมาก คงเหลือแต่แผ่นดิน^{๑๐๗}

^{๑๐๓} อ้างแล้วใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า ๖๗

^{๑๐๔} อ้างแล้วใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า ๖๘-๖๙

^{๑๐๕} อ้างแล้วใน กรมศิลปากร, เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, หน้า ๕๓

^{๑๐๖} กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ ๙, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า

^{๑๐๗} อ้างแล้วใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า ๗๙

เจ้าฟ้าเมืองคองและเจ้าฟ้าเมียวซา ขุนนางพม่า ได้เข้ามารวบรวมไพร่พลตั้งบ้านเรือนขึ้นใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๒๕๑-๒๒๕๗ และให้การปกครองดูแลนครน่านมิให้ก่อการกระด้างกระเดื่องได้อีกต่อไป เมื่อเจ้าฟ้าเมียวซาถึงแก่พิราลัยแล้ว พระยานาขวา (น้อยอินทร์) ผู้รักษาเมือง ซึ่งเป็นชาวน่าน ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากพระเจ้ากรุงอังวะ อัญเชิญพญาหลวงต้นมหวงศ์เจ้าเมืองเชียงใหม่มารับเป็นผู้ปกครองน่านในปี พ.ศ. ๒๒๖๙-๒๒๘๔ จึงทำให้นครน่านได้มีเจ้าผู้ปกครองนครโดยการสืบเชื้อสายลำดับราชวงศ์อีกครั้งหนึ่งในพงศาวดารเมืองน่านเรียกว่า “ราชวงศ์หลวงต้นมหวงศ์” (บรรพบุรุษต้นสายสกุล ณ น่าน)^{๑๐๘}

ในปี พ.ศ. ๒๓๐๓ พระเจ้าอลองพญาษัตริย์แห่งพม่า ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา แต่เกิดเหตุป็นใหญ่แตก ถูกพระองค์ประหารชนก ต้องยกทัพกลับและเสด็จสวรรคตกลางทาง^{๑๐๙} ส่งผลให้บรรดาหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาได้โอกาส จึงพากันแข็งเมืองต่อพม่า เมื่อพระเจ้ายมลอกลอกเสวยราชสมบัติ จึงทรงส่งอภัยคามณีเป็นแม่ทัพมาตีเมืองเชียงใหม่และหัวเมืองอื่น ๆ เจ้าอริยวงศ์เจ้าเมืองน่าน จำต้องยอมหันไปอ่อนน้อมกับพม่าดังเดิม^{๑๑๐} เมื่อปราบปรามหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาได้ราบคาบเรียบร้อยแล้ว พระเจ้ายมลอกลอกทรงแต่งตั้งอภัยคามณีเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๐๖ พระเจ้ายมลอกลอกได้ขึ้นเสวยราชย์ อภัยคามณีลงไปเข้าเฝ้าที่เมืองอังวะ เจ้านายหัวพระยาในหัวเมืองต่าง ๆ ของล้านนา ได้กำลังทหารสนับสนุนจากเมืองหลวงพระบางพากันแข็งเมือง พระเจ้ายมลอกลอกทรงทราบจึงแต่งตั้งให้เนเมียวสีหบดีเป็นแม่ทัพนำกำลังร่วมกับกองทัพอภัยคามณียกมาปราบปรามอีกครั้ง จากนั้นในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ อภัยคามณีได้เตรียมกองทัพให้พร้อมเพื่อจะเข้าตีกรุงศรีอยุธยา โดยได้ระดมกำลังไพร่พลจากหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนา เจ้าอริยวงศ์ เจ้าผู้ปกครองนครน่านขณะนั้นได้มอบหมายให้เจ้านายอ้าย ผู้เป็นหลานคุมกำลังพลของนครน่านมาสมทบกับกองทัพของ เนเมียวสีหบดี แม่ทัพพม่าเพื่อไปตีกรุงศรีอยุธยาต่อไป^{๑๑๑} กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้วเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีกอบกู้เอกราชของกรุงศรีอยุธยาจากพม่าได้สำเร็จแล้ว แต่พม่ายังคงยึดครองหัวเมืองล้านนาอยู่จึงทรงยกกองทัพขึ้นมาตีเมืองเชียงใหม่ถึง ๒ ครั้ง ครั้งแรกก็ไม่สำเร็จ ส่วนครั้งหลังยกขึ้นมาในปี พ.ศ. ๒๓๑๗ พญาเจ้าบ้าน เจ้าเมืองเชียงใหม่ พญาภาวิลละ เจ้าเมืองลำปาง ได้หันมาสวามิภักดิ์กับฝ่ายไทย และได้้นำกำลังผู้คนเข้ามาสมทบตีเมืองเชียงใหม่ ส่วนทางนครน่านซึ่งยังสวามิภักดิ์ต่อพม่า ได้มอบให้เจ้าน้อยวิฑูรดาแห่งเจ้านาขวา เกณฑ์พลมาช่วยพม่าป้องกันเมืองเชียงใหม่ โปมะยวงวน เจ้าเมืองเชียงใหม่สู้กำลังกองทัพไทยไม่ได้ จึงทิ้งเมืองไปตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเชียงแสน ส่วนเจ้าน้อยวิฑูรถูกกองทัพไทยจับกุม หลังจากตีเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดฯ ให้เจ้าพระยาจักรี (ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ รัชกาลที่ ๑) อยู่จัดการปกครองหัวเมืองล้านนา และได้เกลี้ยกล่อมเจ้าผู้ปกครองนครน่านให้สวามิภักดิ์กับสยาม และให้เจ้าน้อยวิฑูรกลับไปปกครองนครน่าน ในเวลาต่อมาเจ้าน้อยวิฑูรไม่ตั้งมั่นอยู่ในสัจจะพระญาณภาวิลละเจ้าผู้ปกครองลำปาง จึงนำกำลังไปควบคุมตัวและครอบครัวส่งมายังกรุงธนบุรีในปี พ.ศ. ๒๓๒๑ เป็นเหตุ

^{๑๐๘} องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน, *เล่าเรื่องวรรณคร*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๗

^{๑๐๙} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า (พิมพ์ครั้งที่ ๒)*.

(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยควอลิตี้บุ๊คส์, ๒๐๐๖), หน้า ๓๔๔

^{๑๑๐} องค์การคำครุสภา, *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๐ เล่ม ๑๐*. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗ จ), หน้า ๓

^{๑๑๑} อ้างแล้วใน องค์การคำครุสภา, *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๐ เล่ม ๑๐*, หน้า ๑๑

ให้นครน่านขาดผู้นำ กองทัพพม่าจากเมืองเชียงแสนได้ยกกำลังมากวาดต้อนผู้คนในนครน่านไปไว้ที่เมืองเชียงแสน ทำให้นครน่านถูกทิ้งร้างเป็นครั้งที่ ๒ เป็นเวลาถึง ๒๓ ปี^{๑๑๒}

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๒๒ เป็นต้นมา นครน่านตกอยู่ในความวุ่นวายสับสน ดังปรากฏความในพงศาวดารเมืองน่านตอนที่หนึ่งว่า “ในกาลยมนั้นเมืองล้านนาไทยก็บ่มั่น บ่เที่ยง ลักบ้าน ลักเมืองแลดังเมืองน่าน เราเป็นอันเปล่าห่างสูญหาท้าวพระยาบ่อได้แล” เจ้านายเชื้อสายราชวงศ์หลวงตันมหาวงศ์ที่ยังหลงเหลืออยู่ตามบ้านเล็กเมืองน้อยในเขตนครน่าน และเมืองข้างเคียง ต่างแตกความสามัคคีแบ่งแยกออกจากกัน หันไปเข้าข้างพม่าบ้าง ไทยบ้าง ประกอบกับระยะนี้สถานการณ์ในกรุงธนบุรีไม่เรียบร้อย มีการผลัดเปลี่ยนแผ่นดิน และสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี ส่วนทางฝ่ายพม่านั้นโปมะยง่วนก็ยังคงคุมกำลังตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเชียงแสน

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงแต่งตั้งเจ้านานจันทปโชติขึ้นเป็นพระยามงคลวรายศให้มาครองนครน่าน ขณะนั้นบ้านเมืองรกร้างว่างเปล่า พระยามงคลวรายศจึงตั้งมั่นอยู่ที่บ้านท่าปลา (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอท่าปลา จังหวัดอุตรดิตถ์)^{๑๑๓}

สำหรับฝ่ายพม่าได้แต่งตั้งเจ้าฟ้าอัครวรปัญญา เป็นผู้ปกครองนครน่านในปีต่อมาเช่นกัน โดยเจ้าอัครวรปัญญาตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเทิง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย) ซึ่งในพงศาวดารเมืองน่านได้มีการบันทึกเกี่ยวกับเขตพื้นที่การปกครองและอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าไว้^{๑๑๔}

ส่วนเจ้าสุนทรวราช ตั้งมั่นอยู่ที่เวียงสา (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน) พงศาวดารเมืองน่านได้มีการบันทึกไว้ว่า “ยามนั้นเจ้าจันทปโชติ คือ เจ้ามงคลวรายศนั้นท่านก็ตั้งอยู่ท่าปลาเห็นแลดังเจ้าสมณะตนเปนน้องเจ้าพระยามงคลวรายศนั้นท่านก็มาตั้งอยู่บ้าน คือ เวียงพ้อเห็นแล ”

หลังจากเมืองเชียงแสนถูกกำลังหัวเมืองฝ่ายเหนือตีได้สำเร็จในปี พ.ศ. ๒๓๒๙ แล้ว เจ้าฟ้าอัครวรปัญญา ได้นำครอบครัวชาวน่านและชาวเมืองเทิงย้ายลงมาอยู่ที่บ้านตีดในเขตนครน่านอยู่ด้านตะวันตกของเวียงกุเพียงแซ่แห่ง หมายถึง ที่ตั้งของจังหวัดน่านในปัจจุบัน ซึ่งพงศาวดารเมืองน่านได้มีการบันทึกไว้ว่า “ฝ่ายพระยาน่านแลชาวเทิงทั้งมวลก็ค่อยเกากุมครอบครัวไพร่ไทยชาวน่านชาวเทิงทั้งมวลหนีออกจากเมืองเทิงลงมาในวันเดือนยี่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ มาฮอดเมืองน่านเดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ มาตั้งบ้านตีดริมหน้าน่านวันตฤกฏเพียงแซ่แห่งเห็นแลฯ” ในเวลาต่อมาเจ้าอัครวรปัญญาเกิดวิวาทกับเจ้าสุนทรวราช ผู้เป็นน้อง^{๑๑๕}

จากเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ พระยามงคลยศ ซึ่งตั้งมั่นอยู่ที่ท่าปลา จึงใกล้เคียงปรองดองให้สมัครสมานสามัคคีกัน แล้วยกนครน่านให้เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาปกครองแทนตน

^{๑๑๒} กรมศิลปากร, เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๗),

หน้า ๕๔

^{๑๑๓} อ้างแล้วใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า ๘๖

^{๑๑๔} นิยม สองศรีโย และคณะ, พงศาวดารน่าน อนุสรณ์งานบำเพ็ญบุญออกเมรุพระราชทานเพลิงศพพระครูอินทวิสุทธิ, (น่าน : โรงพิมพ์อิงค์เบอรี่, ๒๕๕๖), หน้า ๕๔

^{๑๑๕} อ้างแล้วใน นิยม สองศรีโยและคณะ, พงศาวดารน่าน อนุสรณ์งานบำเพ็ญบุญออกเมรุพระราชทานเพลิงศพพระครูอินทวิสุทธิ, หน้า ๕๗

ระยะที่ ๔ เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๓๑)

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกทำการปราบจลาจลสิ้นสุดลงแล้ว จึงได้จัดการแก้ไขปัญหามืองให้กลับเข้าสู่สภาวะปกติ ในปีชวด จัตราศก จ.ศ. ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕) วันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. พร้อมกันนี้ได้ทำการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินปกครองเมืองสยามทรงมีพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระปรโมรราชมหাজักรับรมนาถนเรศวรราชวิวัฒนวงศ์ ปฐมพงศาธิราชรามาธิบดีนทร สยามพิชิตินทรวโรดมบรมนารถพิตร พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” ซึ่งมีพระชนมายุได้ ๔๕ พรรษา กับ ๒ เดือนในขณะนั้น ทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี^{๑๑๖}

ใน พ.ศ. ๒๓๒๙ เจ้ามั่งคณวรยศ ได้สละอำนาจในการปกครองนครน่าน ให้เจ้าอัครวรปัญญา ซึ่งเป็นหลานขึ้นเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านสืบต่อมาในห้วงระยะเวลา ปี พ.ศ. ๒๓๒๙-๒๓๕๓ รวม ๒๔ ปี^{๑๑๗} ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๓๑ เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาลงมาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านและแต่งตั้งเจ้าสุนทรวรราช ขึ้นเป็นเจ้าพระยาหอหน้า ซึ่งมีตำแหน่งเทียบเท่าอุปราชหรือเจ้าอุปราช ให้กลับขึ้นมาครองนครน่าน ล่วงมาถึง ปี พ.ศ. ๒๓๔๓ เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตย้ายจากบ้านตึกกลับไปตั้งนครน่าน ที่เดิมซึ่งถูกทิ้งร้างไว้นานถึง ๒๓ ปี นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๒๑-๒๓๔๔ และในปี พ.ศ. ๒๓๔๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าอัครวรปัญญาซ่อมสร้างนครน่าน เมื่อเสร็จแล้วจึงกลับมาตั้งยังถิ่นฐานที่เดิมพร้อมทั้งได้ก่อสร้างกำแพงและบูรณะตัวเมืองขึ้นใหม่ ซึ่งในสมัยเจ้าอัครวรปัญญา ในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ ยังได้นำกำลังไปร่วมเป็นกองทัพผสมกับทัพเชียงใหม่ ลำปาง เวียงจันทน์ และกรุงเทพฯ ตีเมืองเชียงแสนแตกยึดคืนจากพม่าได้ มีการแบ่งผู้คนของเมืองเชียงแสน ๒ หมื่น ๓ พันคนเศษ ไปให้บ้านฮ่อม เชียงใหม่ บ้านปงสนุก เมืองลำปาง บ้านพระหลวง เมืองแพร่ บ้านเสาไห้ เมืองสระบุรี และบ้านคูบัว เมืองราชบุรี เป็นต้น^{๑๑๘} จึงถือว่าเป็นการขับไล่พม่าให้พ้นจากแผ่นดินสยามไปได้ และพร้อมกันนี้ได้นำเมืองเชียงแสน เชียงรุ่ง และเมืองในแคว้นสิบสองพันนา ลงมาสวามิภักดิ์ต่อกรุงรัตนโกสินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ทรงรักใคร่ตั้งพระโอรส และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เลื่อนฐานันดรศักดิ์เป็น “เจ้าฟ้าอัครวรปัญญา” นอกจากงานในด้านการปกครอง และงานด้านการทหารแล้ว เจ้าฟ้าอัครวรปัญหายังสืบสานงานด้านการศาสนา เช่น การถวายพระเกศาธาตุแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ได้สร้างกำแพงและบันไดนาควัดพระธาตุแช่แห้ง และสร้างวัดบุญยืนที่เวียงพ้อปัจจุบัน คือ วัดบุญยืนพระอารามหลวง ตำบลกลางเวียง อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน และสร้างเสาหลักเมืองน่าน ซึ่งปัจจุบันประดิษฐาน ณ วัดมิ่ง

^{๑๑๖} เกริกฤทธิ์ เชื้อมั่งคณ, **แรกสร้างพระนคร**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามความรู้, ๒๕๕๒), หน้า ๕๒

^{๑๑๗} อ้างแล้วใน จังหวัดทหารบกน่าน, **พระเจ้าน่าน**, หน้า ๔๗

^{๑๑๘} สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๖๑), หน้า ๒๔๓

เมือง ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ในปี พ.ศ. ๒๓๕๑^{๑๑๙} ความโปรดปรานของรัชกาลที่ ๑ ทรงมีต่อเจ้าฟ้าอัครวรปัญญาโน้น ดังพงศาวดารเมืองน่านได้บันทึกไว้ว่า “พระมหากษัตริย์เจ้ามีความยินดีที่ซุบเลี้ยงเจ้าหลวงอัครวรปัญญาโน้ตเป็นเจ้าน่านหั้นแล เมื่อนั้นพระมหากษัตริย์เจ้ามีความยินดีรักเจ้าหลวงฟ่านานเสมอ ดังลูกอันเกิดแต่อกตนนั้นแล ” และในปี พ.ศ. ๒๓๕๓ เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาโน้ต ได้ลงไปกรุงเทพฯ เพื่อประกอบพระราชพิธีปลงพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ ทรงประจวบถึงแก่พิราลัยที่กรุงเทพฯ^{๑๒๐}

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๓ เจ้าสุมนเทวราช ขึ้นปกครองนครน่านต่อจากเจ้าฟ้าอัครวรปัญญาโน้ต ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ ๒ แห่งราชวงศ์จักรี ในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ เจ้าสุมนเทวราชทรงยกทัพไปกวาดต้อนชาวไทลื้อ ๖,๐๐๐ คน^{๑๒๑} จากเมืองลำ เมืองพง เมืองเชียงแข็งและเมืองหลวงภูคา ในแคว้นสิบสองปันนามาไว้ที่นครน่าน ซึ่งในยุคนั้นเรียกว่า “ยุคเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” และหลังจับช้างเผือกพลายได้แขวงเมืองป่าแดดเมืองยั้งปัจจุบันอยู่เขตตำบลจิม อำเภอปง จังหวัดพะเยา จึงได้นำไปถวายรัชกาลที่ ๒ ยังกรุงเทพมหานครเป็นช้างคู่พระบารมีได้รับพระราชทานนามว่า “พระยาเศวตคชลักษณ์” ซึ่งในปัจจุบันเป็นผู้สืบสายสกุลพระราชทานนามว่า “สมณะช้างเผือก”^{๑๒๒} ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๖๐ ได้เกิดอุทกภัยใหญ่ น้ำท่วมตัวเมืองของนครน่านอย่างหนัก เจ้าสุมนเทวราชจึงได้ย้ายเมืองขึ้นไปทางทิศเหนือไปตั้งบนที่ดอนบริเวณที่เรียกว่า “ดงพระเนตรช้าง” ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของนครน่าน จึงเรียกว่าในยุคนั้นว่า “เวียงเหนือ” ปัจจุบัน คือ บ้านมหาโพธิ์ และบ้านหัวเวียงเหนือ ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ห่างจากตัวเมืองน่านในปัจจุบันขึ้นไปทางทิศเหนือ ประมาณ ๒ กิโลเมตร ปัจจุบันยังพบร่องรอยของคูน้ำ คันดินโบราณอยู่ ในด้านความจงรักภักดีต่อสยามของเจ้าสุมนเทวราชแสดงให้เห็นในกรณีของเมืองเชียงรุ่ง เมืองสิบสองปันนา ได้ขอซื้อช้างจากนครน่านแต่เจ้าสุมนเทวราช ไม่ยอมขายให้ทันทีด้วยเกรงว่า สยามจะระแวงสงสัยว่ามีใจเอนเอียงไปข้างพม่า จึงมีหนังสือบอกลงมายังรัชกาลที่ ๒ ที่กรุงเทพฯ เมื่อได้รับอนุญาตแล้วจึงยินยอมขายช้างให้ เป็นต้น^{๑๒๓} เจ้าสุมนเทวราช ถึงแก่พิราลัยที่กรุงเทพฯ เนื่องจากลงไปร่วมพระราชพิธีปลงพระบรมศพของรัชกาลที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ แล้วรัชกาลที่ ๓ พระราชโอรสของรัชกาลที่ ๒ จึงให้ทำการปลงพระศพเจ้าสุมนเทวราช ที่วัดแจ้งกรุงเทพฯ

ในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ เจ้ามหายศ ปกครองนครน่านต่อจากเจ้าสุมนเทวราช ปี พ.ศ. ๒๓๖๙ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งราชวงศ์จักรี โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้ามหายศ เกณฑ์กำลังพลเมืองนครน่านไปช่วยปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่กรุงเวียงจันทน์ และปี พ.ศ.

^{๑๑๙} องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน, สารานุกรมจังหวัดน่าน เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ๒๕๕๘. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๕๘), หน้า ๒๖๑

^{๑๒๐} อ้างแล้วใน จังหวัดทหารบกน่าน, พระเจ้าน่าน, หน้า ๔๗

^{๑๒๑} องค์การคำคุณุสสา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๑ เล่ม ๔ พงศาวดารโยนก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๔๘

^{๑๒๒} อ้างแล้วใน องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน, สารานุกรมจังหวัดน่าน เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ๒๕๕๘, หน้า ๒๖๑

^{๑๒๓} ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๖), หน้า ๙๕ - ๙๖

๒๓๗๐ พระยาพิชัยรณฤทธิ์ ถือท้องตราราชสีห์มาให้เกณฑ์กำลังพลเมืองนครน่านไปรักษาหลวงพระบางเจ้ามหายศปกครองนครน่านถึงปี พ.ศ. ๒๓๗๘ ก็ถึงแก่พิราลัย เจ้าอชิตวงศ์ได้ขึ้นปกครองนครน่านสืบต่อมาได้ ๗ เดือน ประชวรติดเชื้อมาจากการลงไปเฝ้ารัชกาลที่ ๓ ที่กรุงเทพฯ เมื่อกลับมาถึงนครน่านก็ถึงแก่พิราลัย ในปี พ.ศ. ๒๓๗๙ เจ้ามหายศจึงได้ขึ้นปกครองนครน่าน ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๑-๒๓๘๔ รวม ๑๓ ปี ในยุคนี้นับเป็นยุคแห่งความสงบสุข เจ้ามหายศจึงได้ทำนุบำรุงวัดวาอาราม และศาสนสถานต่าง ๆ อาทิ สร้างวิหารวัดสภารศ และวัดพระเกิด ซ่อมสร้างพระวิหารวัดพระธาตุแช่แห้ง ซ่อมสร้างพระธาตุเจ้าวัดท่าล้อ และวัดช้างเผือก สร้างพระพุทธรูปวัดดอนหนาม เมืองปัวซ่อมสร้างวัดปงสนุก เวียงสา^{๑๒๔}

เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ ได้ขึ้นปกครองนครน่าน เป็นองค์ที่ ๖๒ ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๖-๒๔๓๖ ซึ่งปกครองนครน่านในห้วงระยะเวลาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ปกครองสยาม โดยมีศูนย์กลางการปกครอง คือ กรุงเทพมหานคร และเป็นห้วงระยะเวลาที่ชาติมหาอำนาจตะวันตก คือ อังกฤษและฝรั่งเศส ได้แผ่อิทธิพลเข้ายึดปกครองประเทศต่าง ๆ ในแถบเอเชียอาคเนย์ ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อสยามและประเทศราชของสยามอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก ซึ่งจะได้กล่าวถึงในเรื่องของปัจจัยส่งเสริมบทบาทและความสำคัญของเจ้าผู้ปกครองนครน่าน ที่มีต่อการปฏิรูปการปกครองสยาม ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในบทต่อไป

ในปี พ.ศ. ๒๓๘๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ ไปตีเมืองสิบสองปันนาเชียงรุ้ง ให้มาสวามิภักดิ์ต่อสยาม และในห้วง ปี พ.ศ. ๒๓๘๗-๒๓๘๘ ยกกองทัพไปช่วยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงนำกองทัพหลวงและกองทัพหัวเมืองล้านนาไปรบเมืองเชียงตุง (ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่รัฐฉาน ประเทศสหภาพพม่า) และในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ แม่น้ำน่านได้เปลี่ยนเส้นทางเดินแนวลำน้ำจึงถอยห่างจากตัวเมืองเก่าไปมากแล้ว เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ย้ายเมืองกลับไปตั้งยังที่เดิม^{๑๒๕} หลังจากได้รับพระบรมราชานุญาตจากรัชกาลที่ ๔ ให้ย้ายเมืองกลับที่ตั้งเดิมได้เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ โปรดให้ซ่อมสร้างเวียงเก่า และสร้างคุ้มแก้ว ๗ หลัง เป็นที่ประทับและสร้างหอคำเป็นท้องพระโรง ออกรวบรวมการทรงปกครองนครน่าน ให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่ราษฎร พระองค์ทรงมีฐานะเป็น “เจ้าชีวิต” มีกฎหมายเรียกว่า “อาณัติหลักคำ” เป็นกฎหมายที่เข้มงวดและมีบทลงโทษที่รุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต โดยมีเจ้าชั้นห้าใบ ประกอบด้วย เจ้าผู้ปกครองนคร เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และเจ้าบุรีรัตน์ และเจ้าสนามหลวง (สำหรับคำว่า “เจ้าสนามหลวง” หมายถึง กรณีที่กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองของสยามได้ส่งผู้แทนที่เป็นข้าราชการมาประจำหน่วยงานของนครน่าน เช่น

^{๑๒๔} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน, **ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๐ เรื่อง ราชวงศ์ปรมณพวงศาตเมืองน่าน**, (น่าน: โรงพิมพ์น่านออฟเซต, ๒๕๕๗), หน้า ๑๔๕

^{๑๒๕} องค์การคำครุสภา, **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๐ เล่ม ๑๐**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า

ผู้ว่าราชการจังหวัด คลังจังหวัด และสรรพากรจังหวัด เป็นต้น สำหรับเจ้าผู้ครองนครน่านนั้นได้กำหนดรายได้เป็นอัตราเงินเดือนสำหรับส่วยอากรต่าง ๆ ต้องเก็บเข้าท้องพระคลังทั้งสิ้น

ในปี พ.ศ. ๒๓๙๙ เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ โปรดให้เจ้าราชวงศ์(พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ) ยกทัพขึ้นไปตีเมืองพง เมืองเชียงแข็ง และกวาดต้อนคนซึ่งส่วนใหญ่เป็นครอบครัวชาวไทลื้ออพยพลงมาอยู่ที่นครน่านเป็นครั้งที่ ๓ ซึ่งครั้งแรกนั้นในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ ในสมัยเจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ และในครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ ในสมัยเจ้าสุมนเทวราช ซึ่งมีความสอดคล้องกับการศึกษาของ วิพันธุ์ ชมะโชติ^{๑๒๖} ศึกษาเรื่อง *บันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ “แผ่นดินที่เสียไป” ประวัติศาสตร์จารึกด้วยน้ำตาความสูญเสียที่คนทั้งชาติต้องขมขื่น* ทำให้ทราบถึงอาณาเขตการปกครองของสยามในรัชสมัยของรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ มีอาณาเขตของดินแดนครอบคลุมถึงสิบสองปันนา ทิศตะวันออก และตะวันตกเฉียงเหนือ มีอาณาบริเวณถึงเมืองหลวงพระบาง เวียงจันทร์ และจำปาศักดิ์ ส่วนทิศเหนือ และตะวันออกเฉียงเหนือมีอาณาเขตจรดจีนถึงแคว้นสิบสองปันนา โดยมีชาวไทลื้ออาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก มีเมืองเชียงรุ่งเป็นศูนย์กลางการปกครอง โดยเจ้าเมืองเชียงรุ่งจะส่งเครื่องราชบรรณาการถวายแก่พระมหากษัตริย์สยามทุกปี ในวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๓ สยามได้สูญเสียแคว้นสิบสองปันนาให้แก่จีนมีพื้นที่ประมาณ ๖๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร

สำหรับในห้วงระยะเวลาของรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ นครน่านมีอาณาเขตกว้างขวาง โดยมีเมืองบริวารถึง ๔๕ เมือง จึงถูกจัดให้มีฐานะเป็น “นครน่าน” โดยพิจารณาจากการศึกษาความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓ ของ สมศักดิ์ ลือราช^{๑๒๗} ในการจัดการแบ่งเขตการปกครองเป็นบริเวณของเมืองแพร่และนครน่าน ซึ่งการจัดแบ่งเขตการปกครองเป็นบริเวณตามกฎหมายข้อบังคับสำหรับมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓) ได้แบ่งเขตการปกครองแบบเดิม คือ เมืองแพร่ได้ถูกกำหนดฐานะเป็น “เมือง” ส่วนเมืองน่านมีฐานะเป็น “นคร” เพราะมีอาณาเขตกว้างขวางโดยแบ่งเป็นหัวเมืองชั้นใน คือ เมืองที่อยู่ใกล้ที่ทำการเค้านามหลวงและหัวเมืองชั้นนอก ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ห่างออกไปและมีความยุ่งยากในด้านการปกครอง จึงจำเป็นจะต้องจัดตั้งเป็นบริเวณขึ้น^{๑๒๘}

นครน่านมีเนื้อที่กว้างขวางระยะทางที่จะไปมาหากันระหว่างเมืองต่อเมืองนั้นห่างกันมากและมีความยากลำบากในการเดินทางไปมาหาสู่กัน คือ อย่างเร็วใช้เวลา ๑ วัน อย่างช้าใช้เวลา ๒ ถึง ๓ คืน ซึ่งถือว่ามีความลำบากต่อการติดต่อและการจัดการปกครองในหัวเมืองชั้นนอกเหล่านั้น และยังมีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการแผ่อิทธิพลเข้ามาของฝรั่งเศสผ่านทางเมืองหลวงพระบางอีกด้วย ดังนั้นการจัดการปฏิรูปการปกครองนครน่านจึงต้องดำเนินการแบบค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งในพื้นที่ของนครน่านมีการต่อต้านจากเจ้านายพื้นเมืองน้อยมากสำหรับการปฏิรูปการปกครองในนครน่านนั้น เจ้าผู้ปกครองนครน่านยอมรับการเปลี่ยนแปลงตามรัฐบาลสยาม ด้วยทรงมองเห็นการณ์ไกลที่จะพัฒนา

^{๑๒๖} วิพันธุ์ ชมะโชติ, *บันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ “แผ่นดินที่เสียไป” ประวัติศาสตร์จารึกด้วยน้ำตาความสูญเสียที่คนทั้งชาติต้องขมขื่น*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อนิมทกรู๊ป, ๒๕๕๑), หน้า ๖๓ - ๖๘

^{๑๒๗} สมศักดิ์ ลือราช, *ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓), (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๕๙)

^{๑๒๘} เสถียร ลายลักษณ์, *ผู้รวบรวม “กฎหมายปกครองมหาดไทยเป็นข้อบังคับสำหรับปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. ๑๑๙” เล่มที่ ๑๗*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, ๒๔๗๗), หน้า ๔๐๗ - ๔๐๘

นครน่านให้มีความเจริญตามรูปแบบของรัฐธรรมนูญใหม่ โดยพิจารณาจากที่เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เจ้าผู้ปกครองนครน่าน ได้เร่งรัดให้ข้าหลวงใหญ่จัดการปกครองนครน่านให้เป็นแบบเดียวกับเมืองเชียงใหม่ โดยที่ข้าหลวงใหญ่เห็นว่า นครน่านยังไม่ถึงเวลาอันสมควร เป็นต้น สำหรับปัญหาที่เกิดจากการแย่งชิงอำนาจกันของเจ้านายบุตรหลานในนครน่านมีไม่มาก เช่น หัวเมืองอื่น ๆ เจ้าผู้ปกครองนครน่านสามารถควบคุมและแก้ไขปัญหาเหล่านั้นได้^{๑๒๙} สำหรับพื้นที่การปกครองหัวเมืองชั้นนอกของนครน่านนั้น ได้แสดงให้เห็นถึงพื้นที่เขตการปกครองทางภูมิรัฐศาสตร์ของนครน่านที่กว้างขวางมากกว่าในปัจจุบัน นั่นคือ เส้นแบ่งเขตแดนของนครน่านกับรัฐอาณานิคมของฝรั่งเศสจรดถึงแม่น้ำโขงตรงข้ามเมืองหลวงพระบางหรือเรียกว่า ผังขวาของแม่น้ำโขง

สำหรับเขตพื้นที่การปกครองของหัวเมืองชั้น เท่าที่ปรากฏในหลักฐานนครน่านได้ทำการปกครองโดยแบ่งหัวเมืองออกเป็นชั้น ๆ แบบสมัยโบราณ โดยวิธีการกำหนดยศเจ้าเมืองตามขนาดและความสำคัญของเมืองที่มีต่อนครน่าน ดังได้กำหนดยศของเจ้าเมืองที่เป็นเมืองชั้นดังนี้ คือ กลุ่มแรก ได้แก่ หัวเมืองที่มีขนาดใหญ่ตั้งอยู่ใกล้นครน่าน ผู้ปกครองจะมียศเป็นเจ้า ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๔ เมือง ได้แก่ เชียงของ เทิง เชียงคำ เมืองเงิน ถัดลงมา ได้แก่ เมืองขนาดเล็กอยู่ไกลจากเมืองน่าน ผู้ปกครองมียศเป็นพระยา และแสนหลวง มีด้วยกันทั้งหมด ๔๑ หัวเมือง เช่น เมืองงอบ เมืองพง เมืองบ่อ เมืองบัว เป็นต้น เมืองต่าง ๆ เหล่านี้โดยส่วนใหญ่ นครน่านจะปกครองโดยปล่อยให้คนพื้นเมืองปกครองกันเอง แต่ถ้าเป็นเมืองใหญ่และมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์อย่าง เช่น เมืองเชียงของ เมืองเทิง แล้วเจ้าเมืองจะได้รับการแต่งตั้งและส่งไปจากเมืองน่านแทบทั้งสิ้น^{๑๓๐}

นับตั้งแต่เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง การขึ้นปกครองนครน่านแม้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากกรุงรัตนโกสินทร์ แต่โดยทางปฏิบัติแล้วพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในนครน่านเลือกตัวเจ้านายผู้มีอาวุโสเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านกันเอง มิได้ทรงยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายใน และเจ้าผู้ปกครองนครน่านในชั้นหลังทุกพระองค์ ต่างปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเที่ยงธรรม มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดี ต่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี ได้ช่วยราชการบ้านเมืองสำคัญ ๆ หลายครั้งหลายคราด้วยกัน เช่น ช่วยราชการสงครามเมืองเชียงแสน ในรัชกาลที่ ๑ปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ในรัชกาลที่ ๓ ช่วยราชการสงครามเมืองเชียงตุง ในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังได้ทำนุบำรุงกิจการพระพุทธศาสนาในนครน่าน ซ่อมแซมวัดวาอารามต่าง ๆ อยู่เป็นนิจ ทำให้นครน่านกลับคืนสู่สันติสุขร่มเย็นต่างจากระยะที่ผ่านมา

ในสมัยของเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ เป็นเจ้าผู้ครองนครน่าน ตรงกับรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงแก้ไขวิธีการปกครองแผ่นดินขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ โดยแบ่งการปกครองหัวเมืองออกเป็นมณฑลเทศาภิบาล ได้ส่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ไว้วางพระราชหฤทัยจากกรุงเทพมหานครมาเป็นผู้แทนต่างพระเนตรพระกรรณ เพื่อกำกับดูแลการบริหารบ้านเมืองของเจ้าผู้ครองนคร รวมถึงการแก้ปัญหากรณีพิพาท เรียกชื่อตามตำแหน่งทำเนียบว่า “ข้าหลวงประจำ

^{๑๒๙} สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า ๓๓๕

^{๑๓๐} อ้างแล้วใน สมศักดิ์ ลีธราข, ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓).

เมือง” และทรงแต่งตั้งเจ้านายบุตรหลานของเจ้าผู้ครองนครให้เป็นเจ้าศักดินาชั้นสัญญาบัตรลดหลั่นกันลงไปเป็นกรมการพิเศษ ช่วยเหลือการบริหารงานของเจ้าผู้ปกครองนครน่านประกอบด้วย (๑) เจ้าอุปราช (๒) เจ้าราชวงศ์ (๓) เจ้าบุรีรัตน์ (๔) เจ้าสุริยวงศ์ (๕) เจ้าราช-ภาติวงศ์ (๖) เจ้าราชภาตินัย (๗) เจ้าราชคนัย (๘) เจ้าราชสัมพันธ์วงศ์ (๙) เจ้าราชบุตร (๑๐) เจ้าประพันธ์พงษ์ (๑๑) เจ้าชัยสงคราม (๑๒) เจ้าราชญาติ และ (๑๓) เจ้าวรญาติ

พ.ศ. ๒๔๔๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชดำริว่า เจ้าสุริยะ (เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ) เจ้าผู้ปกครองนครน่าน ได้ประกอบคุณงามความดี เป็นประโยชน์แก่ราชการบ้านเมือง เป็นที่รักใคร่นับถือของเจ้านาย ท้าวพระยา และพลเมืองโดยทั่วไป จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สถาปนาเลื่อนฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น “พระเจ้านครเมืองน่าน” มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ไชยนิลนทุระมหาราชวงษาธิบดี สุจริตจารีราชานุภาวรักษ์ วิบุลยศักดิ์กิตติไพศาล ภูบาลบพิตร สถิต ณ นันทราชวงษ์พระเจ้านครเมืองน่าน ได้ปกป้องเจ้านายบุตรหลานแสนท้าวพระยา ลาว ราษฎร์ในเมืองน่าน และเมืองขึ้นทั้งปวง ให้ปรากฏเกียรติยศเดชาานุภาพสืบไป ขอจงเจริญชนมายุ พรรณศุพล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติสรรพศิริ สวัสดิ์พัฒน์มงคล ทุกประการ ปกป้องพระราชอาณาเขตรัชนธสีมาโดยความซื่อตรงต่อกรุงเทพมหานคร ดำรงอยู่ยืนยาวสืบกาลนานเทอญ”^{๑๓๑} ซึ่งถือได้ว่า เจ้าผู้ปกครองนครน่านนับตั้งแต่อดีตจนถึงการปกครองนครน่านในรูปแบบของเจ้าผู้ปกครองนครท้องถิ่นเป็นรูปแบบการปกครองแบบรัฐสมัยใหม่ เจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๖๓ ได้รับพระมากรุณาธิคุณจากพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สถาปนาเลื่อนฐานันดรศักดิ์ขึ้นเป็น “พระเจ้านครเมืองน่าน” เพียงพระองค์เดียวที่ได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยยศสูงที่สุดของนครน่าน

^{๑๓๑} ราชกิจจานุเบกษา, ประกาศตั้งพระเจ้านครเมืองน่าน, (กรุงเทพมหานครฯ, ๒๔๔๖), หน้า ๖๑๐-๖๑๑.

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ๒) เพื่อวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ๓) เพื่อนำเสนอองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

รูปแบบการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research)

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในเชิงคุณภาพ (Key Informant) ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกผู้ที่มีความเชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา และวรรณกรรมล้านนา การปริวรรตและการแปล ได้แก่ พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา นักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์โบราณ จำนวน ๗ รูป/คน โดยใช้วิธีคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) จากการดำเนินการวิจัย วิเคราะห์สังเคราะห์สามารถสรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะในการวิจัยได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

จากการวิจัยพบว่า ประวัติความเป็นมาของการบันทึกคัมภีร์พงศาวดารน่านเกิดจากคำสั่งของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช พระเจ้าน่านองค์ที่ ๖๓ พระองค์ทรงได้มอบหมายให้ให้แสนหลวงราชสมภาร เป็นผู้รวบรวมและเรียบเรียงจากเอกสารใบลานต่างๆ แล้วบันทึกลงบนใบลาน เพื่อให้ได้เนื้อหาที่สมบูรณ์มากที่สุดแล้วจดบันทึกเขียนด้วยอักษรธรรมล้านนา (ตัวเมือง) เป็นการบันทึกกล่าวถึงราชวงศ์ภูคาสร้างที่อำเภอปัว ลำดับเจ้าผู้ปกครองของนครน่านจากเริ่มต้นจนถึงเจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๖๓ รวมถึงมีเนื้อหาของคัมภีร์พงศาวดารน่านที่กล่าวถึงเรื่องการสร้างเมืองน่าน การศึกสงครามสมัยต่างๆ ความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนา การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุแช่แห้ง ความสัมพันธ์ไมตรีกับกรุงรัตนโกสิน การสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ นิบาต นิกาย นิยายต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา และเรื่องราวอื่นๆ ที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่าน

๕.๑.๒ ผลการวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

จากการวิจัยพบว่า นครน่าน มีความเป็นมาของการปกครองที่สืบทอดกันมา นับตั้งแต่เมืองวรนคร หรือเมืองพลัว (พัว หรือ ปัว) จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยนับตั้งแต่เป็นนครรัฐอิสระและเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา เชียงใหม่ พม่า กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในยุคของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ซึ่งเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่าน องค์ที่ ๖๓ เป็นผู้ปกครองที่ได้มีวิสัยทัศน์กว้างไกลทรงมีพระราชประสงค์ให้แสนหลวงราชสมภารได้ทำการรวบรวมและบันทึกประวัติความเป็นมาของนครน่าน จากเอกสารสำคัญทั้งคัมภีร์ใบลาน ปี่สาและการบอกเล่าของผู้คนในอดีต เพื่อถ่ายทอดออกมาเป็นพงศาวดารน่าน ไว้ให้อนุชนคนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ความ

เป็นมาและการสร้างเมืองน่านจากอดีตจนถึงปัจจุบัน จากประวัติศาสตร์การสร้างนครน่าน และการพัฒนาของรัฐขึ้นตามลำดับนั้น นักประวัติศาสตร์ได้กำหนดแบ่งเป็นยุคต่าง ๆ ตามการปกครองออกเป็น ๕ ยุค และเป็นไปตามการโยกย้ายถิ่นฐานบ้านเมือง และศูนย์กลางของการปกครองตามลำดับ ทั้ง ๕ ยุคนั้น ประกอบด้วย ยุคสร้างวรรณ (เมืองพัว (ปัว) หรือเมืองพลัว) ยุคที่สอง คือ ยุคเวียงภูเพียงแช่แห้ง ยุคที่สาม คือ ยุคเวียงใต้ ยุคที่สี่ ยุคเวียงเหนือ ยุคที่ห้า ยุคเมืองน่าน จนถึงปัจจุบันสภาพทั่วไปของนครน่านในด้านการเมืองการปกครอง มีลักษณะเช่นเดียวกันกับหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนาไทย คือ เป็นการปกครองแบบรัฐประเศราชโดยแต่ละเมืองจะมีเจ้าผู้ครองนครที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองพลเมือง นอกจากนี้แล้ว การขึ้นครองนครน่านหรือปกครองนครน่าน แม้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากสยามแต่ในทางปฏิบัติแล้ว พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ของสยาม มิได้ยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในของนครน่านโดยจะให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในนครน่านคัดเลือกตัวเจ้านายผู้มีอาวุโสเป็นเจ้าผู้ปกครองตนเอง ความเป็นเอกลักษณ์ของนครน่านที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ นับได้ว่า เป็นความภาคภูมิใจในวิถีการดำเนินชีวิตแต่ละชุมชน ที่นำมาซึ่งความรักสามัคคีที่เป็นแบบเครือญาติ ซึ่งสามารถศึกษาได้จากความเป็นมาและสภาพทั่วไปของนครน่านที่มีความสัมพันธ์กับผู้เข้ามาปกครอง จึงมีความหล่อหลอมกลมเกลียวอย่างลงตัว และเหมาะสมตามยุคสมัยสืบมา

๕.๑.๓ วิเคราะห์องค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

จากการวิจัยพบว่า เนื้อหาสาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีเนื้อหาประวัติการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย พร้อมกับการศึกษาเอกสารสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบันทึกพงศาวดารน่าน ประวัติเจ้าผู้ครองนครน่านและการสร้างบ้านเมือง ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการสรุปเป็นองค์ความรู้จากพงศาวดารน่าน โดยแบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้

ระยะที่ ๑ การสร้างเมืองพัวและเมืองน่าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - พ.ศ. ๑๙๙๒) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีเรื่องในลักษณะตำนาน กล่าวถึงชนกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพระญาณคา ได้ครอบครองพื้นที่ราบตอนบนของจังหวัดน่าน และตั้งศูนย์กลางปกครองอยู่ที่ เมืองย่าง

ระยะที่ ๒ เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. ๑๙๙๓-๒๑๐๑) พระเจ้าติโลกราช กษัตริย์ แห่งนครเชียงใหม่มีความประสงค์จะครอบครองนครน่าน และแหล่งเกลือบ่อมาง ซึ่งอยู่ใกล้ลำน้ำมางที่หาได้ยากทางภาคเหนือ จึงจัดทัพยกมาตีนครน่านเมื่อตีได้สำเร็จจึงได้ผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนา

ระยะที่ ๓ เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๓๒๘) นครน่านต้องขึ้นตรงต่อการปกครองของพม่าที่เมืองเชียงใหม่ด้วย

ระยะที่ ๔ เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๓๑) เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน” ภายใต้แผนงานวิจัยเรื่อง พงศาวดารน่าน : ประวัติพัฒนาการและการพัฒนาสู่การเรียนรู้ชุมชนน่าน ผู้วิจัยได้สรุปวิเคราะห์เป็นการอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

จากผลการวิเคราะห์ คัมภีร์พงศาวดารน่านและเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ประกอบมีข้อค้นพบว่านครน่าน **ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน** เกิดจากความประสงค์ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช พระเจ้าน่านองค์ที่ ๖๓ พระองค์ทรงได้มอบหมายให้ให้แสนหลวงราชสมภาร แต่งขึ้นและเป็นผู้รวบรวมและเรียบเรียงจากเอกสารโบราณต่างๆ เพื่อให้ได้เนื้อหาที่สมบูรณ์มากที่สุดแล้วจดบันทึกเขียนด้วยอักษรธรรมล้านนา (ตัวเมือง) เป็นการบันทึกกล่าวถึงราชวงศ์ภูคาสร้างที่อำเภอปัว ลำดับเจ้าผู้ปกครองของนครน่านจากเริ่มต้นจนถึงเจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ ๖๓ รวมถึงมีเนื้อหาของคัมภีร์พงศาวดารน่านที่กล่าวถึงเรื่องการสร้างเมืองน่านการศึกษาสังคมสมัยต่างๆ ความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนา การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุแช่แห้ง ความสัมพันธ์ไมตรีกับกรุงรัตนโกสินทร์ การสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ นิบาต นิยายต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา และเรื่องราวอื่นๆ ที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่าน มีประวัติความเป็นมาในการสร้างเมือง ดังปรากฏหลักฐานต่าง ๆ หลายแห่งมีทั้งที่บันทึกไว้ตรงกันบ้าง มีความแตกต่างและมีความขัดแย้งกันบ้าง ดังเช่น หนังสือพื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด กล่าวว่า นครน่านสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๑๙๑๑ และยังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๘ ซึ่งจารึกในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย ว่าด้วยการประดิษฐานรอยพระพุทธบาทไว้ที่เขาสุมนภูฏ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๓ และมีข้อความตอนหนึ่ง ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับเมืองพลัว ปัจจุบันเรียกว่า อำเภอปัว เป็นชื่อของอำเภอหนึ่งในจำนวนสิบห้าอำเภอของจังหวัดน่าน การศึกษาประวัติความเป็นมาของพงศาวดารน่านเป็นการศึกษาผ่านการวิเคราะห์คัมภีร์โบราณที่ถูกบันทึกด้วยอักษรภาษาล้านนา นำมาปริวรรตเพื่อถอดความให้ได้เนื้อหาสาระที่ถูกต้องแม่นยำ สอดคล้องกับ วรรณวิทย์ เหลืองประภัสร์^{๑๓๒} ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์โบราณเรื่องสตราอภิธรรมกำเนิด” ผลการวิจัยพบว่า วรรณกรรมเรื่องสตราอภิธรรมกำเนิดโดยศึกษาจากคัมภีร์โบราณจำนวน ๑ ผูก ๓๒ หน้าลาน ฉบับวัดคันธารมย์ อำเภอกระสังจังหวัดบุรีรัมย์ปรากฏชื่อผู้จารคือพระภิกษุเกียในปีพ.ศ. ๒๔๘๗ ผลจากการศึกษาทำให้ทราบว่าอักษรและอักษรวิธีในโบราณเป็นอักษรขอมรูปแบบอักษรคล้ายกับอักษรเขมรสมัยปัจจุบันแต่รูปแบบอักษรวิธีนั้นมีลักษณะหลายอย่างเหมือนกับอักษรวิธีในสมัยหลังพระนครวรรณกรรมสตราอภิธรรมกำเนิดน่าจะได้เค้าโครงเรื่องในส่วนพุทธประวัติมาจากคัมภีร์อัฐสาลินีและคัมภีร์ปฐมสมโพธิเนื้อหากล่าวถึงพุทธประวัติและหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับพระอภิธรรมแต่ในวรรณกรรมเรื่องสตราอภิธรรมกำเนิดมีการแต่งนิทานประกอบคำสอนเพิ่มขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายของเรื่องเพื่อให้ผู้ฟังและผู้อ่านได้เห็นความสำคัญการสร้างกุศลกรรมดีเพื่อให้ได้รับผลกรรมดีนั้นลักษณะคาประพันธ์ในส่วนที่เป็นภาษาบาลีใช้รูปแบบร้อยกรองในส่วนภาษาเขมรแต่งเป็นร้อยแก้วการใช้ถ้อยคำสำนวนนั้นนิยมเล่นคำซ้อนและคำพ้องความหมายเป็นจำนวนมาก อีกทั้งนิยมใช้โวหารเพื่อดำเนินเรื่องรูปแบบการใช้ถ้อยคำสำนวนโดยเล่นคำจำนวนมากและการใช้

^{๑๓๒} วรรณวิทย์ เหลืองประภัสร์, “ การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์โบราณเรื่องสตราอภิธรรมกำเนิด”, สารนิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗)

โวหารเป็นรูปแบบอย่างหนึ่งที่นักประพันธ์เขมรนิยมใช้ส่วนภาพสะท้อนจากวรรณกรรมนั้นสะท้อนให้เห็นในเรื่องค่านิยมความเชื่อประเพณีหลักคำสอนภาพสะท้อนจากวรรณกรรมส่วนใหญ่ล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งสิ้น

การวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน นครน่าน มีความเป็นมาของการปกครองที่สืบทอดกันมา นับตั้งแต่ เมืองวรรณคร หรือเมืองพลัว (พั่ว หรือ ปั่ว) จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยนับตั้งแต่เป็นนครรัฐอิสระและเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา เชียงใหม่ พม่า กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในยุคของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ซึ่งเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่าน องค์ที่ ๖๓ เป็นผู้ปกครองที่ได้มีวิสัยทัศน์กว้างไกลทรงมีพระราชประสงค์ให้แสนหลวงราชสมภารได้ทำการรวบรวมและบันทึกประวัติความเป็นมาของนครน่าน จากเอกสารสำคัญทั้ง คัมภีร์ไบเบิล ปีสมาและการบอกเล่าของผู้คนในอดีตเพื่อถ่ายทอดออกมาเป็นพงศาวดารน่าน ไว้ให้อนุชนคนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาและการสร้างเมืองน่านจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งในปัจจุบันยังมีสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่หลงเหลือให้อนุชนคนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ นครน่านเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองจากการปกครองแบบรัฐจารีตหรือรัฐศักดินา สู่การปกครองแบบรัฐสมัยใหม่ ตามรูปแบบของสยาม จากประวัติศาสตร์การสร้างนครน่าน และการพัฒนานครรัฐขึ้นตามลำดับนั้น นักประวัติศาสตร์ได้กำหนดแบ่งเป็นยุคต่าง ๆ ตามการปกครองออกเป็น ๕ ยุค และเป็นไปตามการโยกย้ายถิ่นฐานบ้านเมือง และศูนย์กลางของการปกครองตามลำดับ ทั้ง ๕ ยุคนั้น ประกอบด้วย ยุคสร้างวรรณคร (เมืองพั่ว (ปั่ว) หรือเมืองพลัว) ยุคที่สอง คือ ยุคเวียงภูเพียงแช่แห้ง ยุคที่สาม คือ ยุคเวียงใต้ ยุคที่สี่ ยุคเวียงเหนือ ยุคที่ห้า ยุคเมืองน่าน จนถึงปัจจุบัน นครน่านเป็นนครรัฐอิสระมาตั้งแต่เริ่มสร้างเมืองวรรณคร เป็นยุคเริ่มต้นของนครน่าน จนถึงปี พ.ศ. ๑๙๙๓ นครน่านได้ถูกเชียงใหม่โดยพระเจ้าติโลกราชยกกองทัพมาตีนครน่าน เจ้าอินตะแก่นท้าวพ่ายแพ้จึงหนีไปพึ่งเมือง นับตั้งแต่นั้นมานครน่านจึงเป็นส่วนหนึ่งของล้านนาด้านตะวันออก เชียงใหม่ปกครองนครน่านในฐานะประเทศราช ต่อมาไม่นานก็รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรโดยทำการแต่งตั้งขุนนางจากเชียงใหม่ หรือโยกย้ายจากเมืองอื่นไปปกครองนครน่านแทนเชื้อสายเจ้านครน่านคนเดิม สาเหตุมาจากนครน่านอยู่ติดกับอาณาจักรล้านช้างและญวน ทำให้เขตแดนด้านนี้ไม่ปลอดภัย ทำให้พระองค์ผนวกเอาดินแดนฝั่งนี้ไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาโดยให้นครน่านมีฐานะเป็นเพียงเมืองหน้าด่านที่สำคัญด้านตะวันออกของอาณาจักรล้านนาไทย

นครน่านเป็นรัฐประเทศราชของสยามในรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่มีอิสระในการปกครองตนเอง เช่น กรณีการบัญญัติกฎหมายใช้เป็นแนวทางในการปกครอง คือ กฎหมายอาณาจักรหลักคำออกใช้บังคับใน พ.ศ. ๒๓๙๕ และมีการแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๐๔ การแก้ไขกฎหมายทำแบบจารีต คือ ใช้วิธีออกกฎหมายใหม่แล้วบัญญัติต่อเติมเข้าไปโดยไม่ลบกฎหมายเดิม นอกจากนี้แล้ว นครน่านยังมีระบบเงินตราใช้เป็นของตนเอง นั่นคือ เงินทอกล้าน และเงินเจียงน่าน สำหรับเงินเจียงน่านจะมีอักษรย่อ “น่าน” และ “นวน” เป็นตราประทับของเงินเจียงและยังมีการประทับตราของเจ้าเมือง และน้ำหนักของเงินด้วย สำหรับเงินเจียงน่านจัดอยู่ในกลุ่มเงินเจียงของอาณาจักรล้านนาด้วย ซึ่งในกรณีดังกล่าวนี้ นครน่านเป็นรัฐอิสระมาเป็นระยะเวลายาวนานตั้งแต่เริ่มสร้างนครน่านเป็นต้นมา แม้ว่าในห้วงระยะเวลาต่อมา นครน่านขึ้นการปกครองกับสุโขทัย เชียงใหม่ อยุธยา ที่สำคัญก็คือ นครน่าน

สามารถดำรงความเป็นอิสระได้ดีกว่าหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนา อาจจะมาจากพื้นที่ของนครน่าน ไม่ใช่เป็นทางผ่านทัพหรือตำบลรวบรวมเสบียงและรวบรวมกำลังพล เช่น ในกรณีที่พม่าจะไปรบกับกรุงศรีอยุธยา จำเป็นต้องตีหัวเมืองล้านนาให้เรียบร้อยก่อน เพื่อเป็นตำบลส่งกำลังบำรุงด้านกำลังพล ด้านเสบียงอาหาร เช่นเดียวกันในกรณีของอยุธยา หากจะยกกองทัพขึ้นเป็นตีหัวเมืองของพม่าหรือล้านช้างก็จำเป็นจะต้องยึดพื้นที่หัวเมืองล้านนาเป็นที่ตั้งมั่นให้ได้ก่อน แม้แต่ในห้วงระยะเวลาที่อิทธิพลของชาติตะวันตก ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อสยามในขณะนั้น เช่น กรณีพิพาทต่าง ๆ ฝรั่งเศสกับสยามในพื้นที่ของลาว สยามจำเป็นต้องใช้พื้นที่หัวเมืองล้านนาเป็นที่ตั้งของตำบลส่งกำลังบำรุงทั้งกำลังพลของกองทัพและเสบียงอาหารเพื่อสนับสนุนการทัพของสยามมาโดยตลอดเช่นกัน ดังนั้น นครน่านไม่ใช่ทางผ่านของกองทัพพม่าและอยุธยาในห้วงระยะเวลาดังกล่าว หากมีการสู้รบกัน แม้ว่าจะยึดนครน่านได้ก็ตามยังคงให้นครน่านปกครองกันเอง แม้ว่าในบางครั้งผู้มีอำนาจปกครองใช้คนของตนเองมาทำการปกครองนครน่านก็ตาม ดังนั้น ความเป็นอิสระในการปกครองของนครน่านจึงมีมากกว่าหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนา นครน่านถือว่าเป็นรัฐอิสระที่แตกต่างไปจากหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนา

สภาพทั่วไปของนครน่านในด้านการเมืองการปกครอง มีลักษณะเช่นเดียวกันกับหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนาไทย คือ เป็นการปกครองแบบรัฐประเศราชโดยแต่ละเมืองจะมีเจ้าผู้ครองนครที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองพลเมือง นอกจากนี้แล้ว การขึ้นครองนครน่านหรือปกครองนครน่านแม้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากสยามแต่ในทางปฏิบัติแล้ว พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ของสยาม มิได้ยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในของนครน่านโดยจะให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในนครน่านคัดเลือกตัวเจ้านายผู้มีอาวุโสเป็นเจ้าผู้ปกครองกันเอง

สำหรับเจ้าผู้ปกครองนครน่านจะมีอำนาจสูงสุดอย่างพระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครองแผ่นดิน ไม่ว่าจะเป็นด้านนิติบัญญัติ การบริหารราชการ การภาษี และการตุลาการ รัฐบาลสยามจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวใด ๆ นอกจากบังคับให้มีการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาส่งต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง ทุก ๓ ปี ในแบบเครื่องราชบรรณาการ และการจ่ายส่วยทรัพยากรประจำปี ซึ่งมักจะเป็นของสำคัญ เช่น ไม้สัก ครั่ง แร่ธาตุ ฯลฯ ซึ่งสยามหรือเมืองหลวงของสยาม คือ ศูนย์กลางอำนาจที่กรุงเทพมหานคร ก็จะได้มีการพระราชทานสิ่งของที่เป็นของหายากตอบแทนไปตามพระราชประสงค์ในลักษณะสินน้ำใจ รวมถึงการจัดกองทัพเข้าร่วมในยามศึกสงคราม นอกจากนี้ ให้หัวเมืองจัดการบริหารบ้านเมืองกันเองโดยมีเจ้านายร่วมกันให้คำปรึกษาและช่วยเจ้าผู้ปกครองนครน่านในด้านปกครองในลักษณะของเจ้าชั้นห้าใบ อันได้แก่ เจ้าอุปราช เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และรวมถึงเจ้าผู้ครองนครน่านด้วย เป็น ๕ คน แต่ละคนก็ได้รับหน้าที่ในการรับผิดชอบ คล้ายลักษณะของจตุสดมภ์แบบเวียง วัง คลัง นา ของสยามก่อนจะมีการปฏิรูปสยามในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ นอกจากนี้ ยังมีคณะกรรมการที่เป็นขุนนางต่าง ๆ ประมาณ ๓๒ คน เรียกว่า “เค้าสนามหลวง” ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการ สอดคล้องกับ ฌ็ชชาเลาหศิรินาถ^{๓๓๓} ศึกษาเรื่อง การสลายตัวของรัฐแบบจารีตในกลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง: สิบสองพันนา พ.ศ. ๒๓๖๙-๒๔๖๓ จากผลการศึกษาพบว่า การสลายตัวของรัฐแบบจารีตของสิบสองพันนามีผลมาจากการแข่งขันทางการค้าและการเมือง ของอังกฤษและฝรั่งเศสทางตะวันตกเฉียงใต้ของจีน รวมทั้ง

^{๓๓๓} ฌ็ชชา เลาหศิรินาถ, การสลายตัวของรัฐแบบจารีตในกลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง: สิบสองพันนา พ.ศ. ๒๓๖๙-๒๔๖๓. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗)

การขยายอิทธิพลเข้ามาครอบครองสิบสองปันนาของจีน ซึ่งมีผลกระทบต่อการสลายตัวของรัฐจารีตของสิบสองปันนา ซึ่งรูปแบบจารีตของสิบสองปันนาเป็นรัฐที่มีพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมุขแบ่งเขตการปกครองเป็น ๑๒ เขต ในแต่ละเขตเรียกว่า พันนา ซึ่งมีโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของแต่ละปันนาแยกออกจากกัน ซึ่งแต่ละปันนามีการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ โดยมีการยอมรับอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินที่สืบเชื้อสายมาจากพระญาเจ็งและการยอมรับจากจีนและพม่า ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะตัวของรูปแบบจารีตของสิบสองปันนา และเมื่ออังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามาแข่งขันการค้าและการเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแข่งขันทางการค้า และการเมือง ตามเส้นทางการค้าทางบกเพื่อติดต่อกับจีนที่ยู่นนาน การแข่งขันการค้าดังกล่าวมีผลกระทบต่อการสลายตัวของสิบสองปันนา ซึ่งนำไปสู่การสลายตัวของรูปแบบจารีตของสิบสองปันนา ผู้วิจัยเห็นว่าชาติฝรั่งเศสต้องการควบคุมสิบสองปันนาไว้ให้ได้เพื่อประโยชน์ทางการค้าเป็นหลักสำคัญ และใช้พื้นที่สิบสองปันนาเป็นเขตขยายอิทธิพลในการยึดลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง รวมถึงลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงในเวลาต่อมาด้วย

ในส่วนของเนื้อหาสาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีเนื้อหาประวัติการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย พร้อมกับการศึกษาเอกสารสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบันทึกพงศาวดารน่าน ประวัติเจ้าผู้ครองนครน่านและการสร้างบ้านเมือง ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการสรุปเป็นองค์ความรู้จากพงศาวดารน่าน โดยแบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้

ระยะที่ ๑ การสร้างเมืองบัวและเมืองน่าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - พ.ศ. ๑๙๙๒) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีเรื่องในลักษณะตำนาน กล่าวถึงชนกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพระญาภูคา ได้ครอบครองพื้นที่ราบตอนบนของจังหวัดน่าน และตั้งศูนย์กลางปกครองอยู่ที่ เมืองย่าง (เชื่อกันว่า คือ บริเวณริมฝั่ง ด้านใต้ของแม่น้ำย่างใกล้เทือกเขาตอยภูคาในเขตบ้านเลี้ยว หมู่ที่ ๗ ตำบลยม อำเภอน้ำหนาว จังหวัดน่าน) เพราะปรากฏร่องรอยชุมชนในภาพถ่ายทางอากาศลักษณะเป็นคูน้ำ คันดิน กำแพงเมืองซ้อนกันอยู่ ต่อมาพระญาภูคาได้ขยายอาณาเขตปกครองของตนออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยส่งราชบุตรบุญธรรม ๒ คน ไปสร้างเมืองใหม่ ทางตะวันออกฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้ขุนนุ่นผู้พี่ไปสร้าง เมืองจันทบุรี (เมืองหลวงพระบาง) ทางใต้ให้ขุนฟองผู้น้อง ลงมาสร้างเมืองวรนคร หรือเมืองบัว

ระยะที่ ๒ เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. ๑๙๙๓-๒๑๐๑) พระเจ้าติโลกราช กษัตริย์ แห่งนครเชียงใหม่มีความประสงค์จะครอบครองนครน่าน และแหล่งเกลือบ่อมาง ซึ่งอยู่ใกล้ลำน้ำมาง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอบ่อเกลือ) ที่หาได้ยากทางภาคเหนือ จึงจัดทัพยกมาตีนครน่านเมื่อตีได้สำเร็จจึงได้ผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนา

ระยะที่ ๓ เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๓๒๘) นครน่านต้องขึ้นตรงต่อการปกครองของพม่าที่เมืองเชียงใหม่ด้วย อย่างไรก็ตาม ในระหว่างที่พม่าปกครองหัวเมืองล้านนาและนครน่านอยู่นั้นพม่าต้องการที่จะควบคุมหัวเมืองล้านนาไว้ทั้งหมดโดยมีมังนรธาชื่อ ซึ่งปกครองอยู่ที่เชียงใหม่ คอยสอดส่องและควบคุมการปกครองแทนกษัตริย์ของพม่าโดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของการปกครองและควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาทั้งหมด

ระยะที่ ๔ เมื่อนำนขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๓๑) เจ้าฟ้าอัครวรปัญญาขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง การขึ้นปกครองนครน่านแม้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากกรุงรัตนโกสินทร์ แต่โดยทางปฏิบัติแล้ว พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในนครน่านเลือกตัวเจ้านายผู้มีอาวุโสเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านกันเอง มิได้ทรงยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายใน และเจ้าผู้ปกครองนครน่านในชั้นหลังทุกพระองค์ ต่างปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเที่ยงธรรม มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดี ต่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๕.๓.๑. ข้อเสนอแนะการนำผลวิจัยไปใช้

๑. หน่วยงานภาครัฐ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการทุนทางวัฒนธรรมทั้งวัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานพระพุทธศาสนา องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นนำเอาเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมาของจังหวัดน่าน บูรณาการร่วมกับการจัดการเรียนรู้ท้องถิ่นชุมชนผ่านสื่อที่มีความหลากหลายร่วมสมัย

๓. ควรให้ชุมชนที่มีแหล่งสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ได้ศึกษาทำความเข้าใจ ในประวัติความเป็นมาของสถานที่ทางประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญกับชุมชน เป็นสถานที่ที่ควรได้รับการอนุรักษ์และรักษาให้คงอยู่กับชุมชน เพื่อจะสามารถยกระดับเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่าน

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑. ผลการวิจัยนี้ สามารถนำไปต่อยอดงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำเรื่องราวประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การสร้างผลงานภาพกิจกรรมบนผาผนัง การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อให้เกิดการตระหนักรู้ ถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภูมิปัญญา วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นให้เกิดความมั่นคง ยั่งยืนต่อไป

๒. สามารถนำผลการวิจัยมาต่อยอดทางการศึกษา ด้านการอนุรักษ์รักษามรดกทางประวัติศาสตร์ของชุมชนให้คงอยู่กับชุมชน ผ่านการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับนักเรียนในสถานศึกษา ให้มีความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์บ้านเมืองของตนเอง ตลอดจนนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับจังหวัดอื่นที่ได้รับการพัฒนาแล้ว เพื่อเกิดกระบวนการและองค์ความรู้ใหม่ๆ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

(๑) หนังสือ

กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑: จารึกกรุงสุโขทัย ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ ณ สุสานวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัย, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, ๒๕๑๕.

กรมศิลปากร, เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๗.

กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ พงศาวดารเมืองน่าน เล่มที่ ๙, พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗.

กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ (พิมพ์ครั้งที่ ๗), กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

กาญจนา แก้วเทพ, เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน, กรุงเทพมหานคร : มายด์พับริสซิง, ๒๕๓๘.

เกริกฤทธิ์ ไทคุนธนภพ, สยาม ร.ศ. ๑๑๒ วิกฤตแผ่นดินพิพาทฝรั่งเศสและเสียดินแดน, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามความรู้, ๒๕๕๕.

เกริกฤทธิ์ เชื้อมงคล, แรกสร้างพระนคร, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามความรู้, ๒๕๕๒.

โกวิทย์ พวงงาม, การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น, พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร : บริษัทบพิตรการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๓.

จังหวัดทหารบกน่าน, พระเจ้านครน่าน, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอบอย, ๒๕๕๒.

จินตวิทย์ เกษมสุข, หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน, กรุงเทพมหานคร : บริษัทแอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๗.

จารุวรรณ ธรรมวัตร, วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน, มหาสารคาม : โรงพิมพ์สิรินธรออฟเซต, ๒๕๓๘.

จินตวิทย์ เกษมสุข, หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน, กรุงเทพมหานคร : บริษัทแอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๗.

จามะรี เชียงทอง, การศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมและไทยศึกษา. สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์. เชียงใหม่ : ไซต์วอม บุค, ๒๕๕๓.

ชลดา สังวร, เอกลักษณ์น่าน, เชียงใหม่: สำนักพิมพ์แม็ก, ๒๕๕๓.

ตรี อมาตยกุล, เมืองเหนือและเมืองใต้, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๑๓.

ถวิลวดี บุรีกุล, เอกสารประกอบการศึกษาดูงานของคณะกรรมการพัฒนาการเมืองและการมีส่วนร่วมของประชาชน วุฒิสภา เรื่อง “การมีส่วนร่วม : แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการ”, กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๑.

ถวิลวดี บุรีกุล และคณะ, คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน : การตัดสินใจที่ดีกว่าโดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม, นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๑.

ทวิวงศ์ ศรีบุรี, **สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และการศึกษา**, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ทงศ์ศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ, **หลักการพัฒนารัฐธรรมนูญ**, ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๐.

ทิพากรวงศ์ เจ้าพระยา, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เล่ม ๑**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๖.

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, **การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, เชียงใหม่ : สิริลักษณ์การพิมพ์, ๒๕๔๗.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน, ๒๕๕๓.

จิตา สารยา. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**, กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๙.

จิตา สารยา. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ประวัติศาสตร์ที่สำคัญกับสังคมมนุษย์ (พิมพ์ครั้งที่ ๒)**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๙.

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, **การมีส่วนร่วม : หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง**, ภาควิชาส่งเสริมและเผยแพร่การเกษตร, คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖.

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, **แนวคิดแนวทางการพัฒนารัฐธรรมนูญ**, กรุงเทพมหานคร : บริษัท ไร่ไทยเพรส, ๒๕๕๐.

นิยม สองศรีโย และคณะ, **พงศาวดารน่าน**, น่าน : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อิงค์เบอร์รี่, ๒๕๕๖.

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, **การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, เชียงใหม่ : สิริลักษณ์การพิมพ์, ๒๕๔๗.

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, **รัฐธรรมนูญปัจจุบันกับการปฏิรูปการเมือง**, นนทบุรี : สถาบันพระปกเกล้า, ปรีดี โชติช่วง และคณะ, **การพัฒนารัฐธรรมนูญและการบริหารงานพัฒนารัฐธรรมนูญ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิธการพิมพ์, ๒๕๓๖.

ประเวศ วะสี, **การสร้างภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา**, กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๐.

ปกรณ ปริญญา, **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา**, กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภารการพิมพ์, มปป.

พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่), **นวัตกรรมการเรียนรู้ คน ชุมชน และการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๔๘.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน, ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๐ เรื่อง ราชวงศ์ปกรณพงศาวดารเมืองน่าน**, น่าน : โรงพิมพ์น่านออฟเซต, ๒๕๕๗.

ราชกิจจานุเบกษา, **ประกาศตั้งพระเจ้านครเมืองน่าน**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา, ๒๔๔๖.

รณรงค์ วงศ์โอบอ้อม, **ประวัติศาสตร์ไทย**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๖๐.

ระวี ถาวร บรรณธิการ, **การติดตามระบบนิเวศอย่างมีส่วนร่วม : บทเรียนปัจจุบันสู่ทิศทางในอนาคต**, ปทุมธานี : บริษัท ดุมาเยส จำกัด, ๒๕๔๙.

เรื่องวิทย์ เกษสุวรรณ, **หลักรัฐศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : บริษัท บพิธการพิมพ์, ๒๕๕๓.

- วิจารณ์ พานิช, **การจัดการความรู้**, กรุงเทพมหานคร: สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม, ๒๕๔๘.
- วิพันธุ์ ชมะโชติ, **บันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ “แผ่นดินที่หายไป” ประวัติศาสตร์จารึกด้วยน้ำตาความสูญเสียที่คนทั้งชาติต้องขมขื่น**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อนิเมทกรุ๊ป, ๒๕๕๑.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ประชุมพงษาวดารภาค ๑๐ เรื่อง ราชวงศ์ปกครองพงษาวดารเมืองน่าน ฉบับพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชพะเจ้าน่าน ให้แสนหลวงราชสมภารแต่ง**, กรุงเทพมหานคร: หอสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๑.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **นิทานโบราณคดี**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๖.
- สร้อยดี อ่องสกุล, **พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด**, เชียงใหม่: โรงพิมพ์วันดาการพิมพ์, ๒๕๖๑.
- สร้อยดี อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๖๑.
- สายันต์ ไพเราะจิตต์, **การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน**, กรุงเทพมหานคร: โครงการหนังสือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐.
- สิทธิศักดิ์ ธงเงิน และคณะ, **กำแพงเมืองน่านตำนานที่มีชีวิต**, เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มรดกล้านนา, ๒๕๕๐.
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดน่าน, **เอกลักษณ์น่าน**, เชียงใหม่ : ดาวคอมพวกราฟิค, ๒๕๔๙.
- สุเทพ สุนทรเกสัช. **ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย พื้นฐานแนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาและวัฒนธรรม**, เชียงใหม่ : โกลบอลวิชั่น, ๒๕๔๐.
- สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา, ๒๕๕๑.
- เสถียร ลายลักษณ์, **ผู้รวบรวม “กฎเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นข้อบังคับสำหรับปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. ๑๑๙” เล่มที่ ๑๗**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, ๒๔๗๗.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **พระนครศรีอยุธยาในฐานะราชธานีในศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา. พระนครศรีอยุธยา : ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา, ๒๕๕๓.**
- ศรีศักร วัลลิโภดม, **สร้างบ้านแปงเมือง, นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนพาเรียด, ๒๕๖๐.**
- ศ.นพ.วันชัย วัฒนศัพท์, **คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน** กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า และ มูลนิธิเอเชีย, ๒๕๕๒.
- ศ.นพ. วันชัย วัฒนศัพท์, **คู่มือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, ขอนแก่น : โรงพิมพ์ศิริภรณ์ ออฟเซ็ท, ๒๕๔๗.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และอัครเดช สุภักกุล, **ล้านนานิยม: คำโครงประวัติศาสตร์เพื่อความรักและภูมิใจในท้องถิ่น**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมาตาการพิมพ์, ๒๕๕๗.
- อรรถัย กักพล และฉัตรระวี ปรีสุทธิญาณ, **บันทึกเรื่องเด่นรางวัลพระปกเกล้า ๕๒ ด้านความโปร่งใสและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน**, กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๓.
- อรุณี เวียงแสง และคณะ, **การติดตามและประเมินผลแบบมีส่วนร่วม**, กรุงเทพมหานคร : พิษณุไทย ออฟเซต, ๒๕๔๘.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. **วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

อัมพร อารังลักษณ์ บรรณาธิการ, การบริหารปกครองสาธารณะ (Public Governance) การบริหารรัฐกิจในศตวรรษที่ ๒๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖.

อุดม ประมวลวิทย์, ๕๐ กษัตริย์ไทย, พระนคร: โรงพิมพ์เจริญธรรม, ๒๕๐๘.

องค์การคำครุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๐ เล่ม ๙, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗.

องค์การคำครุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๐ เล่ม ๑๐, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗.

องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน, เล่าเรื่องวรรณคร, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๔๙.

องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน, สารานุกรมจังหวัดน่าน เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ๒๕๕๘, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๕๘.

(๒) บทความในวารสารและงานวิจัย

กฤษฎา ศรีธรรมมาและคณะ, “การสืบค้นภูมิปัญญาแพทย์พื้นบ้านอีสานในคัมภีร์ยาโบราณ”, รายงานการวิจัย, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, ๒๕๕๒.

ไกรสร เพ็งสกุล และคณะ, การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ. รายงานวิจัยกรมทรัพยากรน้ำ : กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๕๑

ตุลาภรณ์ แสนปรน, “การวิเคราะห์คัมภีร์โบราณวัดในเขตอำเภอแม่ทะจังหวัดลำปาง”, รายงานการวิจัย, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, ๒๕๕๘.

ปัทมา สุบกาปิง, “การมีส่วนร่วมของประชาชนชาวไทยในรอบทศวรรษที่ผ่านมา : สภาพปัญหาและความท้าทายในอนาคต”, วารสารสำนักวิจัยและพัฒนา, กรุงเทพมหานคร : สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๑.

สุเทพ สุนทรเกสัช. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : การศึกษาประวัติศาสตร์ระดับจุลภาค, วารสารประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. ๒๕๔๒.

พระสุธีวราลังการ (สมคิด สิริคุตโต), “ ศึกษาวิเคราะห์นิพนธ์ในคัมภีร์ล้านนา”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

มนนิภา ชุตินบุตร, “แนวทางการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเรียนการสอน”, วารสารหมู่บ้าน, ๗(๘๗): ๕; ธันวาคม, ๒๕๓๘.

รัตนา จันท์เทาว์, “การปริวรรตโบราณอีสาน : ตำรายา”, รายงานการวิจัย, สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๘.

วรรณวิทย์ เหลืองประภัสร์, “ การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์โบราณเรื่องสัตราภิธรรมกำเนิด”, สารนิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗.

ศักดิ์ชัย เกียรตินาคินทร์, “ภูมิปัญญาไทยพัฒนาไทย”, วารสารวัฒนธรรมไทย, ๓๗(๔) : ๗-๑๑ เมษายน – พฤษภาคม, ๒๕๔๒.

สมคิด สุขเอิบ, “ การศึกษาตู้และหีบเก็บคัมภีร์โบราณเพื่ออนุรักษ์และพัฒนารูปแบบและ
โครงสร้างทางศิลปกรรมโดยชุมชนมีส่วนร่วมในจังหวัดยโสธร”, วิทยานิพนธ์หลักสูตร
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
,๒๕๕๑.

สมศักดิ์ ลือราช,ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓), วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนคร
รินทรวิโรฒ ประสานมิตร,๒๕๕๙.

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย,การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท. รายงาน
การวิจัย, กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๘.

๒. ภาษาอังกฤษ

Davis Keith, Human Behavior of World-Man Relations and Organization Behavior, New
York : Mc Graw –Hill Book Co, 1972.

Davis Keith, Human Behavior of World-Man Relations and Organization Behavior,
New York : Mc Graw – Hill Book Co, 1972.

Erwin, Williams, Participation Management : Concept, Theory and Implementation,
At lanta, Ga : Georgia State University Press, 1976.

Helene Heyd and Andreas Neef, International Food policy Research Institute 2033
K Street, N.W.Washington, D.C. 2006 U.S.A. December 2004.

Koontz & others, Essential of management, New York : Mc Graw-Hill, 1986.

Putti Joseph M, Management : A Functional, Singapore : Mc Graw-Hill, 1987.

White, Alastair T, The community A Discussion of the Agreement Community
Participation, Current issue and Lesson Learned, USA. : The United Nations
Childrens Fund, 1982.

WHO and UNICEF, Report of The International Conference on Primary Health
Care, NewYork : N.P.Press, 1981.

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย
สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ
เรื่อง การศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

คำชี้แจง : แบบสัมภาษณ์

การวิจัยเรื่อง การศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน แบ่ง
 แนวทางการสัมภาษณ์ออกเป็น ๒ ขั้นตอน คือ

ตอนที่ ๑ สัมภาษณ์เกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ ๒ สัมภาษณ์เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

ตอนที่ ๑ สัมภาษณ์เกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ – ฉายา/นามสกุล.....
 อายุ.....
 วุฒิการศึกษา.....
 ตำแหน่งหน้าที่.....
 สังกัดองค์กร.....
 ประสบการณ์การทำงานในตำแหน่งปัจจุบัน (จำนวนปี).....
 วัน/เวลาที่สัมภาษณ์.....
 สถานที่.....
 เบอร์โทรศัพท์ติดต่อ.....

ตอนที่ ๒ สัมภาษณ์เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

๒.๑ ท่านเห็นว่าการบันทึกประวัติศาสตร์น่าน ในรูปแบบของวรรณกรรมพงศาวดารน่านนั้น
 ได้มีความเป็นมา เป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒.๒ ท่านเห็นว่ามีเหตุผลใดบ้าง ถึงได้มีการบันทึกประวัติศาสตร์น่านในรูปแบบของ
วรรณกรรมพงศาวดารน่าน

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒.๓ ท่านเห็นว่าวรรณกรรมพงศาวดารน่านได้กล่าวถึงเรื่องราวที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์น่าน
อย่างไร

.....

.....

.....

.....

๒.๔ ท่านเห็นว่าวรรณกรรมพงศาวดารน่านมีความสำคัญอย่างไรต่อการศึกษาประวัติศาสตร์
ของจังหวัดน่าน

.....

.....

.....

.....

.....

๒.๕ ท่านเห็นว่าหากจะมีแนวทางใดที่จะส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์น่าน
จากวรรณกรรมพงศาวดารน่าน นี้

.....

.....

.....

.....

ขอขอบคุณเป็นอย่างสูง ในการให้ความอนุเคราะห์การสัมภาษณ์

ที่ อว ๘๐๕๒/ว ๔๓

วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพ

รัตนราชสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี

อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ๕๕๐๐๐

๒๕ ตุลาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขออนุญาตขอความช่วยเหลือเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เจริญพร

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ชุด

ด้วย ผศ.ดร.จิตติพร สะสม อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุตาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้รับทุนอุดหนุนจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม เพื่อทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรม พงศาวดารน่าน” มีความประสงค์จะขอลงพื้นที่ศึกษาและขอสัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูลจากท่าน

วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์เพื่อให้ให้นักวิจัยลงพื้นที่ศึกษาและเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยจากท่านด้วยดี และขอขอบคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเจริญพรมมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

ขอเจริญพร

(พระชยานันท์มณี,รศ.ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ

ผู้ทรงคุณวุฒิด้านประวัติศาสตร์น่าน และผู้เชี่ยวชาญวรรณกรรมอักษรล้านนา
ให้ข้อมูลความสำคัญ ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

พระมหาปิยะ ธีรภูริ และ อาจารย์นิยม สองสีโย ผู้ทรงคุณวุฒิด้านประวัติศาสตร์น่าน และผู้เชี่ยวชาญ
วรรณกรรมอักษรล้านนาให้ข้อมูลความสำคัญ ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

ผู้ทรงคุณวุฒิด้านประวัติศาสตร์น่าน และผู้เชี่ยวชาญวรรณกรรมอักษรล้านนา
ให้ข้อมูลความสำคัญ ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

เวทีเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประวัติศาสตร์น่านที่ปรากฏในบันทึกพงศาวดารน่าน
ณ ห้องประชุมวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ

เวทีเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประวัติศาสตร์น่านที่ปรากฏในบันทึกพงศาวดารน่าน
ณ ห้องประชุมวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ

เวทีเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประวัติศาสตร์น่านที่ปรากฏในบันทึกพงศาวดารน่าน
ณ ห้องประชุมวิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ

การศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

Study of the history of the Nan Chronicle literature

ฐิติพร สะสม,สุวารี รวบทองศรี

Thitiporn Sasom, Suwaree Robtongsee

วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Nakhon Nan Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: dang 1981@ windowslive.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่านเพื่อวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน เพื่อนำเสนอองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในเชิงคุณภาพ (Key Informant) ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยการคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) ที่มีความเชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นน่าน ภาษาล้านนาและวรรณกรรมล้านนา ได้แก่พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา นักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์โบราณ จำนวน 7 รูป/คน เครื่องมือสำหรับเก็บข้อมูลได้แก่แบบสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดประชุมกลุ่มย่อย วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า 1) ประวัติความเป็นมาของการบันทึกคัมภีร์พงศาวดารน่านเกิดจากความประสงค์ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช พระเจ้าน่านองค์ที่ 63 พระองค์ทรงได้มอบหมายให้ให้แสนหลวงราชสมภาร แต่งขึ้นและเป็นผู้รวบรวมและเรียบเรียงจากเอกสารโบราณต่างๆ เพื่อให้ได้เนื้อหาที่สมบูรณ์มากที่สุดแล้วจดบันทึกเขียนด้วยอักษรธรรมล้านนา 2) การสร้างนครน่าน มีการพัฒนานครรัฐขึ้นตามลำดับนั้น สามารถแบ่งเป็นยุคต่าง ๆ ตามช่วงเวลาออกเป็น 5 ยุค ศูนย์กลางของการปกครองตามลำดับ ทั้ง 5 ยุคนั้น ประกอบด้วย ยุคสร้างวรรณคร (เมืองปัว) ยุคที่สอง คือ ยุคเวียงภูเพียงแช่แห้ง ยุคที่สาม คือ ยุคเวียงใต้ ยุคที่สี่ ยุคเวียงเหนือ ยุคที่ห้า ยุคเมืองน่าน จนถึงปัจจุบัน เจ้าผู้ครองนครที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองพลเมือง 3) สารสำคัญของพงศาวดารน่าน กล่าวถึงการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย โดยแบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้ ระยะที่ 1 การสร้างเมืองปัวและเมืองน่าน ระยะที่ 2 เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา ระยะที่ 3 เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ระยะที่ 4 เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสิน

คำสำคัญ: พงศาวดารน่าน, ประวัติศาสตร์น่าน, วรรณกรรม

Abstract

The research has the objective To study the history of Nan Chronicles literature. To analyze the history of Nan Chronicles literature. To present knowledge from the history of Nan literary chronicles. It is qualitative research (Qualitative Research). A group of key informants is qualitative (Key Informant). In the study, the

researcher selected key informants by specific selection (purposive sampling). Has expertise in Nan local history Lanna language and Lanna literature Including monks Local philosophers, wisdom teachers, and academics with knowledge of ancient scriptures, totaling 7 figures/person. Data collection tools include in-depth interviews. Organizing small group meetings Data were analyzed descriptively. The research results found that. 1) The history of recording the Nan Chronicles was created by the will of King Suriyapongpharitet. The 63 rd King Nan, he assigned Saen Luang Ratchasomphan composed and compiled and compiled from various documents To get the most complete content, take notes and write them in Dhamma Lanna script. 2) Creation of the city of Nan City-states developed accordingly. Can be divided into different eras according to the time period into 5 eras, the centers of government respectively. Those 5 eras consist of the era of building Wora Nakhon (Mueang Pua), the second era is the Wiang Phu Phiang Chae Haeng era, the third era is the Wiang Tai era, The fourth period is the Wiang Nuea era. The fifth era is the Nan era until the present. The ruler of the city had absolute authority over the citizens. 3) The essence of the Nan chronicles It talks about the construction of Nan city and the sequence of Nan rulers from the beginning of the city's construction until the last Nan ruler. It is divided into phases of the creation and governance of the historical city of Nan as follows: Phase 1, the creation of Pua and Nan cities. Phase 2, Nan city became a colony of the Lanna Kingdom. Phase 3, Nan city became a colony of Burma. Phase 4: Nan city depends on Rattanakosin city.

Keywords: Nan Chronicles, Nan history, literature

บทนำ

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นเครื่องมือที่ทำให้เห็นรากเหง้าของตนเอง ทำให้เกิดจิตสำนึกเห็นคุณค่า ความภาคภูมิใจ ศักดิ์ศรีของตนเองและมีความภาคภูมิใจในท้องถิ่นหรือชุมชนที่ตนอยู่ ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ ในยุคปัจจุบันเป็นโลกแห่งกระแสโลกาภิวัตน์ของข้อมูลข่าวสารมากมาย ทุกคนมีโอกาสได้อ่าน ได้ฟังเรื่องราวประสบการณ์แปลกๆ ใหม่ๆ ของคนอื่นมากมายซึ่งทำให้มีโอกาสที่จะไปหยิบคว้าความคิดริเริ่มของคนต่างที่ต่างถิ่นมาใช้ในบ้านเรายังมีมากขึ้น โดยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต่างจากประวัติศาสตร์ชาติตรงที่เรื่องราวที่ศึกษาเป็นเรื่องในท้องถิ่น เป็นเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นจริงมีพยานหลักฐานให้เป็นหรือพุดคุยกันได้ กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบนี้จะทำให้เห็นตัวละคร (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2557) และทำให้เด็กและคนในชุมชนเห็นว่าตนเองหรือบรรพบุรุษตน มีอยู่ในประวัติศาสตร์ของตนเอง ด้วยบรรพบุรุษเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างบ้านเมืองและเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้นๆ จึงมีผลในการเปลี่ยนแปลงทั้งการเรียนรู้ จิตสำนึก ความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่นหรือชุมชน และนี่เองคือพลังที่จะทำให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถเลือกทิศทางเดินไปสู่อนาคตของตนเองได้

ประวัติศาสตร์เมืองน่าน เริ่มปรากฏ ขึ้นราว พ.ศ. 1825 ภายใต้การนำของพญาภูคาขุนยการปกครองอยู่ที่เมืองย่าง (เชื่อกันว่าเป็นบริเวณริมฝั่งด้านใต้ ของแม่น้ำย่าง ใกล้เทือกเขาตอยภูคาในเขตบ้านเลี้ยว ตำบลยม อำเภอท่าวังผา) เพราะปรากฏร่องรอย ชุมชนในสภาพที่เป็นคูน้ำ คันดิน กำแพงเมืองซ้อนกันอยู่ ต่อมาพระยาภูคา ได้ขยายอาณาเขตปกครองของตนออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยส่งราชบุตรบุญธรรม 2 คน ไปสร้างเมืองใหม่ โดย ขุนนุ่น ผู้พี่ไปสร้างเมืองจันทบุรี (เมืองพระบาง) และขุนฟองผู้น้องสร้างเมือง วรรณคร หรือเมืองบัว ในสมัยของพญาการเมือง (กรานเมือง) โอรสของพญาผานอง เมืองบัว ได้มีการขยายตัวมากขึ้น ตลอดจนมีความสัมพันธ์ กับเมืองสุโขทัยอย่างใกล้ชิด พงศาวดารเมืองน่านกล่าวถึงพญาการเมืองว่า ได้รับเชิญจากเจ้าเมืองสุโขทัย (พระมหาธรรมราชาลิไท) ไปร่วมสร้าง วัดหลวงอภัย (วัดอัมพวันาราม) ขากลับเจ้าเมืองสุโขทัย ได้พระราชทานพระธาตุ 7 องค์ พระพิมพ์ทองคำ 20 องค์ พระพิมพ์เงิน 20 องค์ ให้กับพญาการเมือง มาบูชา ณ เมืองบัว (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดน่าน, 2549) ด้วย พญาการเมือง ได้ปรึกษาพระมหาเถรธรรมบาล จึงได้ก่อสร้างพระธาตุแช่แห้งขึ้นที่บนภูเพียงแช่แห้ง พร้อมทั้งได้อพยพผู้คนจากเมืองบัว ลงมาสร้างเมืองใหม่ที่บริเวณพระธาตุแช่แห้ง เรียกว่า ภูเพียงแช่แห้ง ในปี พ.ศ. 1902 โดยมีพระธาตุแช่แห้งเป็นศูนย์กลางเมือง หลังจากพญาการเมืองถึงแก่พิราลัย โอรส คือ พญาผากองขึ้นครองเมืองแทน ต่อมาเกิดปัญหาความแห้งแล้ง จึงย้ายเมืองมาสร้างใหม่ที่ริมแม่น้ำน่านด้านตะวันตกบริเวณบ้านห้วยใต้ คือ บริเวณที่ตั้งของจังหวัดน่านในปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. 1911 ในสมัยเจ้าปู่แข่งครองเมืองระหว่างปี พ.ศ. 1950 - 1960 ได้สร้างวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร วัดพระธาตุเขาน้อย วัดพญาภู แต่สร้างไม่ทันเสร็จก็ถึงแก่พิราลัยเสียก่อน พญาจ้าวหารผาสุม ผู้เป็นหลานได้สร้างต่อจนแล้วเสร็จและได้สร้าง พระพุทธรูปทองคำปางลีลาปัจจุบันคือ พระพุทธรูปนันทบุรีศรีศากยมุนี ประดิษฐานอยู่ในวิหารวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ในปี พ.ศ. 1993 พระเจ้าติโลกราชกษัตริย์นครเชียงใหม่ มีความประสงค์จะครอบครองเมืองน่านและแหล่งเกลือ บ่อมาง (ต.บ่อเกลือใต้ อ.บ่อเกลือ) ที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์และหาได้ยากทางภาคเหนือ จึงได้จัดกองทัพเข้ายึด (กรมศิลปากร, 2537)

เมืองน่าน เมืองน่านจึงถูกผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนาตั้งแต่นั้นมา ตลอดระยะเวลาเกือบ 100 ปี ที่เมืองน่านอยู่ในครอบครองของ อาณาจักรล้านนา ได้ค่อยๆ ซึมซับเอาศิลปวัฒนธรรมของล้านนา มาไว้ในวิถีชีวิต โดยเฉพาะการรับเอาศิลปกรรมทางด้านศาสนา ปรากฏศิลปกรรมแบบล้านนาเข้ามาแทนที่ศิลปกรรมแบบสุโขทัย อย่างชัดเจน ดังเช่น เจดีย์วัดพระธาตุแช่แห้ง เจดีย์วัดสวนตาล เจดีย์วัดพระธาตุช้างค้ำ แม้จะเหลือส่วนฐานที่มีช้างล้อมรอบ ซึ่งเป็นลักษณะศิลปะแบบสุโขทัยอยู่ แต่ส่วนองค์เจดีย์ขึ้นไปถึงส่วนยอดเปลี่ยนเป็นศิลปกรรมแบบล้านนาไปจนหมดสิ้น

ด้วยเหตุผลดังกล่าวผู้วิจัยได้เล็งเห็นความสำคัญของประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ที่ได้บันทึกประวัติศาสตร์ของความเป็นนครรัฐน่านในอดีต ในรูปของการบันทึกเป็นอักษรภาษาล้านนาหรืออักษรตัวเมือง ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาและเข้าถึงของผู้ที่สนใจเรื่องราวความเป็นมาของนครรัฐแห่งนี้รวมถึงองค์ความรู้ของความเป็นนครน่านที่ถูกบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ผู้วิจัยจึงได้เสนอผลการศึกษา ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน เพื่อให้ได้ทราบถึงความเป็นมาของการบันทึกประวัติศาสตร์น่านผ่านพงศาวดารฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร

ให้ผู้สนใจและนิสิตนักศึกษา รวมถึงนักเรียนในระบบการศึกษาปฐมศึกษาและมัธยมศึกษาสามารถเข้าถึงองค์ความรู้ในพงศาวดารน่าน และมีความภาคภูมิใจในความเป็นอัตลักษณ์และเอกลักษณ์น่าน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน
2. เพื่อวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน
3. เพื่อนำเสนอองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Study) โดยได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลโดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจงประกอบด้วย พระสงฆ์ปราชญ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา นักวิชาการที่มีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์โบราณ จำนวน 7 รูป/คน

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย

การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการจัดกิจกรรมโครงการเชิงปฏิบัติการ (Workshop Project) การมีส่วนร่วมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย รายงานการประชุมที่เกี่ยวข้อง ส่วนการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลนั้นเน้นวิธีการแสวงหาความรู้ จากการตั้งประเด็นหลักในการศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน โดยดำเนินการและใช้เครื่องมือที่สำคัญ ได้แก่

๑. แบบสัมภาษณ์ (Inter View) โดยผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับผู้นำชุมชน ผู้นำทางธรรมชาติ ตัวแทนคณะสงฆ์ ผู้เชี่ยวชาญทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่าน ที่มีบทบาทด้านการอนุรักษ์คัมภีร์ การปริวรรต และการแปลโดยพัฒนาเป็นแบบสัมภาษณ์ที่พัฒนาจากเอกสาร รายงานที่เกี่ยวข้อง โดยมีเนื้อหาที่สำคัญคือ ประวัติความเป็นมาของพงศาวดารน่าน การถอดบทเรียนจากพงศาวดารน่าน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลและการปฏิบัติการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้วิจัยได้แบ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยออกเป็น 8 ระยะ มีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ระยะที่ 1 การจัดประชุมทีมวิจัย เพื่อชี้แจงความรู้ความเข้าใจและจัดสร้างการจัดสร้างเครื่องมือประกอบการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) การใช้เครื่องมืออุปกรณ์ประกอบการวิจัย ได้แก่ เครื่องบันทึกภาพและเสียง และความพร้อมของอุปกรณ์เครื่องมือการทำงาน

ระยะที่ 2 การตรวจเยี่ยมพื้นที่เบื้องต้น (Community Meeting) เป็นกระบวนการในขั้นตอนเริ่มต้นของการดำเนินงานวิจัย เป็นการบูรณาการวิจัย เข้าถึงพื้นที่ศึกษาของโครงการ โดยการให้นักวิจัยได้เรียนรู้และสัมผัสกับสภาพแวดล้อมการเรียนรู้พื้นที่ อย่างใกล้ชิดเพื่อที่จะได้วางแผนการศึกษาวิจัยให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และเป้าหมาย ของการวิจัยต่อไป โดยทั่วไปการตรวจเยี่ยม

พื้นที่เบื้องต้น เปรียบเสมือนกับการเรียนรู้ “ภูมิสังคม” ของพื้นที่เป้าหมาย อันประกอบด้วยประเด็น การตรวจเยี่ยมในด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพของพื้นที่ศึกษา เป็นการศึกษาเรียนรู้ข้อมูลทาง กายภาพ ชีวภาพ และลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ เป้าหมาย เพื่อที่จะนำข้อมูลมาใช้ในการศึกษา ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองน่าน การตั้งถิ่นฐานการสร้างเมืองในอดีตจนถึงปัจจุบัน

ระยะที่ 3 การลงสำรวจข้อมูลภาคสนาม (Field Study) โดยการคัดเลือกพื้นที่ทำการวิจัย แบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อรวบรวมข้อมูลในการจัดการองค์ความรู้และภูมิปัญญา ท้องถิ่น โดยการทำจดหมายและประสานงานติดต่อเพื่อขออนุญาตทำวิจัยกับกลุ่มประชากรเป้าหมาย โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อตอบ วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ศึกษาประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

ระยะที่ 4 การพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ กับผู้นำ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เป็นการเข้าพบ พูดคุย โดยทั่วไปนักวิจัยจะให้มีผู้นำทางซึ่งเป็นบุคคลที่ได้รับการเคารพนับถือในสังคม ซึ่งเป็นที่รู้จัก ของปราชญ์ชุมชน ครูภูมิปัญญา และนักวิชาการเป็นผู้ประสานให้เกิดการพบปะพูดคุย โดย ประเด็น ของการพบปะพูดคุยประกอบด้วย

- การแนะนำตัวของคณะผู้วิจัย
- การชี้แจงวัตถุประสงค์/กระบวนการวิจัยและผลลัพธ์ที่พึงประสงค์
- การสอบถามประเด็นสำคัญของของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- การเตรียมพร้อมในการศึกษา/สำรวจ/การสนทนากลุ่มเจาะจง

การเก็บข้อมูลทุกครั้ง ผู้วิจัยได้จดบันทึกไว้เป็นหลักฐานเพื่อสามารถจดจำข้อมูลที่ได้จาก การสัมภาษณ์ หรือบางครั้งใช้วิธีการบันทึกเทปในการสัมภาษณ์ สำหรับบันทึกข้อมูลที่ได้จากการ สังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยจะทำการจดบันทึกทันทีที่สังเกตเห็น โดยใช้เวลาในช่วงตอนกลางคืนใน การเรียบเรียงข้อมูลที่ได้จากการบันทึกเทป นอกจากนี้ได้ถ่ายรูปบุคคลและสิ่งต่าง ๆ ที่มีผลต่อการ ทำงาน เพื่อประกอบข้อมูลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นอีกด้วย

ระยะที่ 5 การจัดประชุมเสวนาทางวิชาการ และกิจกรรมเชิงปฏิบัติการศึกษาประวัติ ความเป็นมาของพงศาวดารน่าน การบันทึกประวัติศาสตร์น่านในคัมภีร์ใบลาน ด้วยอักษรภาษา ล้านนา การวิเคราะห์สำนวนและภาษาจากการปริวรรตและการแปล ผ่านผู้เชี่ยวชาญด้านภาษา ล้านนาและวรรณกรรมล้านนา เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 และ 3 คือ วิเคราะห์ประวัติความเป็นมา ของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน และ นำเสนอองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรม พงศาวดารน่าน

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามเนื้อหา (Content analysis) แล้วสรุปตามวัตถุประสงค์ ที่ตั้งไว้ การวิเคราะห์ สังเคราะห์ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลจากการวิเคราะห์จากเอกสาร ประกอบกับข้อมูลที่ได้ จากแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) หลังจากนั้น ผู้วิจัยยืนยันความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูล ด้วยการให้บุคคลที่อยู่ในปรากฏการณ์ที่ศึกษาและบุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ทำการศึกษาตรวจสอบ และรับรองความถูกต้อง โดยการแปลข้อมูลพร้อมให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม ทักท้วงหรือยอมรับข้อมูลที่ นำเสนอ ซึ่งการตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูลด้วยวิธีนี้ ผู้วิจัยใช้กับข้อมูลเบื้องต้นและข้อมูลที่

เป็นส่วนที่ผู้วิจัยได้ตีความแล้วนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) นำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนาและการนำเสนอภาพกิจกรรมและชุดองค์ความรู้ (หนังสือสรุปองค์ความรู้) และวิธีทัศน์บรรยากาศการสังเคราะห์ข้อมูลในพื้นที่สาธารณะประวัติความเป็นมาพงศาวดารน่าน ให้ได้ผลเป็นเชิงประจักษ์ และนำผลไปใช้ประโยชน์ได้จริงในวงกว้าง โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิเคราะห์เนื้อหา ดังนี้ 1) ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน 2) วิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน 3) นำเสนอองค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน สู่การสร้างบทสรุปและการพิสูจน์บทสรุป เป็นการนำแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยต่างๆ ทางวิชาการมาสร้างเป็นบทสรุปพร้อมกับข้อมูลที่เชื่อถือได้อีกครั้งหนึ่ง โดยเน้นความเชื่อมโยง เพื่อนำไปสู่การพิสูจน์ที่เป็นรูปธรรมและตรงต่อข้อเท็จจริง

ผลการวิจัย

1. ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

จากการวิจัยพบว่า ประวัติความเป็นมาของการบันทึกคัมภีร์พงศาวดารน่านเกิดจากความประสงค์ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช พระเจ้าน่านองค์ที่ 63 พระองค์ทรงได้มอบหมายให้ให้แสนหลวงราชสมภาร เป็นผู้รวบรวมและเรียบเรียงจากเอกสารโบราณต่างๆ แล้วบันทึกลงบนใบลาน เพื่อให้ได้เนื้อหาที่สมบูรณ์มากที่สุดแล้วจดบันทึกเขียนด้วยอักษรธรรมล้านนา (ตัวเมือง) เป็นการบันทึกกล่าวถึงราชวงศ์ภูคาสร้างที่อำเภอปัว ลำดับเจ้าผู้ปกครองของนครน่านจากเริ่มต้นจนถึงเจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ 63 รวมถึงมีเนื้อหาของคัมภีร์พงศาวดารน่านที่กล่าวถึงเรื่องการสร้างเมืองน่านการศึกษาสงครามสมัยต่างๆ ความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนา การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุแช่แห้ง ความสัมพันธ์ไมตรีกับกรุงรัตนโกสิน การสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ นิบาต นิภาย ต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา และเรื่องราวอื่นๆ ที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่าน

2. ผลการวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

จากการวิจัยพบว่า นครน่าน มีความเป็นมาของการปกครองที่สืบทอดกันมา นับตั้งแต่เมืองวรรณคร หรือเมืองพลัว (พัว หรือ ปัว) จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยนับตั้งแต่เป็นนครรัฐอิสระและเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา เชียงใหม่ พม่า กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในยุคของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ซึ่งเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่าน องค์ที่ 63 เป็นผู้ปกครองที่ได้มีวิสัยทัศน์กว้างไกลทรงมีพระราชประสงค์ให้แสนหลวงราชสมภารได้ทำการรวบรวมและบันทึกประวัติความเป็นมาของนครน่าน จากเอกสารสำคัญทั้งคัมภีร์ใบลาน ปี่สาและการบอกเล่าของผู้คนในอดีต เพื่อถ่ายทอดออกมาเป็นพงศาวดารน่าน ไว้ให้อนุชนคนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาและการสร้างเมืองน่านจากอดีตจนถึงปัจจุบัน จากประวัติศาสตร์การสร้างนครน่าน และการพัฒนานครรัฐขึ้นตามลำดับนั้น นักประวัติศาสตร์ได้กำหนดแบ่งเป็นยุคต่าง ๆ ตามการปกครองออกเป็น 5 ยุค และเป็นไปตามการโยกย้ายถิ่นฐานบ้านเมือง และศูนย์กลางของการปกครองตามลำดับ ทั้ง 5 ยุคนั้น ประกอบด้วย ยุคสร้างวรรณคร (เมืองพัว (ปัว) หรือเมืองพลัว) ยุคที่สอง คือ ยุคเวียงเวียงแช่แห้ง ยุคที่สาม คือ ยุคเวียงใต้ ยุคที่สี่ ยุคเวียงเหนือ ยุคที่ห้า ยุคเมืองน่าน จนถึงปัจจุบัน

สภาพทั่วไปของนครน่านในด้านการเมืองการปกครอง มีลักษณะเช่นเดียวกันกับหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนาไทย คือ เป็นการปกครองแบบรัฐประเทศราชโดยแต่ละเมืองจะมีเจ้าผู้ครองนครที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองพลเมือง นอกจากนี้แล้ว การขึ้นครองนครน่านหรือปกครองนครน่าน แม้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากสยามแต่ในทางปฏิบัติแล้ว พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ของสยาม มิได้ยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในของนครน่านโดยจะให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในนครน่านคัดเลือกตัวเจ้านายผู้มีอาวุโสเป็นเจ้าผู้ปกครองกันเอง ความเป็นเอกลักษณ์ของนครน่านที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ นับได้ว่า เป็นความภาคภูมิใจในวิถีการดำเนินชีวิตแต่ละชุมชน ที่นำมาซึ่งความรักสามัคคีที่เป็นแบบเครือญาติ ซึ่งสามารถศึกษาได้จากความเป็นมาและสภาพทั่วไปของนครน่านที่มีความสัมพันธ์กับผู้เข้ามาปกครอง จึงมีความหล่อหลอมกลมเกลียวอย่างลงตัว และเหมาะสมตามยุคสมัยสืบมา

3. วิเคราะห์องค์ความรู้จากประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน

จากการวิจัยพบว่า เนื้อหาสาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีเนื้อหาประวัติการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย พร้อมกับการศึกษาเอกสารสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบันทึกพงศาวดารน่าน ประวัติเจ้าผู้ครองนครน่านและการสร้างบ้านเมือง ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการสรุปเป็นองค์ความรู้จากพงศาวดารน่าน โดยแบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้

ระยะที่ 1 การสร้างเมืองปัวและเมืองน่าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 - พ.ศ. 1992) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 มีเรื่องในลักษณะตำนาน กล่าวถึงชนกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพระญาณูกา ได้ครอบครองพื้นที่ราบตอนบนของจังหวัดน่าน และตั้งศูนย์กลางปกครองอยู่ที่ เมืองย่าง

ระยะที่ 2 เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. 1993-2101) พระเจ้าติโลกราชกษัตริย์แห่งนครเชียงใหม่มีความประสงค์จะครอบครองนครน่าน และแหล่งเกลือบ่อมาง ซึ่งอยู่ใกล้ลำน้ำมางที่หาได้ยากทางภาคเหนือ จึงจัดทัพยกมาตีนครน่านเมื่อตีได้สำเร็จจึงได้ผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนา

ระยะที่ 3 เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. 2103-2328) นครน่านต้องขึ้นตรงต่อการปกครองของพม่าที่เมืองเชียงใหม่ด้วย

ระยะที่ 4 เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2331) เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน” ผู้วิจัยได้สรุปวิเคราะห์เป็นการอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

จากผลการวิเคราะห์ คัมภีร์พงศาวดารน่านและเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ประกอบมีข้อค้นพบนครน่าน **ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน** เกิดจากความประสงค์ของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช พระเจ้าน่านองค์ที่ 63 พระองค์ทรงได้มอบหมายให้ให้แสนหลวงราช

สมภาร แต่งขึ้นและเป็นผู้รวบรวมและเรียบเรียงจากเอกสารโบราณต่างๆ เพื่อให้ได้เนื้อหาที่สมบูรณ์มากที่สุดแล้วจดบันทึกเขียนด้วยอักษรธรรมล้านนา (ตัวเมือง) เป็นการบันทึกกล่าวถึงราชวงศ์สุโขทัยสร้างที่อำเภอปัว ลำดับเจ้าผู้ปกครองของนครน่านจากเริ่มต้นจนถึงเจ้าผู้ปกครองนครน่านองค์ที่ 63 (สร้อยดี อ่องสกุล, 2561) รวมถึงมีเนื้อหาของคัมภีร์พงศาวดารน่านที่กล่าวถึงเรื่องการสร้างเมืองน่าน การศึกษาสงครามสมัยต่างๆ ความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนา การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุแช่แห้ง ความสัมพันธ์ไมตรีกับกรุงรัตนโกสินทร์ การสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ นิบาต นิภาย นิยายต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา และเรื่องราวอื่นๆ ที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่าน มีประวัติความเป็นมาในการสร้างเมือง ดังปรากฏหลักฐานต่าง ๆ หลายแห่งมีทั้งที่บันทึกไว้ตรงกันบ้าง มีความแตกต่างและมีความขัดแย้งกันบ้าง ดังเช่น หนังสือพื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด กล่าวว่า นครน่านสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1911 และยังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 8 ซึ่งจารึกในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย ว่าด้วยการประดิษฐานรอยพระพุทธบาทไว้ที่เขาสุมณภู เมื่อ พ.ศ. 1903 และมีข้อความตอนหนึ่ง ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับเมืองพลัว ปัจจุบันเรียกว่า อำเภอปัว เป็นชื่อของอำเภอหนึ่งในจำนวนสิบห้าอำเภอของจังหวัดน่าน การศึกษาประวัติความเป็นมาของพงศาวดารน่านเป็นการศึกษาผ่านการวิเคราะห์คัมภีร์โบราณที่ถูกบันทึกด้วยอักษรภาษาล้านนา นำมาปริวรรตเพื่อถอดความให้ได้เนื้อหาสาระที่ถูกต้องแม่นยำ สอดคล้องกับ (วรรณวิทย์ เหลืองประภัสร์, 2547) ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์โบราณเรื่องสตราอภิธรรมกำเนิด” ผลการวิจัยพบว่า วรรณกรรมเรื่องสตราอภิธรรมกำเนิดโดยศึกษาจากคัมภีร์โบราณจำนวน 1 ผูก 32 หน้าลาน ฉบับวัดคันธารมย์ อำเภอกระสังจังหวัดบุรีรัมย์ปรากฏชื่อผู้จารคือพระภิกษุภุชใน ปีพ.ศ. 2487 ผลจากการศึกษาทำให้ทราบว่าอักษรและอักษรวิธีในโบราณเป็นอักษรขอมรูปแบบอักษรคล้ายกับอักษรเขมรสมัยปัจจุบันแต่รูปแบบอักษรวิธีนั้นมีลักษณะหลายอย่างเหมือนกับอักษรวิธีในสมัยหลังพระนรนาถวรรควรรณกรรมสตราอภิธรรมกำเนิดน่าจะได้เค้าโครงเรื่องในส่วนพุทธประวัติมาจากคัมภีร์อัฐสาธิตินีและคัมภีร์ปฐมสมโพธิเนื้อหา กล่าวถึงพุทธประวัติและหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับพระอภิธรรมแต่ในวรรณกรรมเรื่องสตราอภิธรรมกำเนิดมีการแต่งนิทานประกอบคำสอนเพิ่มขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายของเรื่องเพื่อให้ผู้ฟังและผู้อ่านได้เห็นความสำคัญการสร้างกุศลกรรมดีเพื่อให้ได้รับผลกรรมดีนั้นลักษณะคาบเกี่ยวกันในส่วนที่เป็นภาษาบาลีใช้รูปแบบร้อยกรองในส่วนภาษาเขมรแต่งเป็นร้อยแก้วการใช้ถ้อยคำสำนวนนั้นนิยมเล่นคำซ้อนและคำพ้องความหมายเป็นจำนวนมากอีกทั้งนิยมใช้โวหารเพื่อดำเนินเรื่องรูปแบบการใช้ถ้อยคำสำนวนโดยเล่นคำจำนวนมากและการใช้โวหารเป็นรูปแบบอย่างหนึ่งที่นักประพันธ์เขมรนิยมใช้ส่วนภาพสะท้อนจากวรรณกรรมนั้นสะท้อนให้เห็นในเรื่องค่านิยมความเชื่อประเพณีหลักคำสอนภาพสะท้อนจากวรรณกรรมส่วนใหญ่ล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งสิ้น

การวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน นครน่าน มีความเป็นมาของการปกครองที่สืบทอดกันมา นับตั้งแต่ เมืองวรรณคร หรือเมืองพลัว (พัว หรือ ปัว) จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยนับตั้งแต่เป็นนครรัฐอิสระและเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา เชียงใหม่ พม่า กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในยุคของพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ (จังหวัดทหารบกน่าน, 2552) ซึ่งเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่าน องค์ที่ 63 เป็นผู้ปกครองที่ได้มีวิสัยทัศน์กว้างไกลทรงมีพระราชประสงค์ให้แสนหลวงราชสมภารได้ทำการรวบรวมและบันทึกประวัติความเป็นมาของ

นครน่าน จากเอกสารสำคัญทั้งคัมภีร์ใบลาน ปับสาและการบอกเล่าของผู้คนในอดีตเพื่อถ่ายทอดออกมาเป็นพงศาวดารน่าน ไว้ให้อนุชนคนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาและการสร้างเมืองน่านจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งในปัจจุบันยังมีสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่หลงเหลือให้อนุชนคนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ นครน่านเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองจากการปกครองแบบรัฐจารีตหรือรัฐศักดินา สู่การปกครองแบบรัฐสมัยใหม่ ตามรูปแบบของสยาม จากประวัติศาสตร์การสร้างนครน่าน และการพัฒนานครรัฐขึ้นตามลำดับนั้น นักประวัติศาสตร์ได้กำหนดแบ่งเป็นยุคต่าง ๆ ตามการปกครองออกเป็น 5 ยุค และเป็นไปตามการโยกย้ายถิ่นฐานบ้านเมือง และศูนย์กลางของการปกครองตามลำดับ ทั้ง 5 ยุคนั้น ประกอบด้วย ยุคสร้างวรรณคร (เมืองพัว (ปัว) หรือเมืองพลัว) ยุคที่สอง คือ ยุคเวียงภูเพียงแช่แห้ง ยุคที่สาม คือ ยุคเวียงใต้ ยุคที่สี่ ยุคเวียงเหนือ ยุคที่ห้า ยุคเมืองน่าน จนถึงปัจจุบัน นครน่านเป็นนครรัฐอิสระมาตั้งแต่เริ่มสร้างเมืองวรรณคร เป็นยุคเริ่มต้นของนครน่าน จนถึงปี พ.ศ. 1993 นครน่านได้ถูกเชียงใหม่โดยพระเจ้าติโลกราชยกกองทัพมาตีนครน่าน เจ้าอินตะแก่นท้าว พ่ายแพ้จึงหนีไปพึ่งเมือง นับตั้งแต่นั้นมานครน่านจึงเป็นส่วนหนึ่งของล้านนาด้านตะวันออก เชียงใหม่ปกครองนครน่านในฐานะประเทศราช ต่อมาไม่นานก็รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรโดยทำการแต่งตั้งขุนนางจากเชียงใหม่ หรือโยกย้ายจากเมืองอื่นไปปกครองนครน่านแทนเชื้อสายเจ้านครน่านคนเดิม สาเหตุมาจากนครน่านอยู่ติดกับอาณาจักรล้านช้างและญวน ทำให้เขตแดนด้านนี้ไม่ปลอดภัย ทำให้พระองค์ผนวกเอาดินแดนฝั่งนี้ไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาโดยให้นครน่านมีฐานะเป็นเพียงเมืองหน้าด่านที่สำคัญด้านตะวันออกของอาณาจักรล้านนาไทย

นครน่านเป็นรัฐประเทศราชของสยามในรัชสมัยรัชกาลที่ 1 แต่มีอิสระในการปกครองตนเอง เช่น กรณีการบัญญัติกฎหมายใช้เป็นแนวทางในการปกครอง คือ กฎหมายอาณาจักรหลักคำออกใช้บังคับใน พ.ศ. 2395 และมีการแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2404 การแก้ไขกฎหมายทำแบบจารีต คือ ใช้วิธีออกกฎหมายใหม่แล้วบัญญัติต่อเติมเข้าไปโดยไม่ลบกฎหมายเดิม นอกจากนี้แล้ว นครน่านยังมีระบบเงินตราใช้เป็นของตนเอง นั่นคือ เงินทอกน่าน และเงินเจียงน่าน สำหรับเงินเจียงนั้นจะมีอักษรย่อ “น่าน” และ “นวน” เป็นตราประทับของเงินเจียงและยังมีการประทับตราของเจ้าเมือง และนำหนักของเงินด้วย สำหรับเงินเจียงน่านจัดอยู่ในกลุ่มเงินเจียงของอาณาจักรล้านนาด้วย (ชลดา สังวร, 2553) ซึ่งในกรณีดังกล่าวนี้ นครน่านเป็นรัฐอิสระมาเป็นระยะเวลายาวนานตั้งแต่เริ่มสร้างนครน่านเป็นต้นมา แม้ว่าในห้วงระยะเวลาต่อมา นครน่านขึ้นการปกครองกับสุโขทัย เชียงใหม่ อยุธยา ที่สำคัญก็คือ นครน่านสามารถดำรงความเป็นอิสระได้ดีกว่าหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนา อาจจะมาจากพื้นที่ของนครน่าน ไม่ใช่เป็นทางผ่านทัพหรือตำบลรวบรวมเสบียงและรวบรวมกำลังพล เช่น ในกรณีที่พม่าจะไปรบกับกรุงศรีอยุธยา จำเป็นต้องตีหัวเมืองล้านนาให้เรียบร้อยก่อน เพื่อเป็นตำบลส่งกำลังบำรุงด้านกำลังพล ด้านเสบียงอาหาร เช่นเดียวกันในกรณีของอยุธยา หากจะยกกองทัพขึ้นเป็นตีหัวเมืองของพม่าหรือล้านช้างก็จำเป็นต้องยึดพื้นที่หัวเมืองล้านนาเป็นที่ตั้งมั่นให้ได้ก่อน แม้แต่ในห้วงระยะเวลาที่อิทธิพลของชาติตะวันตก ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อสยามในขณะนั้น เช่น กรณีพิพาทต่าง ๆ ฝรั่งเศสกับสยามในพื้นที่ของลาว สยามจำเป็นต้องใช้พื้นที่หัวเมืองล้านนาเป็นที่ตั้งของตำบลส่งกำลังบำรุงทั้งกำลังพลของกองทัพและเสบียงอาหารเพื่อสนับสนุนการทัพของสยามมาโดยตลอดเช่นกัน ดังนั้น นครน่านไม่ใช่ทางผ่านของกองทัพพม่าและอยุธยาในห้วงระยะเวลาที่ต้องรบกัน หากมีการสู้รบกัน แม้ว่าจะยึดนครน่านได้ก็ตามยังคงให้นครน่านปกครองกันเอง แม้ว่าในบางครั้งผู้มี

อำนาจปกครองใช้คนของตนเองมาทำการปกครองนครน่านก็ตาม ดังนั้น ความเป็นอิสระในการปกครองของนครน่านจึงมีมากกว่าหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนา นครน่านถือว่าเป็นรัฐอิสระที่แตกต่างไปจากหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนา

สภาพทั่วไปของนครน่านในด้านการเมืองการปกครอง มีลักษณะเช่นเดียวกันกับหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนาไทย คือ เป็นการปกครองแบบรัฐประเศราชโดยแต่ละเมืองจะมีเจ้าผู้ครองนครที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองพลเมือง นอกจากนี้แล้ว การขึ้นครองนครน่านหรือปกครองนครน่าน แม้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากสยามแต่ในทางปฏิบัติแล้ว พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ของสยาม มิได้ยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในของนครน่านโดยจะให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในนครน่านคัดเลือกตัวเจ้านายผู้มีอาวุโสเป็นเจ้าผู้ปกครองตนเอง

สำหรับเจ้าผู้ปกครองนครน่านจะมีอำนาจสูงสุดอย่างพระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครองแผ่นดิน ไม่ว่าจะเป็นด้านนิติบัญญัติ การบริหารราชการ การภาษี และการตุลาการ รัฐบาลสยามจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวใด ๆ นอกจากบังคับให้มีการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาส่งต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง ทุก 3 ปี ในแบบเครื่องราชบรรณาการ และการจ่ายส่วยทรัพยากรประจำปี ซึ่งมักจะเป็นของสำคัญ เช่น ไม้สัก ครั่ง แร่ธาตุ ฯลฯ ซึ่งสยามหรือเมืองหลวงของสยาม คือ ศูนย์กลางอำนาจที่กรุงเทพมหานคร ก็จะได้มีการพระราชทานสิ่งของที่เป็นของหายากตอบแทนไปตามพระราชประสงค์ในลักษณะสินน้ำใจ รวมถึงการจัดกองทัพเข้าร่วมในยามศึกสงคราม นอกจากนี้ ให้หัวเมืองจัดการบริหารบ้านเมืองกันเองโดยมีเจ้านายร่วมกันให้คำปรึกษาและช่วยเจ้าผู้ปกครองนครน่านในด้านปกครองในลักษณะของเจ้าชั้นห้าใบ อันได้แก่ เจ้าอุปราช เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และรวมถึงเจ้าผู้ครองนครน่านด้วย เป็น 5 คน แต่ละคนก็ได้รับหน้าที่ในการรับผิดชอบ คล้ายลักษณะของจตุสดมภ์แบบเวียง วัง คลัง นา ของสยามก่อนจะมีการปฏิรูปสยามในปี พ.ศ. 2435 นอกจากนี้ ยังมีคณะกรรมการที่เป็นขุนนางต่าง ๆ ประมาณ 32 คน เรียกว่า “เค้าสนามหลวง” ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการ สอดคล้องกับ (ณัชชา เลหาศิรินาถ, 2527) ศึกษาเรื่อง การสลายตัวของรัฐแบบจารีตในลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง: สิบสองพันนา พ.ศ. 2369-2463 จากผลการศึกษาพบว่า การสลายตัวของรัฐแบบจารีตของสิบสองพันนามีผลมาจากการแข่งขันทางการค้าและการเมือง ของอังกฤษและฝรั่งเศสทางตะวันตกเฉียงใต้ของจีน รวมทั้งการขยายอิทธิพลเข้ามาครอบครองสิบสองพันนาของจีน ซึ่งมีผลกระทบต่อการสลายตัวของรัฐจารีตของสิบสองพันนา ซึ่งรัฐแบบจารีตของสิบสองพันนาเป็นรัฐที่มีพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมุขแบ่งเขตการปกครองเป็น 12 เขต ในแต่ละเขตเรียกว่า พันนา ซึ่งมีโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของแต่ละพันนาก่อออกจากกัน ซึ่งแต่ละพันนามีการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ โดยมีการยอมรับอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินที่สืบเชื้อสายมาจากพระญาเจ็งและการยอมรับจากจีนและพม่า ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะตัวของรัฐแบบจารีตของสิบสองพันนา และเมื่ออังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามาแข่งขันการค้าและการเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแข่งขันทางการค้า และการเมือง ตามเส้นทางการค้าทางบกเพื่อติดต่อกับจีนที่ญูนนาน การแข่งขันการค้าดังกล่าวมีผลกระทบต่อรัฐจารีตของสิบสองพันนา ซึ่งนำไปสู่การสลายตัวของรัฐแบบจารีตของสิบสองพันนา ผู้วิจัยเห็นว่าชาติฝรั่งเศสต้องการควบคุมสิบสองพันนาไว้ให้ได้เพื่อประโยชน์ทางการค้าเป็นหลักสำคัญ และใช้พื้นที่สิบสองพันนาเป็นเขตขยายอิทธิพลในการยึดลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง รวมถึงลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงในเวลาต่อมาด้วย

ในส่วนของเนื้อหาสาระสำคัญของพงศาวดารน่าน ฉบับวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ที่มีเนื้อหาประวัติการก่อสร้างเมืองน่านและลำดับของเจ้าผู้ครองนครน่านตั้งแต่อดีตเริ่มแรกก่อสร้างเมืองจนมาถึงผู้ครองนครน่านองค์สุดท้าย พร้อมกับการศึกษาเอกสารสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบันทึกพงศาวดารน่าน ประวัติเจ้าผู้ครองนครน่านและการสร้างบ้านเมือง ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการสรุปเป็นองค์ความรู้จากพงศาวดารน่าน โดยแบ่งออกเป็นระยะของการสร้างและปกครองเมืองน่านที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้

ระยะที่ 1 การสร้างเมืองปัวและเมืองน่าน (ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 - พ.ศ. 1992) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 มีเรื่องในลักษณะตำนาน กล่าวถึงชนกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพระญาณูกาได้ครอบครองพื้นที่ราบตอนบนของจังหวัดน่าน และตั้งศูนย์กลางปกครองอยู่ที่ เมืองย่าง (เชื่อกันว่าเป็นบริเวณริมฝั่ง ด้านใต้ของแม่น้ำย่างใกล้เทือกเขาตอยภูคาในเขตบ้านเลี้ยว หมู่ที่ 7 ตำบลยม อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน) เพราะปรากฏร่องรอยชุมชนในภาพถ่ายทางอากาศลักษณะเป็นคุน้ำ คันดิน กำแพงเมืองซ้อนกันอยู่ ต่อมาพระญาณูกาได้ขยายอาณาเขตปกครองของตนออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยส่งราชบุตรบุญธรรม 2 คน ไปสร้างเมืองใหม่ ทางตะวันออกฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้ขุนนุ่นผู้พี่ไปสร้าง เมืองจันทบุรี (เมืองหลวงพระบาง) ทางใต้ให้ขุนฟองผู้น้อง ลงมาสร้างเมืองวรรณคร หรือเมืองปัว (สิทธิศักดิ์ ธงเงินและคณะ, 2550)

ระยะที่ 2 เมืองน่านขึ้นกับอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. 1993-2101) พระเจ้าติโลกราชกษัตริย์แห่งนครเชียงใหม่มีความประสงค์จะครอบครองนครน่าน และแหล่งเกลือบ่อมาง ซึ่งอยู่ใกล้ลำน้ำมาง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอป่อเกลือ) ที่หาได้ยากทางภาคเหนือ จึงจัดทัพยกมาตีนครน่านเมื่อตีได้สำเร็จจึงได้ผนวกเข้าไว้ในอาณาจักรล้านนา (สรสวดี อ่องสกุล, 2561)

ระยะที่ 3 เมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. 2103-2328) นครน่านต้องขึ้นตรงต่อการปกครองของพม่าที่เมืองเชียงใหม่ด้วย อย่างไรก็ตาม ในระหว่างที่พม่าปกครองหัวเมืองล้านนาและนครน่านอยู่นั้นพม่าต้องการที่จะควบคุมหัวเมืองล้านนาไว้ทั้งหมดโดยมีมังนรธาชื่อ ซึ่งปกครองอยู่ที่เชียงใหม่ คอยสอดส่องและควบคุมการปกครองแทนกษัตริย์ของพม่าโดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของการปกครองและควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาทั้งหมด

ระยะที่ 4 เมืองน่านขึ้นกับกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2331) เจ้าฟ้าอัษฎางค์อุปฮาดเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงรัตนโกสินทร์ นครน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช เจ้าผู้ปกครองนครน่านมีอำนาจสิทธิ์เด็ดขาดในการปกครองพลเมือง การขึ้นปกครองนครน่านแม้จะต้องได้รับความเห็นชอบจากกรุงรัตนโกสินทร์ แต่โดยทางปฏิบัติแล้ว พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในนครน่านเลือกตัวเจ้านายผู้มีอาวุโสเป็นเจ้าผู้ปกครองนครน่านกันเอง มิได้ทรงยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายใน และเจ้าผู้ปกครองนครน่านในชั้นหลังทุกพระองค์ ต่างปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเที่ยงธรรม มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดี ต่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง ประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมพงศาวดารน่าน ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะการนำผลวิจัยไปใช้

1. หน่วยงานภาครัฐ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการทุนทางวัฒนธรรมทั้งวัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานพระพุทธศาสนา องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นนำเอาเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมาของ จังหวัดน่าน บูรณาการร่วมกับการจัดการเรียนรู้ท้องถิ่นชุมชนผ่านสื่อที่มีความหลากหลายร่วมสมัย

3. ควรให้ชุมชนที่มีแหล่งสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ได้ศึกษาทำความเข้าใจ ใน ประวัติความเป็นมาของสถานที่ทางประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญกับชุมชน เป็นสถานที่ที่ควรได้รับการอนุรักษ์และรักษาให้คงอยู่คู่กับชุมชน เพื่อจะสามารถยกระดับเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิง ประวัติศาสตร์ของจังหวัดน่าน

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ผลการวิจัยนี้ สามารถนำไปต่อยอดงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำเรื่องราว ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การสร้างผลงานภาพกิจกรรมบนฝาผนัง การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อให้เกิด การตระหนักรู้ ถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภูมิปัญญา วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของ ท้องถิ่นให้เกิดความมั่นคง ยั่งยืนต่อไป

2. สามารถนำผลการวิจัยมาต่อยอดทางการศึกษา ด้านการอนุรักษ์รักษามรดกทาง ประวัติศาสตร์ของชุมชนให้คงอยู่คู่กับชุมชน ผ่านการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับนักเรียนในสถานศึกษา ให้มีความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์บ้านเมืองของตนเอง ตลอดจนนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับ จังหวัดอื่นที่ได้รับการพัฒนาแล้ว เพื่อเกิดกระบวนการและองค์ความรู้ใหม่ๆ

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร.(2537). **เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชวน พิมพ์.

จังหวัดทหารบกน่าน.(2552). **พระเจ้านครน่าน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอบอย.

ชลดา สังวร.(2553). **เอกลักษณ์น่าน**. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์แม็ก.

ณัชชา เลหาศิรินาถ.(2527). **การสลายตัวของรัฐแบบจารีตในกลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง: สิบสองพัน**
นา พ.ศ. 2369-2463. รายงานการวิจัย.จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วรรณวิทย์ เหลืองประภัสร์.(2547).“ การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ใบลานเรื่องสัตรอาภิธรรมกำเนิด”.

รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดน่าน.(2549). **เอกลักษณ์น่าน**. เชียงใหม่ : ดาวคอมพวกราฟิค.2549.

สร้อยสวัสดิ อ่องสกุล.(2561). **พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด**.เชียงใหม่: โรงพิมพ์วันดาการพิมพ์.

สร้อยสวัสดิ อ่องสกุล.(2561). **ประวัติศาสตร์ล้านนา**.กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์อัมรินทร์.

สิทธิศักดิ์ ธงเงิน และคณะ.(2550). **กำแพงเมืองน่านตำนานที่มีชีวิต**.เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มรดก
ล้านนา.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ และอัครเดช สุภัคกุล.(2557). **ล้านนานิยม: คำโครงประวัติศาสตร์เพื่อความ
รักและภูมิใจในท้องถิ่น**.กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมาตการพิมพ์.

ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย ย่อย ๑

๑.๑ ชื่อ-นามสกุล (ภาษาไทย) ผศ.ดร.ฐิติพร สะสม
(ภาษาอังกฤษ) Assistant Professor.Dr.Thitiporn Sasom

๑.๒ หมายเลขบัตรประจำตัวประชาชน [REDACTED]

๑.๓ ตำแหน่งปัจจุบัน รองผู้อำนวยการฝ่ายกิจการทั่วไป

๑.๔ สังกัด วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ

๑.๕ สถานที่ติดต่อ วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน เฉลิมพระเกียรติฯ
ตำบลฝายแก้ว อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ๕๕๐๐๐
๐๕๔-๖๐๑๐๖๓

๑.๖ มือถือ ๐๖๓-๕๔๖-๒๖๑๕

E-mail: dang ๑๘๘๑@ windowslive.com

๑.๗ ประวัติการศึกษา

- นักธรรมชั้นตรี สำนักเรียนคณะจังหวัดน่าน
- ปริญญาตรี (วท.บ.) มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา น่าน
- ปริญญาโท (พร.ม.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ปริญญาเอก (พร.ด.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

